

STIG SIVENIUS M.F.L.

ÄSPÖ KYRKA GENOM ÅREN

Från tidevarv till tidevarv

Församlingsnamnet Äspö har det fått av kyrkbyn. Om man går så långt tillbaka i tiden som 1388 skrevs namnet de Espe, som är ett träddnamnskollektiv äspe, vilket betyder aspdunge. Enligt vad Paul Asp skriver i sin bok om Vemmenhøgs härad 1891 fanns det aspar på hans tid öster om prästgården. Under den danska tiden skrevs namnet alltid Espe men på 1600-talet började man vackla på slutändelsen. Ibland skrev man Espø men blev så småningom Espö. Med tanke på namnets Innebörd och att det alltså har med asp att göra eller kommer från det gamla namnet äspe är det befogat att börja församlingsnamnet med Ä men det är inte befogat att sluta det med ö. Det är nog svenskarnas fel att delta har skett. Det är etymologiskt oberättligt. Vi kommer att använda det officiella församlingsnamnet Äspö utom givetvis i citat, där vi alltid återger namnet hur det än stavas.

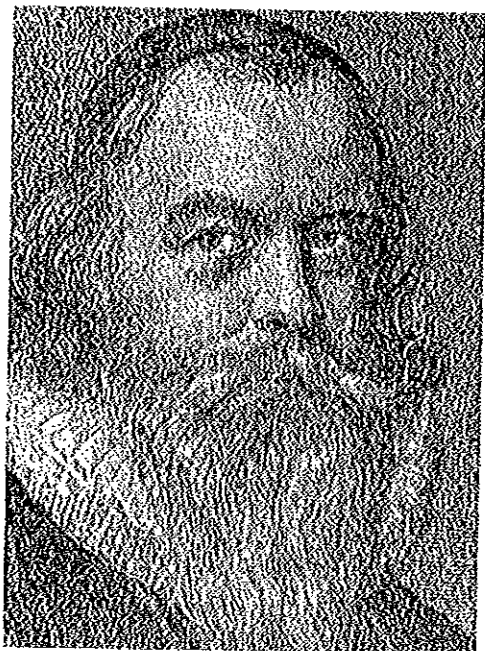
Landebogen av 1597, hur värdefull den än är ur topografisk synpunkt, har intet att säga om själva kyrkan även om den har mycket att förtälja om de kyrkliga jordarna. Då är Prästrelationerna av år 1624 av långt större intresse för kyrkans del. Förtjänsten av att prästrelationerna kom till är utan tvekan Ole Worm. Ole Worm var en dansk fornforskare, som levde mellan åren 1588—1654. Han var professor i Köpenhamn och var även Kristian IV:s livmedikus. Han kallas för den danska fornforskningens fader. Genom hans arbete har många runinskrifter bevarats till våra dagar. Inte minst genom prästrelationerna samlades många uppgifter om runorna in till kansliet i Köpenhamn. Kristian IV hade tillställt samtliga biskopar i Danmark och Norge ett kungligt brev med uppmaning att låta prästerna avfatta beskrivningar över socknar. Avsikten var i första hand att samla in uppgifter om runorna. Men det gällde inte bara runorna utan allt som var av antikvariskt-topografiskt intresse. Det framgår av Ingressen till det kungliga brevet: "Vi Christian IV etc. bede Eder og vilde att i eders muelligste Flid anvender, allevegne udi Eders Stift att opsøge og antegne alleslags Antiquiteter og Documenter efter medfølgende Fortegnelses Indhold. og at i saadan-

ne med Flid lader optegne oh engang inden Paaske førstkom-
mendes udi vort Cancellie lader indlevere. Hafn. 11 Aug. 1622."

De av prästerna uppgjorda relationerna insamlades av prostarna, vilka översände dem till vederbörandes biskop. I regel insändes inte prästernas skrivelser i original utan prosten lät i regel skriva om dem för att ge dem en enhetlig prägel. Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624 har utgivits med noter och anmärkningar av John Tuneld år 1934.

Relationen över Äspö har skrivits av kyrkoherden och prosten Henrik Rasmussen Tinckel, som var kyrkoherde i Äspö och Klagstorp mellan åren 1584 och 1636. I Inledningen till relationen heter det: "Espøe-Sogen i Vaebmøndhølel Herriter. Men end by, vdi hullckenn findis -17 gaarde och felter Ingenn herregaarde, Ingen thorp, Ingen Møller." Prosten Tinckels relation innehåller en hel del topografiska uppgifter men det som här har vårt intresse är första delen av hans Documenter Antiqua.

Inledningen lyder ordagrant: Vdi Espøe klercke findis thuende waabenn opmalett, wed vor fru Alter en vgle, Och ved S:Nicolaj Alter de vgeroppers waaben. I Choret Rett för dett Almindelig Alter Liger en gammell Ligsteenn, och thuende Adels perszonner mand och quinde vdhuggenn med dieris vabenn, vgerops hornn paa hans hælmeneter, och ved hindis hoffuett ett Saadant vabenn men farffuen kand mand icke beschriffue, paa Samme Ligsteen findis denne graffschriff med gamble och moxen vleszilge Bogstaffu. . . sub anno Dominj M. CCCXXX nono, obi. . . . rnus Arvetzøn, et vxor elus Arfred. En Anden Liden huld Ligstenn med ett Langt korsz och Circkell om Jaarszett vdhuggett Laa Och vdenn for den Sønder klercke dør, denn kallede de loinfru Stenen, men for min thid bleff hand opgraffuenn och j thou Støcker Slagenn." Beträffande den sista lille vita gravstenen "Jungfrusten" påträffades den övre delen med korset och cirkeln runt korset vid kyrkans restaurering 1953 men blev tyvärr åter nedlagd under gjutningen i golvet. På gravstenen med adelspersonerna betyder ordet hjäelmenet "hjälm", "hjälmvislr" och moxen "nästan". Texten kan konstrueras till: Sub anno Domini MCCXXX nono obiit Esbernus Arvetzøn et uxor elus Arfred eller på svenska: Under Herrens år 1339 avled Esbern Arvidsen och

Ole Worm (1588—1654), danska fornforskningens fader.

hans hustru Arfred. Den stora gravstenen låg på prosten Tinckels tid framför altaret men flyttades 1896 till vapenhuset, där den murades in vid norra väggen. Vid restaureringen 1953—54 återfick den sin gamla plats i korgolvet framför altaret. John Tuneld skriver i sina kommentarer till Prästrelationerna att denne Esbern Arvidsen torde vara farfar till en väpnare Esbern Arvidsen, som omtalas 1388. Dennes son, Stig Esbernson i Espe, död sannolikt i början av år 1410, gjorde donationer till Lunds domkyrka. Det är kanske förklaringen till att så många domkyrkojordar finns i Äspö.

Den intressantaste uppgiften tycker jag emellertid är uppgiften i början, där det talas om att i Äspö kyrka finns två vapen uppmålade, vid Vår Frus altare en ugglas och vid Sankt Nikolaus altare Ugerups vapen. Det var inte blott adelspersoner, som

hade vapensköld. Även icke-adelspersoner använde sig av vapensköldar, vilket framgår av de gravstenar, om vilka vi längre fram skall berätta.

I Äspö kyrka har alltså funnits förutom högaltaret även två sidoaltaren, det ena helgat åt Jungfru Maria och det andra åt Sankt Nikolaus. Jungfru Maria var ju vår Frälsares moder och vördades såsom Himladrottningen. Nikolaus var biskop i Myra i Mindre Asien, död 327. Om honom berättas det att han hjälpte en adelsman att hederligt bortgifva sina tre döttrar genom att nattetid — för att förbli okänd — kasta in tre guldklimpar genom deras fönster. Därav kommer seden att på Nikolaus dag ge barnen presenter. Nikolaus är barnens vän och skyddshelgon, "Sankt Claus". Nikolaus är skyddshelgon också för sjömännen.

Jag har lyckats att hos Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien spåra upp en ritning som är gjord år 1845 av den icke okände C. G. Brunius. På ritningen, som avbildas här intill, framgår tydligt sidoaltarnas placering, såväl på grundritningen som tvärgenomskärningen. Helgonfigurerna har haft sin plats i nischer i korväggarna, som avskiljer skeppet och det smala koret. Se halvcirklarna på grundritningen och framme vid korets ingång på tvärgenomskärningen!

Av Brunius ritning framgår med all önskvärd tydlighet kyrkans romanska karaktär med långskepp, lägre kor och rundad absid.

Skåne blev den del av landet, som blev först kristnat. De ursprungliga kyrkorna var byggda av trä. Vid restaureringar av medeltida kyrkobyggnader lämnar alltid riksantikvarien direktiv hur gamla bjälkar som finns i murverket eller i väggar och tak skall tillvaratagas. Så mycket vet vi i varje fall att på 1000-talet fanns det många träkyrkor i Skåne. När Adam av Bremen skrev sin kyrkohistoria hade stiftet trehundra kristna helgedomar, vilket innebär att sockenindelningen redan stod klar i sina huvuddrag på 1070-talet. Lunds stift har alltid haft en äreplats i kyrkans historia. Biskopen i Lund blev 1104 ärkebiskop och primas för de tre nordiska länderna.

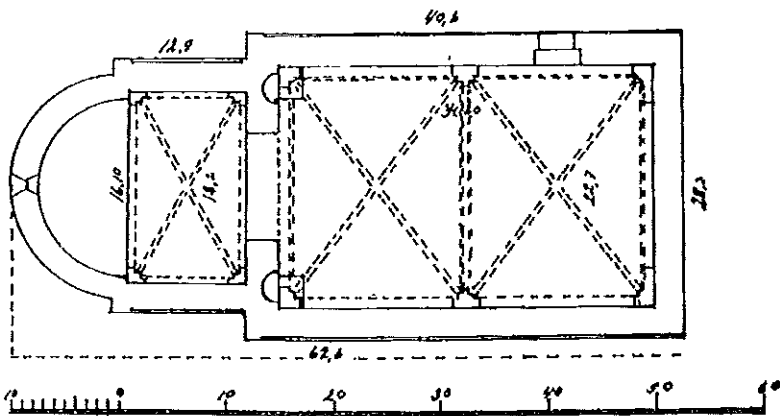
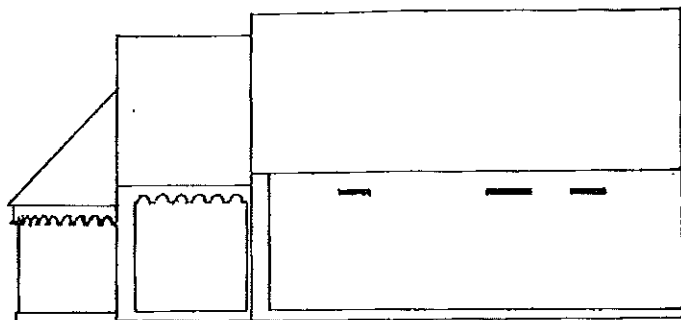
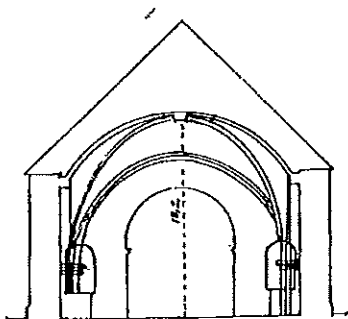
Hur socknar uppstod är emellertid inte fullt klart. Själva namnet socken kommer av söka och avser det område, inom vilket Innevånarna sökte samma kyrka. Uppåt landet kunde det

heta: "Bor någon i ödemarken, söke kyrka, där han tycker den är närmast, om han så vill." Sockenkyrkorna har troligen uppbyggts av bondemenigheternas självverksamhet. Det behövdes emellertid alltid tillstånd att få bygga kyrka. Vanligen var det biskopen, som beviljade detta men ibland behövdes även konungens tillstånd. Vissa åtgärder måste nämligen lakttagas innan tillstånd beviljades såsom löfte om att kyrkan utrustades med mässtyng och skrud och att kyrkan fick jord med full äganderätt. Den av bönderna avsatta jorden var avsedd för prästens underhåll. I regel överläts ett helt eller halvt markland. Till prästens bostad skulle uppföras sju laga hus, nämligen stuga, stekarhus, lada, kornhårbärg, visthus, sömnhus och fåhus. Kyrkans jordegendom var befriad från all skatt.

Sedan sockenborna lovat att fullgöra detta fick de tillstånd att uppföra kyrkan och det första momentet var att lägga grundstenen. Denna som hade ett ihugget kors bestänktes med vigvatten och invigningsorden uttalades. Grundstenen lades i öster och gick mot väster. Detta ser man tydligt i Hemmesdynge kyrka, där hela kyrkan, som anlades på 1100-talet, endast bestod av koret och den halvrunda absiden intill 1400-talet, då de två valven intill koret byggdes. Man måste erkänna att, vad kyrkobyggnaden beträffar, så har Hemmesdynge det mesta kvar från medeltiden, absid, kor och två valv medan Äspö kyrka endast har två valv från medeltiden.

När den medeltida kyrkan skulle tagas i bruk sändes bud till biskopen, som på den överenskomna dagen kom, åtföljd av klerker, vapnare och svenner. Ett av de viktigaste momenten i invigningen var att biskopen gick omkring inne i kyrkan och tecknade med helig olja tolv kors, ett för varje apostel. På dessa ställen målade man sedan ringomslutna kors. Rudiment av detta finns i Äspö kyrka.

I de flesta medeltida kyrkor var ingångsportalen i söder. Fönstren var små och satt tätt under taket och på norra sidan saknade helt fönster. I början var det brinnande vaxljus på altaret inne i koret men man började tidigt att hänga upp ljuskronor i kyrkan. Den medeltida kyrkan hade platt trätak. Först på 1400-talet fick många kyrkor valv, såsom i Äspö, där "Everlövmästaren" utfört sina förnäma målningsarbeten, av vilka en

Åspö kyrkas romanska stl. Skiss 1845 av C. G. Brunius.

del bevarats, t. ex. den märkliga bilden av den plöjande Adam i mellersta valvets västra kapp.

Kyrkan bevarade sin romanska byggnadsstil långt in på 1800-talet. De allvarligaste ingreppen i byggnadskroppen gjordes 1854, då tornet byggdes och 1896, då koret och absiden revs och ersattes med ytterligare ett valv i långskeppet och rymligt kor. Kyrkan, som tidigare hade haft den klassiskt romanska karaktären med långskepp, lägre liggande kor och rund absid fick genom dessa förändringar ett helt annat utseende. Det troliga är att det gamla koret och absiden hade haft i likhet med de gamla valven i långskeppet kalkmålningar av ovärderligt slag. Men låt oss göra ett besök i kyrkan, innan dessa förändringar ägde rum. Vi kan tänka oss tillbaka i tiden till en septemberdag 1830 och vi har då nådårspredikant J. Asping som ciceron. Vi har nämligen i våra händer hans Beskrivning över Espå kyrka i Wemmenhøgs härads af Lunds stift och Malmöhus län, författad i anledning af föreskriften uti 3:e paragrafen av Kongl. Majts nådliga förordning, angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande den 17 april 1829. Pastor Asping har själv daterat den 1 september 1830. Asping säger att det inte finns handlingar, som anger kyrkans ålder utan "troligen är den ganska gammal." Det håller man med honom. Kyrkan ligger mitt i byn. Det närmast kyrkan belägna huset ligger på 18 meters avstånd vid sydvästra hörnet av ringmuren. Kyrkans längd är utvändigt 15 1/2 meter och bredden är 8 meter. Tjockleken av muren är 90 cm. Tornet, som ligger söder om kyrkan byggdes upp 1770 på grunden av det gamla vapenhuset, har en längd i öster och väster på 6 1/2 meter och i söder och norr 5 1/2 meter. Endast en ingång finns till kyrkan. Ingången har en höjd av 2 1/2 meter och en bredd av knappt en meter och är belägen vid sydvästra delen av kyrkan från tornet, vars nedre del tjänar till vapenhus. Men innan vi går in i kyrkan tar vi en titt på kyrkans tak och finner, när vi går runt kyrkan, att hela norra sidan av kyrkan, hälften av södra sidan och tornet är belagt med tegel. Andra hälften av södra sidan liksom över sakristian är belagt med bly. När vi går runt kyrkan observerar vi vid västra sidan att denna gavel är som en slät vägg med blott ett par fönster. Vi går tillbaka till sydvästra sidan och öppnar dörren intill vapenhuset och går in i

kyrkan. Vi observerar omedelbart att själva kyrkan har två valv och koret har ett. Från det mörka vapenhuset tycker vi att det är ljus i kyrkan och det har sin förklaring i att kyrkan har två fönster på norra sidan, ett fönster i södra väggen, motsvarande det östliga av norra sidans samt ett fönster på västra gaveln. Därjämte har koret två par fönster. Dessa fönster har en höjd av något mindre än 1 1/2 meter och en bredd av något mindre än en meter. De övriga fönsterna i kyrkan är något större med en höjd av 3 alnar och en bredd på 2 alnar eller i nutida mått ung. 1.80 på höjden respektive 1.20 på bredden och räknat i meter.

Vi går tillsammans med pastor Asping fram till altaret och konstaterar att altarbordet är ett vanligt träbord men det som fångar vår uppmärksamhet är den vackra altartavlan. Den har en höjd av 1.20 m och en bredd av 1.40 m. Altartavlan är delad i två delar, den vänstra med en bild av Jesus födelse och den högra återger Jesus på korset. Man ser på den vänstra halvan Frälsaren i en halmtäckt krubba. Maria håller på och lindar barnet medan Josef står intill med ett bloss i handen. Därjämte är framställt herdarna på marken och den lovsjungande änglaskaran. Målningen har denna underskrift: "Sij jag bodar eder stor glädje, hvilken alla Folkena vederfaras skal. Ty i dag är eder födder Frälsaren, som är Christus, Herren i Davids stad. Lucae 2 Cap. v. 10, 11. Å högra halvdelen av tavlan framställes Frälsaren på korset. Till höger sida om korset står Maria gråtande och till vänster om korset står Johannes, vördnadsfullt tillbedjande. Underskriften på denna tavla är hämtat från profeten Jesaja och lyder: "Han är sargat för våra misgjerningar skull och slagen för våra synder skull. Nepsten ligger uppå honom, på thet vij skulle frid hafva och genom hans sår äro vij helade. Esaiæ 53 v. 5. "Altartavlan omges av två små pärlfärgade pelare på vilka syns ansikten av keruber och förgyllt lövverk. Över altaret utgår ett välvt tak, som har stöd framtill av två pelare, vilka vila på ytterkanten av altarbordet. Även dessa pelare har ansikten av keruber och förgyllt lövverk. Över valvet finns en liten tavla i kvadrat, i vilken det är målat ett lamm, från vars genomstungna bog blodet strömmar ut i en skål, som står vid lammets sida. Lammet håller med vänstra frambenet en segerfana, som är upphängd på en stång. Framför denna tavla är må-

lat en förgylld sol, i vars medelpunkt kan läsas de hebreiska bokstäverna, som betyder Jahve, Herren. Solen strålar ut över det välvda altartaket. Framför altaret står altarringen, som kan taga emot 13 kommunikantor. Bakom altartavlan finns den halvcirkelformade sakristian (absiden). Altarringen liksom avstängningen mellan altaret och sakristian är målad i mörkblå färg.

När vi står därframme i koret med pastor Åsping frapperas vi av att koret i förhållande till kyrkorummet är stort och rymligt.

I koret står dopfunten, som är gjord av sandsten med klttelformad skål och utan uttömningsskål. Under botten finns en rundstav. Den har cylindriskt skaft. Funten står på låg fot med attisk profil och har i hörnen utbredda, solfjädersliknande palmetter. På dopfunten ligger ett fat av mässing. Dopfunten är troligen från 12—1300-talet. Vi frågar pastor Åsping varför dopfontarna är så stora och han svarar, att när barndopet infördes på 500-talet behövdes inte längre dopbassänger utan man började i stället med dopfuntar (kommer av latinska ordet fons, som betyder källa). Men dessa måste ändå vara ganska stora, eftersom dopet förrättades på så sätt att man doppade ned hela barnet med undantag av huvudet. Ofta hade man inne i dopfunten en stor skål med uppvärmt vatten och oftast ett uttömningshål, varigenom dopvattnet rann ut och ner på kyrkgolvet. När sedan omkr. 1600-talet seden förändrades, så att man endast begjöt barnets huvud behövdes inte de stora dopfontarna men man behöll dem ändå och satte, som här i Äspö, ett fat över funten, och så fungerar det nu, när dop förrättas.

Innan vi går bort för att studera predikstolen lägger vi märke till att ett krucifix av trä i kroppsstorlek, vitmålat och förgyllt, hänger på en tvärbjälke vid triumfbågen, som går mellan koret och kyrkoskeppet.

Predikstolen, till vilken prästen går upp på en genom gallerverk från bänkraden avstängd trappa, vilar på en säker stenmur. Man har hos oss börjat med predikstolar under slutet av 1400-talet och när reformationen genomfördes och predikan fick företräde framför mässan vid altaret fick kyrkorna skaffa sig predikstolar. Så har Äspö fått sin 1598. Predikstolskorgen är antingen fyrkantig eller sex- och åttkantig. Det beror på stilarten. De sistnämnda hör till den gotiska stilarten medan, som nu här i Äspö,

den fyrkantiga hör till den romanska. Pastor Asping visar oss den rikt skulpterade ytersidan på predikstolen. På de fyra speglarna återgivas de fyra evangelisterna. Där står St. Matheus med en öppen bok i vänster hand medan en ängel räcker honom en penna. St Marcus har i vänstra handen en tillsluten bok och i den högra handen en penna. Vid foten ligger ett lejon. St. Lucas har i vänstra handen en öppen bok och stöder sig med ena foten på ett bredvid liggande lamm. St. Johannes har också en bok i högra handen och man ser vid sidan om honom bilden av en örn. Dessa predikstolsspeglar är förgyllda och målade med blandade färger. Spegelarna är skilda från varandra genom pelare, som är rikt skulpterade och är dels förgyllda och dels målade. På övre kanten av predikstolen läses i förgyllda bokstäver: "Quis Aures Habet Audiat, Quid Spiritus Dicat Ecclesis" Det betyder på svenska: "Den som har öron, han höre vad Anden säger till församlingarna." Sedan slutet av medeltiden hade man av akustiska skäl placerat en baldakin, "himmel", över predikstolskorgen. Så också i Äspö. Vi står och ser på den rikt skulpterade himmelen. Bildhuggerierna är målade mörkblått, blandat med andra färger och förgyllningar. På framsidan av baldakinen är kung Karl XII:s namnchiffer placerat, omgivet som det är av två keruber, en på vardera sidan.

Efter att vi tillräckligt har beundrat predikstolen för oss pastor Asping ner i det som han kallar den egentliga kyrkan. Kyrkobänkarnas antal är 24, nämligen 11 på manssidan, södra delen av kyrkan, och 13 på kvinnosidan, norra sidan av kyrkan. Att manssidan blott har 11 beror ju på att enda Ingången till kyrkan fram till mittgången går från vapenhuset i tornet och den gången tar två bänkars utrymme. Alla bänkarna är målade i mahognyfärg med undantag av dörrspeglarna, som är målade i mörkblått och prydda med blommor av växlande färger. Vi går längs mittgången ner till den nedersta delen av kyrkan, den mot väster befintliga gavelväggen.

Längs hela väggen finns en läktare, som rymmer omkring 30 personer. Hela läktarbarriären — eller läktarbröstet, som det kallas, är målat bilder av getalter ur Nya Testamentet. Mitt på läktaren är målad Frälsaren vid sin himmelsfärd. Han står på ett klot och håller i högra handen ett mindre klot, på vilket det finns

ett kors (ungefär som det svenska riksapplet). Den vänstra handen visar mot höjden. Till höger om Frälsaren är målade St. Petrus med två nycklar i vänstra handen och i högra handen ett svärd. St. Paulus återges med ett mot jorden riktat svärd i högra handen och har en penna i den vänstra handen. Sankt Bartholomeus har även ett svärd i vänstra handen och under armen bär han en tillsluten bok. Den helige Jacobus är avbildad på samma sätt som Bartholomeus. Slutligen kommer St. Matheus med ett kors i högra handen. På högra sidan om Frälsaren står alltså dessa sex apostlar och på vänstra sidan om honom står de sex följande: St. Johannes med en kalk i högra handen, St. Phillipus med ett rep i högra handen och en tillsluten bok under vänster arm, St. Andreas med ett kors i vänstra handen, St. Thomas med en stav i vänstra handen. St. Thaddeus med en yxa i vänstra och en öppen bok i högra handen. St. Simon slutligen har i bägge händerna en öppen bok. Längs hela barriären står som överskrift Jesus missionsbefallning ur Matth. 28:19, 20 "Gån ut och lären allt folk. . ." Figurerna är målade i klara och vackra färger. Vi går tillbaka tillsammans med pastor Asping till koret för att studera de i kyrkgovet infällda gravstenarna. När vi går tillbaka längs mittgången observerar vi att över kyrkdörren mot vapenhuset är det kungliga vapnet, Karl XII:s, av år 1698, uppsatt såsom en erinran från den tiden att församlingsborna ej var danskar utan svenskar, att de hade att lyda inte en Kristian eller Fredrik utan en Gustaf eller Karl.

Pastor Asping visar oss vad kyrkan har ifråga om altarskrud, silver och böcker. Helt nyligen har man till kyrkan inköpt en mässhake av svart sammet och en mässkjorta av holländskt lärft. Kyrkan äger en större silverkalk med patén, som tillsammans väger 60 lod. Därjämte visas sockenbudstyget, som består av en mindre kalk med patén och en liten oblatask. På en större oblatask, som väger 26 5/6 lod är graverat: "Ablat-Ask, skänkt till Espö och Klagstorps Kyrkor i Wemmenhögs Härad år 1803.

Slutligen tar pastor Asping oss med till att se alla de gravstenar, som är infällda i kyrkgolvet. I koret ligger två gravstenar, en äldre från 1339 som återger ett par, man och kvinna, i relief och en över kyrkoherde Michael Bengtsson Brun med följande gravskrift: "Här hvilar den ervyrdige og vällärde sal. Her Michael

Bengtsson för detta troflitige Probst og Pastor her vid Espö og Klagstorps församlingar som døde uti sit 66 ålders år d. 17 Oktober 1711: så og hans k. Hustru den erborne og Gudålskande Matrona nu S: Bengta Svens D som døde i sitt 66 ålders år d. 16 Dec. A:o 1700." Ovan gravnskriften syns en människa, stående på en dödsskalle och med en segerfana i handen, föreställande uppståndelsen, och följande Inskription: Mortuus eram ecce sum vivus Apoc: 1.18, vilket betyder: Jag var död, men se, jag lever. Å stenens nedre del är avbildat ett timglas med Inskriptionen Mutantur aspidue res humanae, som betyder: allt mänskligt förändras ständigt. Framför uppgången till predikstolen ligger en liten sten med Inskriften: Margrete Jens Datter døde 1656 d.10 Januari anno aetatis duodecima (I en ålder av tolv år). Hendes sjel er i Guds haand, legemet hviler under denne sten. Gud gifve hende med alle Guds børn en gladelig opstandelse for Christi skuld. Ammen. Mitt på kyrkgolvet ligger två stora gravstenar. På den ena gravstenen läser vi: "Här hvilar Kläckaren vid Espö Sal: Nils Månsson som dött d. 21 Juli 1722 då han i 64 år tjent och 92 år left samt des K. Hustru Sal: Dorothea Jöns D. Hobro som dött d.12 Sept. 1729 efter 63 års äktenskap i sitt 92 ålders år, aviat 10 Barn, 4 S 6 D. Behjärte Lik-textorna: Es. Cap. 32 v 17. Ps. 116 v 7, 8, 9. Denna sten har Kläckaren Her Svensson och hans K. Hustru Elna Hans d.låtit bekosta." Jes. 32:17 lyder: "Rättfärdighetens frukt skall vara frid och rättfärdighetens vinning vara ro med trygghet till evig tid" och Ps. 116: 7—9 "Vänd nu åter till din ro min själ, ty Herren har gjort väl mot dig. Ja, du har räddat min själ från döden, mitt öga från tårar, min fot ifrån fall; jag skall få vandra inför Herren i de levandes land." Överst på gravstenen är avbildat ett hjärta och trumpetande keruber och nederst en dödsskalle. På den andra stora gravstehen, som ligger i mittgången läser vi: "Her ligger begrafven den S. Mand Oluf Hansøn som bode her i Espe 31 år og døde i Herren år 1677 den 7 Majus, hvis Sjæl Gud hafver." Mitt på gravstenen är avbildat en vapensköld och tre mot varandra stående kors och bokstäverna O.H.S. I gravstenens fyra hörn står bokstäverna IHS inom rundlar. IHS är de tre första bokstäverna på grekiska till namnet Jesus. Pastor Asping upplyser att på norra delen av kyrkogården är det rest en gravsten över den sist av-

lidne kyrkoherden med Inskription: Magnus Fröding, född d. 19 Aug. 1779 i Phillipstad, Kyrkoherde vid Espö och Klagstorps församlingar d. 9 Sept. 1812, dog d. 25 Maj 1828. Si, en rätt Israelit, i hvilken intet svek var. Joh. 1: 47. Ps Bok, No 461, v. 6 Psalmversen lyder: "Mig följer, ack! hvart godt beslut, Som ej till verk hann mogna; Mig följer, eller går förut, Hvar vän, min själs förtrogna; Mig följer allt, Hvars rena halt Också i himlen gäller."

När vi nu i sällskap med pastor Asping studerat hela kyrkan går vi med honom ut genom vapenhuset och går till sist upp i tornet för att få en blick över byn och studera klockorna, som hänger i tornet. Där hänger två kyrkklockor. Den större har en diameter av 1 aln och 6 tum och ett djup av en aln. Längs omkring kronan har den följande inskription: "Dum trahor, audite: voco vos ad gaudia vitae." Det betyder: När jag drages, hören, jag kallar eder till livets glädje. På klockans ena sida kan vi läsa följande: Ifrå solens uppgång alt intill neder gången vare Herrans namn lofvat. Ps. 113, v. 3. Guten af Andrea Wetterholtz Kongl. Privill. Styck- och Klock-gjutare Anno 1750 No 113. Storklockan har på den andra sidan följande lydelse: Kaller tillhopa Menigheten till Herrans eder Guds hus och roper till Herran. Joel 1:14. Alt thet anda hafver lofva Herran. Hallelujah. Ps. 55 v. 6. Pastor här uti Espö Erasmus Pihlman. Lillklockan har en diameter av 12 och ett djup av 10 tum. Den hänger i södra ljudhålet. Den har följande inskription runt kronan: Gloria in excelsis Deo, som betyder Ära vare Gud i höjden. Lillklockan har på ena sidan orden "För varande Kyrkoherde här vid Espö men nu vid Köpinge och Löngsjö Her Mag. Johan Mandorf." På andra sidan lämnas den upplysningen att den är "Guten i Malmö Anno 1741 af Andrea Wetterholtz."

Så tar vi farväl av pastor Asping för vad han beskrivit för oss om kyrkan en septemberdag 1830 och vi återvänder till nuet. När vi tänker tillbaka på kyrkan för 150 år sedan med sin altartavla, sin predikstolshimmel, kyrkbänkarna med sina blomstersmyckade gavlar och läktaren med sina bilder av Frälsaren och apostlarna, då undrar man vart allt detta tagit vägen. Det var i varje fall en kyrka med stora skönhetsvärden och man kan endast beklaga att de ej trots allt tillvaratogs under ett 1800-tal som ej hade sinne för det gamla.

Blott som en flyktig dröm är människans dag i tiden,
Och snarligt lyktad är för varje släkte striden,
All jordisk glans förgår, all makt slås ned i grund,
Guds kyrka skall bestå till tidens sista stund.

När kyrkan fick nytt torn

Kyrkan fick nytt torn under den tid, då den kände prosten Nils Lovén "Nicolovius", var församlingens kyrkoherde. Att man hade bekymmer med den gamla kyrkan visar de många protokoll, där det beslutas om ständiga och små reparationer på kyrkomurarna. Det avgörande beslutet kom vid jultiden 1852. Då hölls nämligen en sockenstämma med Äspö församling Annandag Jul den 26 december. Eftersom detta sockenprotokoll är av avgörande betydelse för tornets tillkomst vill jag återge det i sin helhet, även om jag tillåter mig att modernisera språket.

"Protokoll hållet vid lagligen utlyst sockenstämma med Äspö församling söndagen den 26 december 1852.

Då västra gaveln av Äspö kyrka hade rämnat uppifrån och ända ned och då kyrkans torn, beläget vid kyrkans södra sida var mindre ändamålsenligt beslöt församlingen enhälligt, att kyrkans västra gavel och det nuvarande tornet skulle nedtagas och ett nytt torn uppbyggas i väster i förening med kyrkan, som dymedelst erhöi en liten utvidgning. En av arkitekten Strömberg uppgjord ritning jämte kostnadsförslag uppvistes för församlingen. Den förra godkändes men den senare ansågs för högt tilltaget, varför församlingen beslöt att själv utan ersättning framskaffa gråsten och övriga materialier emot det att församlingen finge avsluta kontrakt med någon välkänd byggmästare om arbetets fullgörande. Församlingen föreslog byggmästare Cederholm, med vilken ordförande åtog sig att sätta sig i kommunikation. I övrigt beslöt församlingen att ingå till Kungl. Befallningshavande i Malmö och Biskopsämbetet i Lund med anhållan att få av kyrkans medel använda vad till denna förbättring av den förfallna kyrkan komme att erfordras.

Ävenledes beslöt att det bly, varmed en del av kyrktornets södra sida är belagd skulle nedtagas och taket i stället beläggas med tegel. Även detta arbete önskade församlingen få verkställa medelst ackord med någon i ämnet kunnig hantverkare och åtog sig däremot att framskaffa teglet.

Justerat och godkänt

Nils Lovén

Nils Jönsson

Christen Olsson

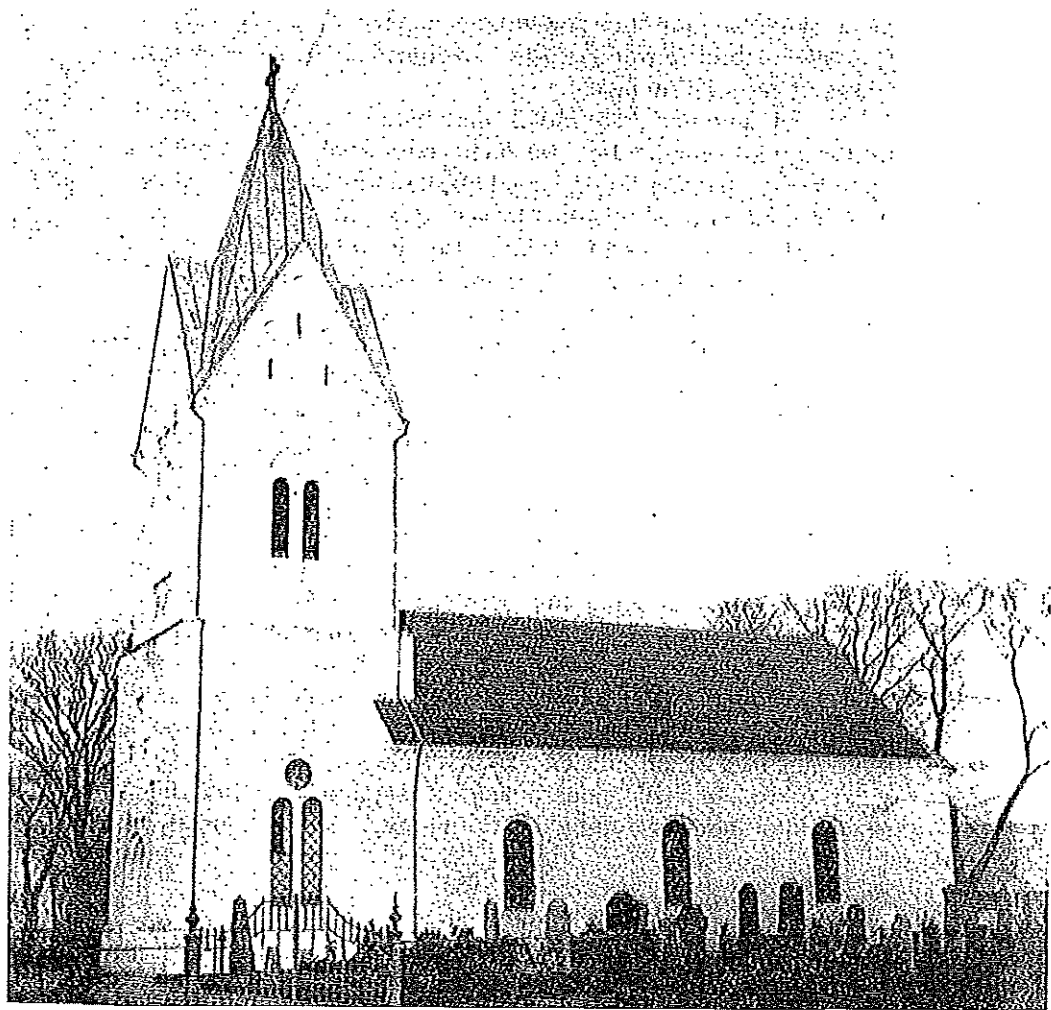
Uppläst från predikstolen i Äspö kyrka söndagen den 9 Jan. 1853, då besvärshänvisning enl. lag lämnades intygar Nils Lovén."

Redan den 23 Januari hade man en sockenstämma hemma hos kyrkoherde Lovén för att besluta beträffande alla de äcker (körslor) som erfordrades för uppförande av tornet och vid kyrkans reparation. Man stannade vid det beslutet att till en början skulle en äcka utgå för varje femte tunnland. Skulle inte detta räcka till skulle en äcka ytterligare utgå för varje tredje tunnland. Äckorna fick inte längre sträcka sig än till havet. Till ett fullgiltigt lass skulle man kunna ta 150 st. murstenar, 4 tunnor kalk och ett visst mått grus, som skulle bestämmas senare.

Vid en allmän sockenstämma, som hölls söndagen den 19 Juni 1853 beslöt man att tillsätta en byggnadskommitté eller Bestyrelse, som den kallas i protokollet, vilken skulle ha ledningen och uppsikten över byggnadsarbetet. Det kunde nog behövas, ty det var inte alltid att kyrkoherde Lovén var hemma. Han reste ofta utrikes och var mycket upptagen av andra göromål, litterära som vid översättningen av Dantes Divina Commedia eller ekonomiska såsom styrelseledamot i Wemmenhögs härads sparbank. Till ordförande i byggnadskommittén valdes pastor J. A. Kropp och till ledamöter kyrkovårdarna Jöns Olsson på nr 17 och 18, och Måns Rasmusson på nr 12, handlanden Nils Jönsson på nr 4 samt åbon Christen Olsson å nr 17 och 18. Vid justeringen av protokollet ville församlingen ha ytterligare en ledamot i "Bestyrelsen" och därvid utsågs åbon Anders Jönsson på nr 11.

De av arkitekt Strömberg uppgjorda ritningarna godkändes den 1 mars 1853 och församlingen träffade avtal och kontrakt med byggmästare Magnus Cederholm från Hunneberga, vilket undertecknades den 17 augusti 1853 av vice pastor J. A. Kropp och av Jöns Olsson, Måns Rasmusson, Nils Jönsson, Christen Olsson och Anders Jönsson. Byggmästare Magnus Cederholm förklarar sig nöjd med kontraktet och lovar att till alla delar uppfylla detsamma. I arbetskontraktet förbinder sig byggmästare Magnus Cederholm att för en kostnad av 1.124 Riksdaler 24 skillingar Banco uppföra tornbyggnaden enligt fastställd ritning, som även utvisar tornets läge. Dessförinnan skall byggnads-

Äspö kyrka med tornet från 1854.

bestyrelsen framskaffa alla nödvändiga materialer, som byggmästaren skall kunna använda sig av. Sålunda skall byggmästaren svara för allt byggnadsarbete såsom grundgrävning, murare-timmermans-snickare- och plåtslagarearbete jämte kalkslagnings- och hantflagningsysslor men däremot inte målareglasmästare och smedarbetare. Grundvalarna till tornet lades på fast botten omkring tre alnar djupt och skulle bestå av gråsten, som skulle avpassas väl. Skulle gravar anträffas vid grävningen skulle hela deras djup tagas upp och grundvalen läggas på gravarnas botten. Tornets omgivningsmurar skulle byggas upp till 15 m höjd och från grunden med gråsten och tegel till 10 meters höjd medan den övriga delen jämte 5,5 m. höga gavelrösten skulle byggas endast med tegel och skulle vid uppbyggnadet gott kalkbruk användas, allt i överensstämmelse med fastställda planer och ritningar.

Tornet, som utvändigt förses med stark kalkrappling, vilken avputsas vid ornamenten, får med språ och kors en höjd av 27 meter. Tornets bredd, som blir lika i alla stöarna, kommer att utgöra 6,5 m över sockeln. På avsedda ställen i tornet inlägges bjälklag, vilka säkert förankras. Det är nödvändigt att stolarna till taket och klockorna noggrant tillhuggas och sammansätas. Tornet skulle klädas med bräder för att kunna bestås med plåt. Två särskilda loft skulle göras i tornet och mellan dem en rak trappuppgång. Även golv av sten skulle byggmästaren svara för liksom han hade ansvaret för att taga ned kyrkklockorna från det gamla tornet och svara för upphängningen av dem i det nya tornet. Nio fönsterbågar av trä till tornet och en liknande till kyrkan, ett par flygeldörrar, en spiraltrappa samt brädportar till ljudöppningarna skulle byggmästare Cederholm verkställa enligt de fastställda planerna. Byggnadsstyrelsen skulle senare lämna anvisning hur spröjtserna skulle utföras. Takäckningen av tornet skulle ske med zink- eller järnplåtar, för vilket även bestyrelsen längre fram skulle lämna direktiv. Byggmästaren lovar att göra det med största sorgfällighet och noggrannhet och lovar att i den händelse tornet skulle beklädas med järnplåtar skulle han låta smörja taket med olja.

I kontraktet fastställdes också att byggmästare Cederholm skulle till grunden riva det gamla tornet, taga ned kyrkans västra

gavelmur ävensom hela den del av kyrkans nordvästra hörn, som genom en större murspricka hade lossnat från norra sidomuren och utan skada för kyrkans valv iståndsätta ifrågavarande hörnmur. Vidare bestämdes att byggmästaren skulle på kyrkans södra sida inhugga och uppmura ett nytt fönster i stället för den dörröppning, som i alla tider varit ingången till kyrkan. I fortsättningen skulle ingången ske genom det nya tornet västerifrån. Ny gesims måste anbringas över hela skeppets södra sidomur.

Slutligen bestämdes att byggmästaren skulle låta taga ned från kyrkan blytaket och att i stället för blytaket ersätta det med tak av tegel, varvid först nya sparrar och läckten måste insättas. Skulle ytterligare arbete visa sig nödvändigt på kyrkans södra sidomur skulle byggmästaren låta utföra detta arbete mot ersättning av 24 skillingar för varje kvadrataln murning. Efter det arbetet utförts och vederbörlig syn hållits skulle byggmästare Cederholm lämna garanti för arbetet under sex på varandra följande år och därvid lämna vederbörligen verifierad borgen.

Beträffande ersättningen för det stora arbetet meddelades att församlingen skulle upplåta två boningsrum för Cederholms arbetare. Den kontanta ersättningen för arbetet skulle utbetalas till byggmästaren på så sätt att 124 Riksdaler 24 skillingar skulle utbetalas när grundvalen till tornet blivit lagd, som beräknades ske på hösten 1853, 250 Riksdaler, då arbetet togs upp igen våren 1854, med 300 Riksdaler, då murarna blivit uppbyggda till ljudöppningarna på tornet, med 300 Riksdaler, då byggnaden är under tak, vilket beräknas ske till nästa höst samt 150 Riksdaler allt i banko, då hela arbetet färdigställts. Man beräknar att arbetet skall ha slutförts senast till den 1 juli 1855.

Det skulle emellertid visa sig att svårigheter ganska snart skulle komma. Vid ett sockenstämmosammanträde den 3 juli 1854, vilket hölls under ordförandeskap av prosten Niils Lovén, framkommer att "sedan den nu pågående och snart fulländade tornbyggnaden och kyrkans västra gavel blivit nedtagen" befanns kyrkans takresning så svag, att också den måste nedtagas och ny uppsättas. Man hade även konstaterat att valven var bräckliga. Tillkallad byggmästare fann det angeläget att för att rädda valven måste kyrkans murar höjas med två alnar, så att

kvadreringsbjälkar kunde anbringas. Vid sockenstämman beslöt man att församlingen "som redan i och för tornbyggnaden gjort så betydlig oppoffring, att den, ehuru liten, gratis fullgjort över 900 äckor," skulle till kyrkan framforsla allt behövt timmer. Man beslöt att kontakta byggmästare Magnus Cederholm, för vilken församlingen fattat förtroende och man skulle skyndsammast gå in till Kungl. Befallningshavande och Domkapitlet med begäran om tillåtelse att ingå kontrakt för detta arbetes fullgörande.

Byggmästare Magnus Cederholm hade redan till sockenstämman gjort upp kostnadsförslag, som slutade på 158 Riksdaler och 28 skilling. Prosten Lovén hade skrivit i protokollet att "kostnadsförslaget uppgår till" Rd Bco men siffran kom aldrig in, eftersom det tydligen visade sig att det gick till vida mer.

I kostnadsförslaget framhåller byggmästare Cederholm att det är nödvändigt att påmura såväl sidoväggarna som östra gaveln med två alnars höjd för att kunna få ankarbjälkar anbragta till sammanbindning av ytterväggarna, vilket är nödvändigt för att hindra väggarnas utåtspänning av valven, som är vida högre än ytterväggarna. Vidare behövdes på båda sidor å storskeppet grundvalarna anläggas i yttre kanten. När man sedan studerar hur han räknar ut kostnadsförslaget har han en post som anger, att överkanten på sidomuren måste nedrivas minst en halv aln, eftersom muren lutade utåt. Därefter måste det muras upp till $2\frac{1}{2}$ alns höjd. Det blev inte mindre än 130 kvadrataln, för vilket han enligt det tidigare huvudkontraktet skulle ha ersättning med 16 skilling för varje kvadrataln. Dyra poster var också ny grund på södra och norra sidorna och likaså nedtagning av det gamla teglet och sedan uppsättning av tegel på minst $\frac{3}{4}$ av taket. Dessförinnan måste den gamla takstolen rivas ner och en ny takstol på $\frac{3}{4}$ av kyrkan resas jämte läktning.

Det är ju nästan vid allt byggande så att oväntade utgifter kommer till och så var det också vid tornets byggande, eftersom en god del av kyrkan, bortsett från valven fick byggas om. Går man till räkenskapsboken för år 1854 finner man att byggmästare Magnus Cederholm förutom det i huvudkontraktet stipulerade beloppet på 1.124 Riksdaler 24 skilling även för "åtskilliga byggnadsarbeten till kyrkan" erhöi 559 Riksdaler och 20 skilling. Det

dyraste var emellertid inte arbetslönerna utan allt det material, som gick åt. För inköp av timmer, tegel, kalk, plåt och allt annat, som behövdes, fick församlingen lägga ut omkring 3.600 Riksdaler. Man hade uppsagt utestående lånemedel under år 1852 och hade vid årets slut en kassa på 5.143 Riksdaler "för nära nog verkställd tornbyggnad och ombyggnad av hela kyrkan."

När man under 1854 betalt ut vad som verkilgen gått åt för byggnadsarbetet hade man i kassan blott 68 Riksdaler och 28 skilling. Ändå sålde man ganska mycket på auktioner. För blytaket fick man 371 Riksdaler och 40 skilling. Vidare sålde man timmer, tegel och småtning för sammanlagt 410 Riksdaler. Där gick hela den fina läktaren med sina apostlafigurer. Vidare hade man beslutat att vid offentlig auktion försälja den lilla tornklockan, "ej större än en matklocka". Den såldes 1856 för 26 Riksdaler och 32 skilling. Det är den s.k. Mandorff-klockan, som inköptes av Jordberga slott och hängde på taket till rättarebostaden i 110 år. Den återköptes 1968 av Äspö byalag och brukas numera söndagilgen som primklocka där den hänger i valvet vid orgeln. Efter sammanläggningen av kyrkklockorna sker som inledning till högmässan nio slag på Mandorffklockan, tre för Fadern, tre för Sonen och tre för den Helige Ande. Klockan brukas också vid tacksägelseeringning.

Efter tornets byggande fick man anvisa gravställe för de hemman, som genom tornbygget berövats sina gravställen. Samtidigt utsåg prosten Lovén sin gravplats omedelbart norr om Ingången till kyrkan. Vid en sockenstämma den 26 november 1854 beslöt man också om en ny stodelning. Det fanns inte läktare längre. Man gjorde som man brukade i församlingarna vid den tiden, att södra sidans bänkar anvisades åboarna och deras söner och de första bänkarna till de första hemmansnumren o.s.v.

Sedan alla åboar fått sina bänknummer fick husmännen och drängarna de återstående. De på norra sidan om gången varande bänkarna tilldelades i samma nummerföljd åboarnas hustrur och döttrar och de som kom därefter husmännens hustrur och de nedersta pigorna.

Jag har hört en gång att Lovén vid sin resa på Rhen skulle ha sett ett kyrktorn, som han tyckte skulle passa i Äspö. Jag ställer mig tvivlande till detta, då ritningarna utfördes av arkitekt

Strömberg. Hur som helst har man varit kritisk mot tornbygget. Paul Asp skriver i sin bok Vemmenhögs härad från 1891: "Fastän tornets oproportionerliga storlek stöter ögat på nära håll, ger det dock på avstånd en respektabel prägel åt hela den lilla, täcka slättbyn." Anders Österling har nog påverkats av Asps omdöme om kyrkan, ty han skriver i sin fina bok Nicolovius och Söder-slått: "Restaurerandet av den lilla kyrkan utfördes under Lovéns kyrkoherdetid men det något oproportionerliga tornet prisar icke hans arkitektomdöme i samma grad som den prydliga präst-gårdslängan." Asps omdöme kan man förstå, ty han skrev sin bok 1891, alltså innan kyrkan hade förlängts i öster. Trots att Ingrepnen 1854 och 1896 ur många synpunkter är att beklaga måste man dock ge det erkännandet att tornet och kyrkan ger ett harmoniskt intryck och att den sista tillbyggnaden gett mer riktiga proportioner åt kyrkan. Till erinran om tornets tillkomst är över kyrkodörren infälld en sten med inskriptionen: "Detta torn byggdes år 1854 då Oskar I var konung."

Give då Gud, att var vi bo,
Alltid, när klockorna ringa,
Samlas vi må i Kristi tro
Herren vårt offer att bringa,
Hämta i bön hans hävor ned,
Skåda i hoppet den sabbatsfred
Sist för Guds folk står åter.

NÄR KYRKANS KOR BLEV OMBYGGT

Kyrkoherde Gustaf Malmström var inte glad för att hålla sammanträden och skriva protokoll. Den första antydningen på att församlingen hade planer på att bygga om kyrkans östra del kom till uttryck vid en kyrkostämma den 31 mars 1894. Hela protokollet lyder så: Protokoll fört vid kyrkostämma den 31 mars 1894. Då kyrkans kor tarvar ombyggnad beslöt församlingen att kompetent person skulle anmodas att så fort sig göra låter upp-rätta ritning och kostnadsförslag till detta arbete.

Justeras som ovan

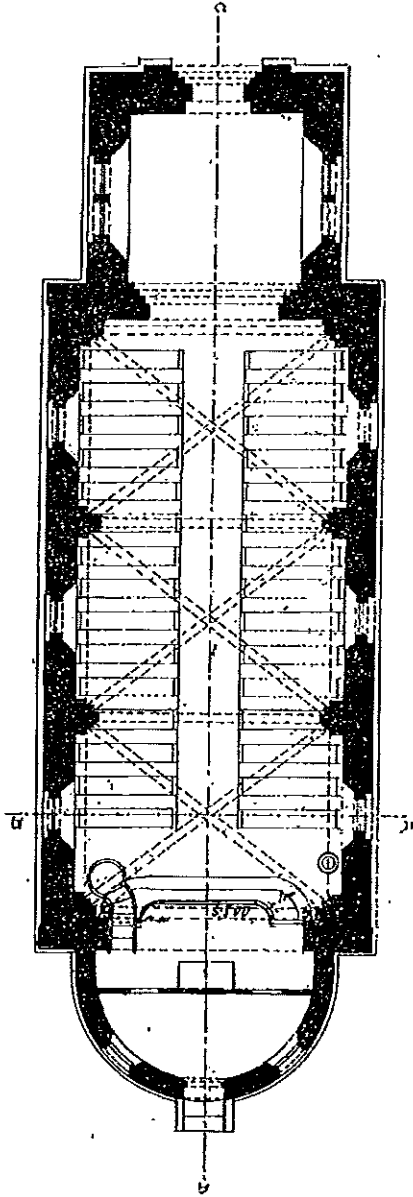
J. G. Malmström

Nils Jönsson

J. Olsson

Det är hela protokollet. Kyrkorådsprotokollen är ännu färre. 1893 var det inga sammanträden. 1894 var det ett, 1895 var det ett och 1896 var det tre och nästan samtliga behandlade kyrkans restaurering. Det avgörande sammanträdet hölls vid en kyrkostämma den 12 januari 1896. Ritningar och kostnadsförslag förelades kyrkostämman men församlingen var inte enig. Man fick votera om detsamma. Vid den tiden fanns det inte allmän rösträtt utan den var inskränkt. Den avsåg endast män och man hade ett flertal röster beroende på förmögenhet. Kyrkostämman beslöt med 1149 röster mot 892 att kyrkans yttre restaurasjon skulle ske enligt ritningarna men att med den inre restaureringen skulle det anstå tillsvidare. Kostnaden i ett för allt fick into överstiga 5.000 kronor. Kyrkorådet beslöt sedan vid ett sammanträde den 9 mars 1895 att uppdraga åt kyrkoherde Gustaf Malmström att ritningarna och kostnadsförslaget översändes till Kungl. Maj:t. för stadfästelse. Men det gick inte smärtfritt där heller. Ritningarna hade gått såväl till domkapitlet som till Kungl. Överintendentämbetet. Ämbetet hade omarbetat ritningarna. Förslaget hade återgått till församlingen för yttrande. Församlingen förklarade sig med tillfredsställelse beredd att ansluta sig till det av Överintendentämbetet omarbetade förslaget. Rörande anmärkningar i tjänstememorial från arkitekten G. Lindgren vill församlingen meddela, att något beslut inte fattats om anskaffande

av nya "kyrkomöbler", då de gamla till större delen är fullt brukbara. Kostnadsförslaget och beskrivningen omfattar emellertid även en fullständig inre restauration, då en sådan förr eller senare måste företagas. På domkapitlets anmärkning att plats för dopfunten inte hade utsatts på ritningen ville församlingen meddela att dopfunten liksom nu skall ha sin placering i koret. Det nya förslaget blev föredraget för Kongl. Överintendentens Embetet den 24 september 1895 och undertecknad av den icke obekante Helgo Zettervall. Slutligen blev förslaget "Av Kongl. Maj:t i nåder gillad. Stockholms slott den 13 december 1895. Oscar." Det kungliga utslaget andas olust och ogillande. Det framhålls först att man mottagit de omarbetade ritningarna och noterat att även dopfontens plats utsatts på ritningen. Vitterhets-historie och antikvitetsakademien hade avgivit yttrande om förslaget och därvid framhållit, att den föreslagna utvidgningen av koret, som skulle innebära att detta får samma höjd- och breddmått som långhuset, inte stod i överensstämmelse med den i fråga om romanska kyrkor rådande äldre arkitekturen. Det önskade ökade antal sittplatser, som skulle erhållas genom den föreslagna utvidgningen, menar akademien utan svårighet även skulle kunna erhållas om koret fick något mindre mått än långhuset. Det framhålls att församlingen i sin förnyade ansökan anfört, att kyrkan, vilken från början var fördelad i långhus, kor och absid (eller apsis, som det står i det kungl. utslaget. Apsis betyder välvning), under tidernas lopp inte undergått några andra ändringar än att det i långhuset och koret befintliga trä-taket utbytts mot murade valv (trollgen under 1300-talet), varefter kyrkan erhållit tornbyggnad enligt fastställd ritning den 1 mars 1853. Församlingen menar i sitt yttrande att flera förändringar från kyrkans ursprungliga skick än de redan vidtagna icke behövde företagas men församlingen har likväl ansett det nödvändigt att utvidga sin kyrka, så att ytterligare 30 % större antal kyrkobesökare skulle kunna beredas plats. Församlingen håller fast vid detta och vill modifiera endast på det sätt de nya ritningarna närmare anger. Vid föredragning av ärendet inför Kungl. Maj:t blev förslaget godkänt och bestämdes bl.a. att vid arbetets utförande skulle ett så kallat tandsnitt dels å det gamla långhuset bibehållas dels också komma igen på samma sätt i

Det godkända förslaget till ombyggnad av kyrkan 1895. Vid A-B gjordes ingreppet jämför med Brunius skiss.

den del, som blir tillbygd. Vidare skulle man noggrant observera, huruvida det fanns i kyrkan skulpterade eller med inskrift försedda delar av en äldre kyrka. Skulle sådant anträffas skulle det tillvaratagas och anmälas för Akademien. Om gravar anträffades under kyrkans golv fick rivningen upphöra tills vissa bestämda åtgärder hade vidtagits, om vilket det kungliga utslaget ger noggranna anvisningar. Slutligen meddelades den föreskriften, att kyrkans gamla inventarier omsorgsfullt skulle tillvaratagas. Så blev ej fallet, som vi längre fram skall se. Överhuvudtaget skulle ej myndigheterna givit tillstånd till denna förändring. I varje fall skulle det stannat vid den yttre förbättringen, som kyrkostämman den 12 januari 1895 efter votering med stor tvekan gått med på. När kyrkostämman beslutat att med den inre restaureringen skulle det tills vidare anstå så har stämmans ordförande, kyrkoherde Malmström med kryss hänvisat till en sats nederst på sidan där det står "utom vad som vore oundgängligen nödvändigt". Så gick det som det gick. Detta blev den största vandaliseringen av kyrkan, som ägt rum under tidernas gång. Tornets byggande 1854 kan försvaras och det blev ju inte ett så svårt ingrepp i själva kyrkokroppen som den förändring av kyrkan, som 1896 skulle verkställas.

Vid sammanträde den 7 mars 1896 beslöt man att annonsera i ortens tidningar och hölls den 21 mars kl. 2 e.m. entreprenadauktion, varvid byggmästare L. Aug. Malmros stannade vid det lägsta anbudet och antogs till att utföra arbetet. Den 15 april samma år skrev man kontrakt, vilket underskrevs av byggmästare L. A. Malmros och församlingen av J. G. Malmström, Jöns Sånesson, Hans Jacobsson, Ola Christoffersson och J. Ohlsson.

Enligt kontraktet och arbetsbeskrivningen består restaureringsarbetet av följande huvudpunkter 1) kyrkans kor och sakristia rivas, 2) grundgrävning och grundläggning, 3) sockel, murar och valv, 4) takstol, 5) tegel och galvaniserat plåttak, 6) nio nya fönster, 7) sakristdörrar, 8) altaret restaureras, 9) predikstolen likaså, 10) brädgolv i sakristian och innanför altarskranken samt under bänkarna i den nya delen av kyrkan, 11) golvet i kor- och mittgången i den nya delen av kyrkan belägges med cementplattor och mosaiktrappsteg.

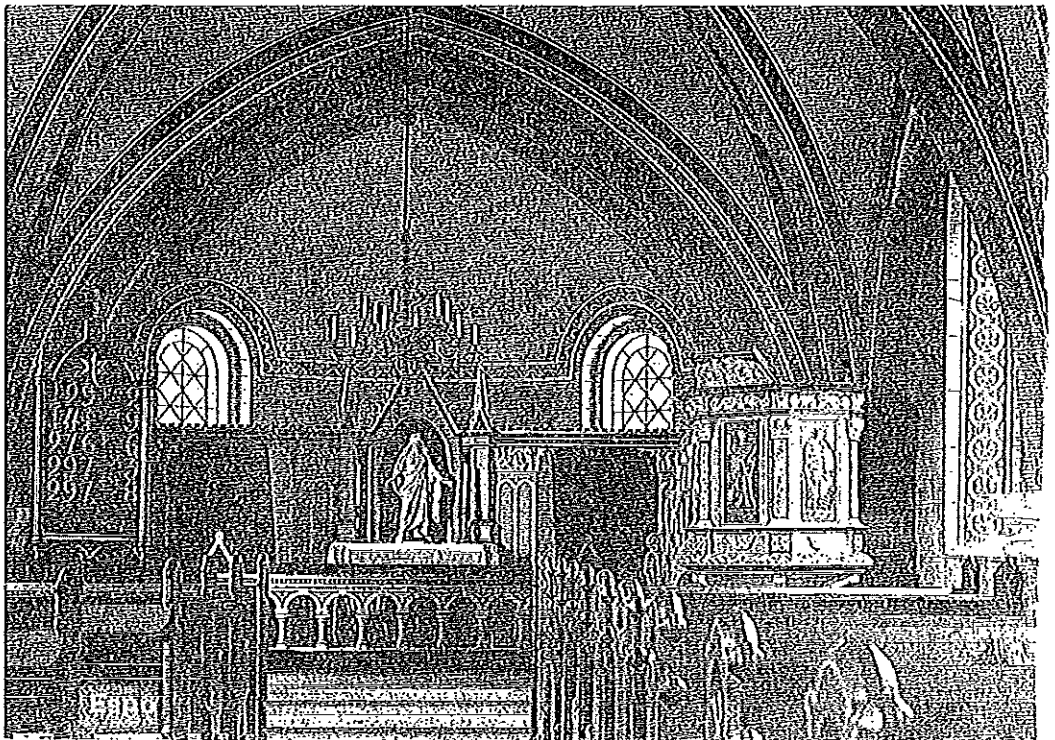
Alla materfaller, som släpptes till av entreprenören måste vara av god kvalitet och entreprenören lovade att arbetet skulle utföras med den största omsorg. Anmärkningar från kyrkorådet angående materfaller och angående arbetets utförande skall entreprenören genast rätta sig efter. Entreprenören övervakar och leder själv arbetet eller om han är förhindrad, så håller han en pålitlig förman. Han är skyldig att noga följa arbetsbeskrivningen, ritningar och övriga handlingar vid arbetets utförande. Endast ordentligt folk får användas. Alla nödvändiga ställningar, redskap och dylikt anskaffas och bekostas av entreprenören. Skulle för målningsarbetet inne i kyrkan några av entreprenörens ställningar behöva användas, må detta tillåtas utan ersättning. Församlingen tillsläpper all gråsten, flintsten, kalk, grus och sand. Dessutom får entreprenören av den gamla kyrkan använda all materiel, som utan skada för arbetets noggranna utförande kan brukas. Allt måleriarbete görs på församlingens bekostnad. Församlingen släpper till alla skjutsar utom under pågående vår- och höstarbete. Hela den gamla kyrkan, utom vad entreprenören använt till bygget, tillhör församlingen. För övrigt ställer sig församlingen och entreprenör till efterrättelse kungens beslut av den 13/12 1895 ävensom stadfästade ritningar. Arbetet påbörjas den 8 april och skall vara färdigt till avsyning den 1 november detta år. Ansvarstiden för arbetets bestånd är tre år, räknade från avsyningsdagen och skall som säkerhet Innestå 300 kronor av entreprenadsumman mot gällande sparbanksränta. Skulle under ansvarstiden brister uppstå, underrättas genast entreprenören härom och är skyldig att avhjälpa den fortast möjligt. Skulle sådant vägras, må församlingen utföra arbetet av entreprenörens Innestående medel.

Avsyningen skulle verkställas av kompetent person på församlingens bekostnad. Möjliga, befogade anmärkningar tagas hänsyn till, innan sista terminen utbetalas. Skulle tvister uppstå rörande arbetets utförande, avsyningen eller ansvarigheten få dessa ej dragas inför domstol utan löses genom kompromiss enligt lagen om skiljemän. I ersättning för hela arbetet förpliktar sig församlingen enligt kontraktet att till entreprenören utbetala i ett för allt Fyratusen (4.000) kronor i följande terminer: 500 kronor efter rivningen och sedan grunden blivit lagd

- 1.000 kronor när kyrkan är rest
- 1.000 „ när valven är hopslagna och kyrkan under tak
- 1.000 „ vid avsyningen
- 200 „ när kyrkan är kalkad

Vi skall nu studera arbetsbeskrivningen och taga fram det väsentligaste och det som är av intresse. Beträffande rivningen av gamla kyrkan framhålles att gamla kyrkans kor och sakristia rives i grunden och skall detta göras med största varsamhet i närheten av de delar, som skall kvarstå, så att dessa inte förlora sitt stöd. Grundgrävningen för den nya tillbyggnaden får ej på djupet understiga 1,2 m. Grunden lägges till sådan bredd att den utskjuter minst 3 dm samt avtager uppåt så att den vid jordytan blir 1,5 dm bredare å ömse sidor än den därpå kommande sockelmuren. Såväl sockelns som kyrkans murverk uppföres till den höjd och de dimensioner, som ritningen visar. Pelare, gesimser, fönster- och dörrinfattningar muras av tegel. Tegeln skall vara väl bränd och uppföres murarna i goda kryssförband. Till

Kyrkan vid sökeskiftet. Se dekorationerna i tak och fönster.

sockelns höjd och all utvändig murning ävensom till valvringar och strålar användes väl bränd tegel men till annan murning kan användas flamtegel.

Till all utvändig puts användes slagen kalk. Den kalk, som skall användas till invändig puts skall vara släckt två månader före dess användning. Det inre murverket finputsas, baser, kapitäl och listverk dragas med schabloner. De yttre murytorna spritputsas, pelare, gesimsar och dörrömfattningar slätputsas. Hela kyrkan med torn och sakristia både ut- och invändigt med valv och pelare vittas två gånger med väl slagen kalk. Golvet i vapenhuset och gången lägges av cementplattor, golvet i koret utom altarringen lägges av viktoriaplattor på 25 mm cementunderlag. Golvet inom skranket och i sakristian lägges av 30 mm tjocka furubräder på bolstrar av 120—120 mm furuträ.

Takstolen sammanhugges av 125—150 mm timmer och lejder av 125—125 mm furuträ.

Den gamla väggen mellan kyrkan och vapenhuset, som saknar all kyrklig stilbehandling borttages och i dess ställe sättes en ny vägg. Troligen har här funnits fina kalkmålningar.

Bänkinredningen i hela kyrkan göres alldeles ny, utan dörrar. Gavlarna göres av 60 mm plank, rygg av 30 mm samt sitsar av 37 mm plank. Bänkarna förses med bokhylla och fotpall.

Ny altarvägg med dörrar och beslag samt bord och skrank i enlighet med ritningen. Ävensom anskaffas den fot, som behövs på altaret för den Thorvalsens Kristusstaty, som församlingen ämnar anskaffa till kyrkan. Altarskranket göres av 30 mm trä med balustrar, armstöd och knäfall.

Den gamla predikstolen användes, förses med ny trappa med räck samt underrede.

Takstol och bjälklag förses med nödvändiga ankare av lämpliga dimensioner. Allt ankarsmide beckas i svart. Kyrkans fönster göres av gjutet järn i samma konstruktion som de i den gamla kyrkan.

Kyrkans tak täckes med tegel av samma dimensioner och kvalitet som finns över den gamla kyrkan. Taket över sakristian täckes med falsad galvaniserad järnplåt på brädunderlag.

Kyrkans fönster målas en gång i god mönjefärg samt tre gånger i oljefärg. Allt i kyrkan synligt snickeriarbete skall målas

i matt ekfärg; Kyrkans väggar och valvbågar målas i sandstenskulörer.

Byggmästare L. Aug. Malmros följde en av byggmästare P. Hansson i Västra Kärrstorp uppgjord arbetsbeskrivning utom beträffande målningen, som troligen utförts av dekorationsmålare Cederholm i Trelleborg.

Avsättning av kyrkan skedde den 6 november 1896 i närvaro av kyrkoherde Gustaf Malmström, kyrkovärden Hans Jakobsson, kyrkorådsledamöterna Ola Christoffersson och Jöns Olsson samt å församlingens vägnar A. Hj. Larsson och A. Persson. Vid synen granskade man allt arbete, såväl yttre som inre och fann att det var i överensstämmelse med arbetsbeskrivning och kontrakt, varför det godkändes. Synenämnden uttryckte sin uppriktiga tillfredsställelse med den noggrannhet och skicklighet, varmed byggmästare L. A. Malmros utfört det honom anförtrordade arbetet. Även målningsarbetet granskades och godkändes såsom både skickligt och billigt utfört.

Kostnaden för kyrkans ombyggnad gick sammanlagt till 5.467:62 kronor.

På inkomstsidan för år 1896 står en post för försålt tegel till byggmästare Malmros och en annan "sålda gamla inventarier, sten m. m.". Där gick antagligen den gamla altartavlan, predikstolshimlen m. m.

Hur kyrkan såg ut vid sekelskiftet, alltså några år efter det verkställda ombyggnadsarbetet kan vi se på fotot här intill. Vi ser då att i stället för dörrar till sakristian hängde man draperier. Lägg märke till de mörka, ekfärgade bänkarna med sina fula gavlar. Vi kan se att väggarna är indelade i kvadrater. Lägg märke även till dekorationsarbetet i valven och i fönsterna samt stjärnhimlen i korvalvet.

Där vi än i ångest höra
Ovisst mummel nå vårt öra,
Helgmålsringning ljuda skall:
Genom ljusa valv skall brusa
Påskkoralers jubelsvall.

ÄSPÖ FÖRSAMLINGS PRÄSTLÄNGD

av lantbrukare *Sune B. Larsson*

Redan i det kungliga brevet av den 9/5 1555 meddelas att "Klaxtrupp" socken var annex till "Espe" socken, vilka sedan var förenade till ett pastorat fram till 1924, då Källstorp, L. Bedinge, Äspö och Ö. Klagstorp kom att bilda ett pastorat med kyrkoherde i Källstorp och komminister i Äspö.

När Äspö och Ö. Klagstorp blev förenade till ett pastorat lär väl ej gå att få någon vetskap om, men enligt Fil. dr. I. Ingers så fanns där 1488 såväl präst som kyrkor i Brönnestad, Äspö och Klagstorp. Brönnestad och Klagstorp har blivit sammanlagda efter 1488 och troligen fick kyrkan i Brönnestad förfalla och föreningen mellan Äspö och Ö. Klagstorp har ägt rum efter 1488.

De första prästrelationerna över pastoratet har uppgjorts av kyrkoherde Jöns Espman och en systerson till Espman, prosten N. O. Lönquist i Bara.

Enligt Espman var den förste prästen efter reformationen här Herr Hans, den andre Herr Peder och den tredje Herr Hans Maagensen. Den av prosten N. O. Lönquist uppgjorda relationen börjar först med nr 4 Henrik Rasmussen Tinokel om vilken Lönquist vet att berätta att han var gift med Ellna Simonsdotter prästdotter från Espö.

I Lunds stifts Herdaminen har dr. G. Carlquist framhållit att Espman skulle ha "lämnat ganska fantasifulla och orimliga påståenden" om de tidigare prästerna här. Hade inte gravvården över Marne Hansdotter, död 17/10 1687, påträffats under kyrkogolvet vid kyrkans restaurering 1953—54, så hade detta påstående inte kunnat bevisats. Men tack vare denna fanns, så kan man säkert giva Espman den upprättelse han har blivit förtjänt av. Dr Carlquist har också i brev till undertecknad låtit meddela "att denna gavgård troligen är den nu äldst kända och bevarade gravvården över en protestantisk prästfru."

Då Jöns Espman vid olika tillfällen har stått prästerna till tjänst här i Äspö vore det på sin plats att något beröra honom här.

Jöns Espman var född d.5/5 1660 och son till klockaren Nils Månsson härstädes och hans hustru Dorotea Jönsdotter Hobro,

som var dotter till kyrkoherde Jens Pedersen Hobro och hans hustru Ingar Henriksdotter Tinckel. Jöns Espman sattes i Ystads skola men fick redan 1677 fly därifrån då staden besattes av danskar och holländare. Han begav sig först till Malmö där han en tid försörjer sig som snickaregesäll. Han återvänder till Espö och läste med skolbarnen här. Efter studentexamen d 29/6 1688 fick han 1699 av översten vid Skånska ståndsdragonerna, friherre A. v. Buchwald, anbud att bli regementspredikant. Grevinnan Margareta Ascheberg, änka efter framlidne översten för ovannämnda regemente godkände kallelsen. Han fick ej tjänsten ifråga utan i stället blev det en av biskop Steuches släktingar som erhöll denna. I harmen antog han då en korpralbeställning vid nämnda regemente och sålde sina svarta kläder och kom till sin förre patron, kyrkoherde Herr Bengt i Oderljunga, för att taga avsked av honom. Men denne övertalade honom att fara in till Lund. Den 5 Juni blev han prästvigd till medhjälpare i Örkelljunga. Här hade han många stridigheter med den oeffterättelige kyrkoherde Jörgen Fischer. Efter ny examen för domkapitlet d.22/2 1708 sändes Espman samma år d.15/4 till S:t Ibb på Hven. Han blev kyrkoherde där d. 19/4 1710 och Karl XII:s fullmakt är daterad i Bender d.12/2 1712. På Ven brände danskarna ner prästgården och rövade bort hans boskap, varför familjen fick fly över till Glumslöv. Därifrån begav han sig till häst på väg till Ystad och klagade sin nöd hos Karl XII. Belöningen uteblev inte. Inom en vecka erhöll Jöns Espman Skåne-Tranås—Onslunda pastorat, installerades d.9/7 1717 och avled i Tranås d.27/12 1739. Över dessa socknar har han uppgjort en mycket innehållsrik sockenbeskrivning, präglad av hans stora typografisk-historiska intressen. Gift i S:t Ibb d.5/10 1709 med Marne Munch, dotter till kyrkoherde i S:t Ibb, Niels Thomesen Munch. Av deras barn kan nämnas Axel Christian, stadskassör i Ystad, Carl Magnus, kommissionslantmätare i Landskrona.

Med utgång från Espmans och Lönquists prästlängd, vad de tre första prästerna beträffar, så kan man möjligen utgå från Herr Simon, Herr Hans och Herr Peder.

Därefter kommer följande kyrkoherdar.

Niels Jensen. Tidigast 1541 förekommer som kyrkoherde Niels Jensen. I "Stiftskisten" finns i original bevarat ett socken-

vittne av Klagstorps sockenmän, dat. "4 samfeldhe sönd. efter paaske" (1 april) ang. den jord, som av arilds tid kallats "Prästetofte", belägen närmast söder om Klagstorps kyrka. Det har utfärdats på begäran av "Her Niels Jensen, vor sogne herre" och medbeseglats av Herr Morten i Källstorp och Herr Jörgen i Hemmesdyngge.

Hans Mogensen Horn. Redan 1547 var det åter tvist angående "Prästetofte" och då är det ovannämnda kyrkoherde, som är inblandad. Original finns på ett tingsvittne, bevarat från Weimenhögs härads ting, dat. "månd. näst före Jul 1547."

Hans Mogensen Horn var troligen född senast i början av 1520-talet och bosatt en tid i Malmö, där släkten tidigare var representerad. Några av barnen har där blivit begravna.

Peder Hansen. Prästvigd 12/10 1565 till sin faders medhjälpare. Den 6 mars 1584 undertecknar han i Önnarp valet av dep. till hyllningen i Lund d.20/7 s. å.

Henrik Rasmussen Tinckel. Han var äldste sonen till häradsprosten i Grönby, Rasmus Pedersen Tinckel o.h.h. Marine Albertsdotter. Han blev kyrkoherde 1584, häradsprost omkring 1597. Och blev i Ö. Torp d. 30/3 1610 av sina kontraktsbröder utsedd till dep. vid hyllningen i Lund s. å. 15/4. Gift första gången med Marne Hansdotter, som dog d. 17/10 1587, 17 år gammal, dotter till kyrkoherde Hans Mogensen Horn. Hennes gravvård, som tidigare nämnts, finns bevarad i kyrkan. Gift andra gången med Ellna Simonsdotter "född prästdotter från Espö." I detta gifte skulle ha funnits fem barn. Sönerna Christopher och Rasmus kom båda till Gotland, Jöns död i Norge, Hindrich stud. i Lund och där begravnen i domkyrkan. Om dottern se nedan.

Själv nämnes Henrik Rasmussen Tinckel sista gången 1635 och har avlidit detta eller i början av följande år.

Jens Pedersen Hobro. Kom troligen hit 1625 eller 1626 och kom närmast från Roskilde och Köpenhamn som medhjälpare till kyrkoherde Tinckel. Denna hade 1627 och 1628 bråk med sin svärson med bl.a. ett par stutar. Enligt Espman avled Hobro 1651 och tyvärr blev hans vackra gravvård förstörd vid en kyrkorenovering. Hobro var gift med Ingar Henriksdotter Tinckel, född här 1605 och död d.15/11 1678. Av deras elva barn dog fyra troligen i späda ålder. Av de övriga sju barnen kan nämnas

följande: Karna född i Äspö 1631, död 1712, gift 1 g. med åbon Lars Persson, död 1694, gift 2 g d.23/6 1695 med åbon å nr 15 Olof Andersson, vilken 1714 blev omgift med Kristina Mårtensdotter. Hemmanet stod öde 1732 och 1736. Casper var 1680 bagarmästare i Ystad, död där i pesten 23/8 1712. Dorotea född 25/10 1637, död 12/9 1729, gift 1657 med klockaren Nils Månsson (Rönnow), död 21/7 1722. Deras gravsten finns bevarad i kyrkan. Deras barn kallade sig Espman efter Espö, bland dem ovannämnde Jöns Espman.

Henrik Rasmussen Brod, som 4/9 1651 blev prästvigd till Äspö och Ö. Klagstorp var född omkring 1625 i Lemmeströ, son till kyrkoherde därstädes Rasmus Lauritsen Brod. Han gifte sig med företrädarens änka och blev styvfar till många barn, varför han också tycks ha haft det fattigt. 1653 8/8 undertecknar han jämte sina kontraktskolleger en begäran att på grund av deras ringa villkor bli befriade från påbudet att uppställa en ryttare med häst. Den 10 januari 1661 brann prästgården, varefter kollekt upptogs till honom i olika stiftets kyrkor. 1674 4/10 intervererade kyrkoherden i Grönby för honom hos landshövdingen om befrielse för en stor del utlagor "men nu har akademifogden i Lund krävt honom istället." Han avled d. 16/8 1677. Han var gift med företrädarens änka Ingar Henriksdotter Tinckel, född i Äspö 1605, död d.15/11 1678, "73 år".

Morten Jörgensen. Vilka hans föräldrar var är okänt, likaså födelseåret. Han inskrevs d.5/7 1641 vid Köpenhamns universitet. Namnet Odder, som hans barn upptog, synes han själv aldrig ha använt och med släkten Odder i Håslöv har han ingen som helst förbindelse. Han blev prästvigd d.28/12 1645 till kyrkoherde i Odeljunga och Perstorp. Under skånska kriget fick Morten Jörgensen här uppe i skogsbygden bistra öden. Den ännu bevarade c:a 4 km från Odeljunga kyrka belägna Altarbacken med Altarstenen där han nattetid fick förrätta både altartjänst, nattvard och barndop medan snapphanarna icke ville lämna kyrkan ifred. Å andra sidan var både han och hans son Lars misstänkta för att hålla med snapphanarna. Postmästaren i Lund Sven Kråka anmälde 6/3 1682 dem för biskopen, då han påstod, att Lars hade varit med snapphanarna och skjutit på honom. Några dagar senare betygade dock Kråka "att Lars var oskyldig till

denna tillvitelse." År 1677 hade emellertid både fadern och sonen suttit fångna tio veckor på Halmstads slott. Under denna tid fick Morten Jörgensen i sin hand den handskrivne Tyge Asmundsens ordinationslängd och har gjort tillägget "A:o 1677 6/9 Martinus Georgii pastor eccl. Odderlunge et Perstorp." Denna märkliga handskrift förstördes i Gävlebranden 1869. Om Morten Jörgensen återvänt till OderlJunga efter frilgningen är oviss, men i så fall endast under kortare tid. Enligt Espmans uppgift fick Jörgensen transport till Äspö redan 1678. När han kom hit var han inte 60 år men redan skröplig enligt prosten M. Arenchills skrivelse till biskop Hahn. Det var i första hand hans röst och ögon som inte var som de borde vara. Hans ovannämnda son Lars var honom till hjälp "att hålla allting uti god ordning." Arenchill tillstyrker kyrkoherde Jörgensens önskan att få sonen prästvigd till medhjälpare. Morten Jörgensens dödsdag är inte känt men enligt N. Fults Series pastorum blev han begravd 25/9 1683, "61 år". Han var gift med Anna Morsing (död 4/9 1708), hon var syster till danske vice-amiralen Peder Jensen Morsing. Av deras sex barn var Jörgen handlare i Ystad och sedan i Kristianstad. Karine var gift med tituläre borgmästaren i Kristianstad Johan Petrejus, Anna var gift med hamnfogden i Åhus V. M. Schnelder. Lars blev kyrkoherde i Sölvesborg.

Michael Bengtsson Brun var först kyrkoherde i Vellinge och Fugle, där han avsattes från sin tjänst, då han från predikstolen hade läst en skrivelse från snapphanarna, varför han ansågs som nationellt opålitlig och frändömdes pastoratet.

Före Vellingetiden finner vi honom jämte sju andra skåningar vid Greifswalds universitet. Vid Malmö belägring 1676 var Brun informator hos dåvarande översten B. de Mortaigne. Prästvigd för Vellinge 19/1 1677, avsatt 25/7 1678.

För biskopen redogör Michael Brun för sina olycksöden, varför biskopen föreslår honom Äspö och Ö. Klagstorp, då detta pastorat var ledigt. Michael Brun säger sig vara tacksam för vad han fått "utom att den ruinerade prästgårdens uppbyggande kräver alla de pengar hans barn skulle haft gott utav." Michael Brun synes under sin Äspötid ha varit nitisk och helt återvunnit stiftsstyrelsens förtroende. Han rapporterar d.9/9 1702 "att när bymännen hava någon misstänkt antingen för tjuvnad eller någon

annan elak gärning församla de sig och sätta en skål med salt och vatten och nödga den de hava misstänkt till att svärja en förskräcklig ed, tagande salt och vatten i munnen medan de svärja." Från Klagstorp rapporterar han: "då byamännen förnummo att en hop av deras unga gäss voro täcknade med ett främmande märke då såsom de ej förvisso visste vem det gjort hade, församlade de sig och satte fram salt och vatten, varpå en hustru som var misstänkt steg fram och svor så gräseliga, önskande att så många sandkorn som på havets botten äro, löv på träden, och fjädrar på gässen voro så många djävlar skulle fara i henne, riva henne små och föra henne upp i luften. Denna gruvelliga eden oaktat gick hon några dagar därefter självvilligt till bekännelse." Kyrkoherre Brun frågar om hon ej bör stå kyrkoplikt, innan hon tages till nattvarden. Han blev prost över egen församling 9/5 1706 och avled 17/10 1711 i "66:e året". Begraven i kyrkans kor hos sin saliga hustru.

Deras gravvård finnes till en del ännu bevarad och texten börjar sålunda: "Här Hvilar den Vördlige och vällärde Her Michael Bengtsson." N. Fult ger honom det eftermälet att han var en nit-älskande man att hålla sina anförtrödda församlingar till gudsfruktan och främja Guds ära". Han var gift med Bengta Svensdotter, född i Ö. Torp 1645 och död i Äspö 16/12 1700, dotter till kyrkoherde i Ö. Torp Sven Lauersen. Av deras fem barn kan nämnas Gertrud, gift med kyrkoherden i Högestad N. Vletius, och Jöns, kyrkoherde i Hemmesdynge. Barnen kallade sig för Brunbeck. 1699 upprättades Geografisk karta över Espö av Olof Nearing.

Nils Runström var född i Ronneby omkring 1671, student 1691 och 1693 Informator i prästgården i Äspö. 1698 har häradsprosten M. Arnechil givit honom en rekommendationsskrivelse, där det heter, att stud. Nils Runström, som i sex år varit i häradet och ofta predikat har "väl använt sin tid och fört ett här på orten alltid ett stilla och berömligt leverne och gjort märkliga prov med sin information hos pastorn i Espö." Han blev prästvigd 9/5 1706 till medhjälpare åt hospitalspredikanten i Landskrona och kyrkoherde 1710 i Örja och Vadensjö. Han tillträdde 1713 kyrkoherdetjänsten i Äspö och Ö. Klagstorp. Han dog i Äspö 24/4 1721 "50 år", begraven 12/5 i kyrkans kor mlit för al-

taret. Han blev gift 17/10 1706 med Dorotea Wandall, född i Vellinge omkr. 1670, död i Ö. Torp 30/11 1742, dotter av kyrkoherden i Vellinge Jens Hansen Wandall och Bengta Svendsdotter i hennes första gifte. Av deras tre barn kan följande nämnas: Jöns kyrkoherde i V. Alstad och Fru Alstad, Bengta gift 1 gg med kyrkoherden i Ö. Torp Andreas Sture, 2 gg med kyrkoherden där Carl Hallberg och 3 gg med kyrkoherden där Jöns Landby.

Johan Mandorff var son till kyrkoherden i Finja Hans Hansson Gudmantorp och hans hustru Sofia Möllerstedt. Johan Mandorff tillträdde 1/5 1722. Han erhöll transport 1740 till Gärds Köpinge och Lyngsjö, vilka församlingar han tillträdde 1/5 1741.

Frans Raaf var född i Önnestad omkr. 1693, son till klockaren därstädes Per Nilsson Raaf och Kjersti Fransdotter. Han blev student 1712 och var under studentåren informator på olika platser och var sedan medhjälpare i olika Gölningeförsamlingar. Han prästvigdes 22/12 1722 och hade olika förordnanden i Vankliva, Vellinge, Jämshög och Everöd. Han erhöll 25/6 1741 kunglig fullmakt på Äspö och Ö. Klagstorp, tillträde d. 1/5 1742, installerades 7/11. Han avled redan 22/3 1746 "53 år, några v.", begravnen nedanför altaret i kyrkan med predikan av kyrkoherden i Källstorp E. Otterström över Jak. 1:12. Han blev gift i Gärds Köpinge 24/8 1741 med Anna Mandorff, född i Grönby 29/11 1721, död i Gärds Köpinge, 10/6 1770, dotter till kyrkoherde i Gärds-Köpinge (tidigare i Äspö) Johan Mandorff och hans 1:a hustru Hedvig Maria Rening. Av deras fyra barn kan nämnas Marlana född 17/6 1744 gift med inventarietimmermannen i Karlskrona M. Jacobsson.

Erasmus Pihlman född i Mätteröd 22/2 1712, son till kronfogden i Östra och Västra Gölninge härads fogderi Olof Pihlman och hans hustru Annika Fundahn. Han undervisades från 1723 privat i Osby prästgård av dåvarande komministern därstädes, sedermera kyrkoherden i Allerum Joh. Sundius. Han blev student 1727 och prästvigd 1736 till medhjälpare i Stoby, därefter till Osby, där han stannade tills han blev kyrkoherde i Äspö och Ö. Klagstorp 1747 och tillträdde d. 1/5. Han avled 12/3 1765. Han blev gift 1759 med Petronella Grönbeck, död i Ystad 1813 "70 år", dotter till skräddaremästare A. Grönbeck och Bengta Jönsdotter i hennes första gifte. Av deras tre barn dog två i späda ålder.

Nils Fult var född i Karlskrona 7/6 1715, son till dåvarande amirallitetspredikanten därstädes, sedermera kyrkoherden i Hjortsberga, prosten Gustaf Adolv Fult och 1:a hustrun Anna Christlna Albin. Han gick från 1731 i skola i Växjö, sedermera privat i hemmet, student 1734, fil.mag 1741 och prästvigd samma år, kallad till medhjälpare i Hjortsberga av fadern. Efter att 1742 ha varit predikant vid flottan och medföljt den till Finland, återvände han till Hjortsberga. Förhållandet mellan far och son blev med åren allt sämre, familjeogräl och slagsmål mellan dem hörde till ordningen, varför fadern vid två tillfällen hade klagat och önskat honom transport till annan ort. Efter faderns död började Nils Fult i stället bråka med styvmodern men då han "sökt göra Intrång på hennes nådår" förflyttades han till Tving. Men även här gick det gale och 1757 blev Nils Fult missiverad till St. Herrestad som nådårspredikant. Där stannade han i två år och under denna tid fick han enligt egna uppgifter ordning och reda på böcker och andra lappar, husförhör, fattigpenningar m.m. Han blev missiverad vidare till Kågeröd och blev d.6/6 1766 kyrkoherde i Äspö och Ö. Klagstorp. Cavallin meddelar ur obekant källa att Nils Fult "skall hava satt ett synnerligt värde på sin magistergrad och i allmänhet varit något fåfäng. Då hans adjunkt (Jöns Brandt å kaplanhemmanet nr 13) önskade vara ledig föregav han för Fult att församlingen med största otålighet längtade efter att bli uppbyggda genom hans förträffliga predikogåvor och Fult underlät icke att tillfredställa deras trängtan." Från Fults Äspötid har ej något framkommit att han var omöjlig utan tvärtom så har han och församlingsborna säkert kommit överens. Till kyrkan skänkte han en del inventarier bl.a. altarduk och annat. Storskiftet genomfördes under hans tid åren 1774—76. Vidare har Nils Fult avlämnat en ganska god Series pastorum. Han avled 6/7 1791. Han blev gift i Hjortsberga 1746 med Sofia Tall, född 1729 i Hjortsberga och begravnen därstädes 14/12 1796. Deras fosterdotter Ebba Almström var född i Malmö 1761 och dog i Äspö 1778.

Johan Paulus Billing var född i St. Slågarp 31/10 1740, son till kyrkoherden därstädes Johannes Billing och hans hustru Gunilla. Han blev student 1759, fil.mag. i Greidswald 1764, prästvigd samma år, missiverad till Lemmeströ 1784, kyrkoherde i

Äspö och Ö. Klagstorp 1792, död i Äspö 6/8 1811. Under Billings tid genomfördes enskiftet under åren 1806—07. Den 14/12 brann prästgården, varvid Johan Billing höll på att bli innebränd. Kyrkans silver och dess skrudar m. m. brann inne.

Magnus Fröding var född i Filipstad d.19/8 1779, son till handlande Abraham Fröding och Marla Henriksdotter Hersing. Magnus Fröding tillhörde den kända Frödingsläkten där bl.a. skalden Gustaf Fröding ingick. Student 1798, disputerade i Lund 1802 och i Grefswald 1802, samma år fil.mag, prästvigd i Skara 1804 och medhjälpare till kyrkoherden i Filipstad 1805, 1806 lärare vid skeppsgosseskolan, medföljde 1808 flottan på dess expedition i Östersjön, pastorexamen 1809. Rektor vid skeppsgosseskolan 1811, kyrkoherde i Äspö och Ö. Klagstorp 1812. Avled d.25/5 1828. Gift i Degeberga 1813 med Elsa Wadstein, född där 1791 och död i Skivarp 1861, dotter till hovrättskommissarien Johan Adolf Wadstein och Lisa Hjort. Av deras åtta barn var samtliga födda i Äspö. Samtliga ogifta.

Gabriel Lagström var född i Ronneby 6/10 1777, son till handlare Önnert Lagström och Hedvig Botilda Gothlander. Flickensild undervisning och blev student 1792, prästvigd i Växjö 1804, medhjälpare i Fosle, missilverad till Riseberga 1807, vice pastor i Höja 1813 och i N. Vram. Kyrkoherde i Äspö och Ö. Klagstorp 1829, tillträdde 1831, prost över egen församling 1836, död 1847. I sina minnesord på Gabriel Lagströms begravnings- och tillika sjuttioårsdag tecknar kontraktsprosten L. P. Holmberg honom med omskänlig hjärtlighet som en nitisk och samvetsgrann man, omsorgsfull om ungdomens undervisning, en välgörare mot de fattiga, åt vilka på till större delen Gabriel Lagströms bekostnad ett fattighus uppförts, en trofast kollega och en öm hufvader, som omhändertog flera av hustruns sjukliga anhöriga. Gravställe i Äspö, så även Fröding.

I sin bok "Minnen och anteckningar av en 85-årig" har Anders Nilsson (född på Äspö nr 4) f.d. major vid 1 25 och stadsingenjör i Malmö, berättat följande episod om Gabriel Lagström. Anders Nilssons moder var före giftermålet husföreståndarinna hos familjen Lagström: En dag hade drängen Tuve fått i uppdrag att i Treilleborg inköpa bl.a. 10 skålpund gryn. Tuve begärde i boden istället 10 lispund men fick endast 1/2 därav. Tuve

kom alltså hem med 5 lispund gryn = 42,5 kg. Då Anders Nilssons moder beklagade sig för prosten, utropade denne: "Nå ja, det är gott med gröt i Jesu namn." Detta uttryck lever än i dag kvar.

Gabriel Lagström blev gift 1831 med Sofla Björk, född 1799 1/2 och död i Lund 1870 2/2, dotter till vice pastorn Jöns Brandt och hans 1:a hustru Elsa Möller.

Nils Lovén-Nicolovius var född i Lund d.18/6 1796, son till kyrkoherden i Reng Per Magnus Lovén och hans hustru Clara Lidbeck, dotter till professor Erik Gustaf Lidbeck o.h.h. Clara Grape. Han fick undervisning i hemmet, blev fil.mag. 1817, förestod professuren i estetik 1822, pastorexamen 1823, pastor vid Vendes artilleriregemente samma år, kyrkoherde i Östra och Västra Vemmenhög 1830, prost över egen församling 1837. Det var här i Ö. Vemmenhög han skrev sin bok "Folklivet i Skytts härad." Han blev kyrkoherde i Äspö och Ö. Klagstorp 1848 och tillträdde tjänsten 1/5 1850. Bland Nils Lovéns många uppdrag kan nämnas: direktör i Skånska Privatbanken 1844—55, ledamot av styrelsen för Vemmenhögs härads sparbank 1848—1855 (styrelsens ordf.), prisbelönt av Svenska akademien 1852, 20/12 L. N. O. 1853, död i Äspö 1858 10/2. Hans gravställe finns å Äspö kyrkogård.

Under sin tid i Vemmenhög upplevde Lovén många sorger och bekymmer. Hans första hustru och tre barn dog. För att utfå sitt tionde fick han processa med ägaren till Dybeck. Innan Lovén kom till Äspö var han åter gift och han och hans fru gjorde långa resor ut i Europa. Från dessa resor skrev han brev hem till Äspö. Dr Anders Österling har i sin bok "Nicolovius och Söderslätt" skildrat dessa resor.

Han lät 1851 bygga den nuvarande prästgården—Äspögården- och anlägga trädgården och dess park. Kyrkans torn byggdes även under hans tid 1854. Under Äspötiden översatte han Dantes "Divina commedia", den första fullständiga på svenska till originalet bibehållen rimflätning. Han var gift första gången i Stockholm Nikolai 1824 med sin kusin Hedvig Lovén, född i Stockholm Maria 1802, död i Ö. Vemmenhög 11/4 1838, dotter till handelsborgmästare Christlan Lovén och hans hustru Maria Carolina Nordling. Deras samtliga tre barn döda i späda ålder.

Nils Lovén 1796—1858.

Han gifte sig andra gången i Ö. Ingelstad 1840 med Juliana (Julie) Skytte till Sätra, född i N. Mellby 24/2 1812, död i Lund 25/9 1867, dotter till kyrkoherde i N. Mellby, prosten Georg Libert S. och hans hustru Ebba Bring. Av deras sju barn dog tre i späda ålder. De övriga var Christian 1841—1924 överste och sekundchef vid Göta livgarde, Clara 1844—1924 ogift, Hedvig 1843—1931 ogift och Sven 1845—1912 lantränkmästare i Malmö.

Lars Paulus Holmberg var född på Svenstorp, Odarslöv, 4/7 1808, son till Inspektoren på Tulesbo Nils Holmberg och hans första hustru Susanna Johanna Bruhn. Lars Holmberg erhöll privat elementarundervisning, student 1823, prästvigd 1837, pastorexamen 1841, kyrkoherde i Gårdslov samma år, kontraktsprost 1847, kyrkoherde i Äspö och Ö. Klagstorp 1859, teol. dr. i Uppsala universitet 1877, styrelseledamot i Wemmenhögs härads sparbank, ordf. i styrelsen 1860—65, tjänstledig fr.o.m. okt. 1883 och från denna tid bosatt i Lund, död där 3/11 1884. Gravställe på Äspö kyrkogård. Lars Holmberg blev fullständigt blind under de sista levnadsåren.

Krister Glerow har bl.a. skrivit följande om Lars Paulus Holmberg: "Som predikant var Lars Holmberg utan att kunna räknas till de verkligt betydande, uppskattad."

Över huvudtaget synes Holmberg ha gjort ett synnerligen starkt intryck på flertalet av dem som kommit i beröring med honom. "Hans Larsson skildring av "prosten" i Hemmabyarna (1916), han som var "en grupp för sig själv", andas en uppriktigt och vördnadsfull beundran. A. U. Bååth har i dikten "Ett ungdomsminne" givit en bild av honom, som bär liknande drag:

"Väl minns jag den gamle prosten
högräst och skulderbred
som kunde om lifvets frågor
lämna sitt klara besked,
som aldrig gaf bann åt den leda tiden,
den varme, vettige tagnertiden
med buskiga ögonbryn,
så älskad som Ingen där nere i byn."

Holmberg blev gift i Malmö 1844 med Willhelmina Gullander, född

Lars Paulus Holmberg 1808—1884.

i Malmö 18/2 1819, död i Lund 24/2 1903, dotter till kyrkoherde i Malmö S:t Petri, kontraktsprosten Anders Peter Gullander och hans hustru Fredrika Lovisa Löthman. Av deras barn kan nämnas Anders 1846—64, jur.stud. i Lund, Amalla (Amelle) 1848—1930, oldfru på Gripsholm sedan på Stockholms slott, gift med med.lic. Anders Wiedberg andre bataljonsläkaren vid Södermanlands regemente, stadsläkare i Mariefred och slottsläkare på Gripsholm, död på Strömsholm 1881, Johanna Wilhelmina (Minchen) 1850—1932, gift 1879 med lantbrukaren, köpmannen Mårten Bendz, född i V. Tommarp, död i Malmö 1906, Teodor 1853 — död i Stockholm 1935 författare, fil.kand. föreståndare för folkhögskolan i Tärna, gift med författarinnan Cecilia Bååth, syster till A. U. Bååth, Emma 1858 död i Lund 1927, gift 1882 med med.dr. professorn i patologisk anatomi och rättsmedicin vid Lunds universitet Hans Bondz, född 1851 i V. Tommarp, död i Lund

1914. Det var denna Hans Bendz, som präglade uttrycket "Söder om landsvägen." Ernst 1864—1940, kyrkoherde i Karlskrona Amiralitetsförsamling. Av Lars Holmbergs skrifter kan nämnas "Minnesord vid prosten Gabriel Lagströms jordfästning i Äspö kyrka 1847", "Vid riksdagsman Per Nilssons i Espö hustru Hanna Jönsdotters jordfästning i Äspö kyrka 1869".

Johan Gustaf Malmström var född i Malmö Caroli 25/10 1850, son till landskanslisten Sven Nordström och Anna Katarina Malmström, student 1872, prästvigd 1875, pastorsadjunkt i Bräkne-Hoby, Hällaryd och Äspö, pastorexamen 1880, kyrkoherde i Äspö och Ö. Klagstorp 1885, tillträdde 1888, kontraktsprost i Wemmenhögs kontrakt, suppl. i dir. för Wemmenhögs härads sparbank 1888—94, ordf. för Wemmenhögs m.fl. häraders folkhögskola 1898—1908, avled i Espö 4/9 1913. Gravstället finns på Äspö kyrkogård.

Redan under sin pastortid i Äspö var han känd för sin stilistiska förmåga, odlad i en kamratkrets, som i sig inneslöt A. U. Bååth, Theodor Holmberg och Hans Emil Larsson. Hans berömda studentspex "Den välsignade baggen" hade så när kostat honom sin prästerliga tjänst. Gustaf Malmström själv, som icke ett ögonblick höll denna framgång för mer än den var värd, brukade säga att "Baggen" så när hade ointetgjort hans prästerliga bana, då domprosten Olberts funnit den och dess skapare lite äventyrliga. Han hade lätt för att ta folk och föra sig bland dessa och var en stor humorist. Prosten Albert Lysander har år 1919 givit honom följande eftermäle: "Även som präst inpassade han sig snabbt och säkert i sin miljö, lämpande sig efter åhörare och omgivning, men detta icke som den osjälvständige eftersägaren eller medhållaren utan som en överlägsen man, den där förstår människor bättre än de förstå sig själva. Det gick mycket bra uppe i Bräkne-Hoby och det gick ännu bättre nere i Äspö, dit han snart återvände som till ett barndomshem. Han trivdes innerligt väl och spred trevnad till alla, som uppsökte honom, församlingsbor och andra. Det behöver ej sägas att hans predikningar präglades av hög kultur och att han även som predikant bibehöll sin förmåga som föredragshållare." Utöver detta så var Gustaf Malmström mycket intresserad av sin trädgård och den ansågs som kontraktets vackraste, värför folk

kom långa vägar ifrån för att se på denna. Som god hjälp i denna hade han sin älskade kusk Nils Hansson, i dagligt tal kallad "Nils Präst" och det var även han som fann prosten liggande död ute i trädgården. En episod om Gustaf Malmström och hans kusk är värd att bevara åt eftervärlden. Vid en biskopsvistitation här så skulle de också till Ö. Klagstorp. På vagnens kuskbock satt Nils Präst och i baksätet biskop Billing och Gustaf Malmström. Före avfärden så vände Nils kusk på huvudet och frågade "Har vid mässebogen me voss?". Troligtvis så har "de" vid tidigare tillfällen glömt denna. På Malmströms gravsten står underst: "Församlingarnas kärlek reste vården." Malmström blev gift i Kärnbo, Söderm. 1888 med Pauline Marie-Louise Wiedberg, född därstädes 20/6 1868, död 22/7 1915, dotter till regementsläkare vid Södermanlands regemente Anders Joakim Wiedberg och F. Amella C. Holmberg, alltså dotterdotter till L.P. Holmberg.

Gezellus Gereon Lundblad var född i Tingsås, Kronobergs län 28/2 1870, son till folkskollärare Carl Gustaf Lundblad och Maria Olsson, student 1888, prästvigd 1894 efter många missly kyrkoherde i Lövestad 1907 och 1914 kyrkoherde i Äspö och Ö. Klagstorp, övertog 1/5 1929 även Källstorp och L. Beddinge, kontraktsprost 1937, inspektor för Anderslövs realskola 1932, död i Källstorp 13/3 1942. P. Boström skriver om honom: "Här i Äspö kunde han i lugn och ro förbereda sina på ett högt plan liggande, av innerlighet präglade predikningar, i vilka den kristna kärlekstanken liksom hinsideslängtan hade ett glivet rum. De sjuka och ensamma i församlingen besökte han ofta och hans maka, prästfrun sjöng för dem och prästen talade tröstens ord. Han kunde överraskande nog visa sig som en spirituellt sällskapsmänniska, fyndig, rik på historier från prästgårdar och herregårdar, där han varit informator, och tillika en mästare i att berätta om studenter och professorer från åren i Lund." Från Äspö kan följande berättas om honom. En av byamännen var ute och körde med en på en vagn lastad sugga i ett ärende. När "de" körde förbi kyrkoherde Lundblad stannade de, varvid O. Jakobsson frågade helt lugnt: "Vill kyrkoherden åka med "voss"? Lundblad tackade ja och när de var komna till pelarna vid prästgården stannade skjutsen. Kyrkoherde Lundblad hoppade av och sa-

de innan han gick: "Nå, vem av er två, skall jag nu tacka för skjutsen?" Gereon Lundblad var en av de första här i byn som hade bil. Han var ingon motormänniska och om honom och hans bilar, se det är ett annat kapitel. Det vore lämpligare att avsluta med några rader hämtade ur Lundblads lilla betraktelse "Tröst." Att ödmjukt taga mot sin kallelse och kallelstens bördor — arbetet, lldandet, kampen — från Gud, som är kärlekens Gud, att i ödmjukt tjänande giva Gud tillbaka vad han skänkte oss, vårt liv, vår kraft och vårt arbete, det är att bära Jesu ok. Att i kärlek till människorna verka för Guds rikes tillkommelse i världen och därunder saktmodigt fördraga deras ondska, oförstånd och svaghet — det är att bära Jesu ok. Livets bördor undgår du lcke på det sättet, men du finner ro till din själ." Lundblad blev gift i Sövde 1903 24/9 med Alma Carolina Herrström, född i Sövde 1878, 3/7 död 1939, 6/10 dotter till kyrkoherde i Sövde, kontraktsprosten Carl Magnus Bernhard Herrström och Emma Caroline Jönsson.

Av barnen är Gösta, född i Fleninge 4/12 1904, tjänsteman i S.S.A., Margareta (Greta) född i Lövestad 5/1 1909, gymnastikdirektör. Gift 31/5 1941 med agronom Erik Håkansson, Källstorpsgården och Gunnar, född i Lövestad, 8/5 1911, kyrkoadjunkt i Saltsjöbaden. Gift 3/2 1940 med Maj Skow-Petersén, född 1/5 1916.

Sigfrid Liljekvist är född i Malmö St: Pauli 27/8 1905, studentexamen 1925, prästvigd 1928. Komminister i Äspö 1930, kyrkoherde i Källstorp 1942, kontraktsprost 1962, pensionerad 1971. Gift med Anna Paulina Pålsson född i Hyby 17/2 1908.

Den förste komministern i Äspö efter sammanslagning av Källstorp, L. Bedinge, Äspö och Ö. Klagstorp var *Nils Gottfrid Tuve*sson 1/5 1929—1/5 1930.

Efter Tuve

sson ovannämnde *Sigfrid Liljekvist*.

Komminister *Nils Sture Edvard Hallonsten*, född i Lund 3/10 1908, komminister i Äspö 1943—1947, komminister i Vittsjö 1947 och kyrkoherde där 1962. Gift med Ellsabet Margareta Ehde, född i Barkåkra 19/8 1918.

Nils Allan Landén, född i St. Harrie 9/11 1912, komminister i Äspö 1947—1961, komminister i Börringe, 1962, kyrkoherde i Anderslöv 1963. Gift med Hillevi Ingegärd Andersson född i Ask 27/4 1912.

NÄR SKÅNE BLEV SVENSKT

Alla våra gamla kyrkor i Skåne, såsom till exempel Äspö, har ju inte blott en svensk historia utan ännu mera en dansk. I vissa kyrkor, såsom i Södra Åby är rester av det danska kungavapnet bevarat. Hela raden av gamla gravstenar som påträffats i Äspö talar genom sina inskrifter om sambandet med det danska språket och studerar man prästlängderna finner man hur svårt prästerna och församlingsborna hade det. Än härjadets byarna av svenskar, än av danskar och snapphanar. Man kan säga att striden om Skåne stod mellan 1610 och 1710, när slaget stod vid Helsingborg och då danskarna definitivt stoppades.

Skåne var inte ett utkantsområde utan tvärtom en central del i det danska riket, inte bara för dess rika jord utan även i andligt avseende. I Lund hade legat Danmarks ärkebiskopskyrka, det tempel, där Nordens primas fungerat. Stadens domskola hade varit den äldsta av Nordens lärosäten. Man kan inte föreställa sig hur utomordentligt betydelsefull förlusten skulle vara för den förlorade parten.

Genom fredssluten i Brömsebro 1645 och i Roskilde 1658 slets Skåne från moderlandet. Skåningarna, som förut lytt under dansk lag och följt dansk kyrkosed måste nu överföras till svenskt kyrkoskick. Skåne och Blekinge blev Lunds Stift i den svenska kyrkoorganisationen. En sak är att införliva ett landområde, en annan sak är att vinna befolkningens bevägenhet. Man hade säkerligen inte glömt svenskarnas härjningar under 1600-talets början. Och det var likadant under Gustaf Horns krig 1643 och 1644, då Dybeck blev plundrat och Jordberga blev nedrivet till grunden och byarna stuckna i brand. Svenskarna blev innerligt hatade för dessa illdåd och kallades av allmogen för "hundar."

När nu efter Roskilde-freden skåningarna skulle bli svenskar hade detta många olika konsekvenser. Adeln flydde i regel över till Danmark. De hade helt andra rättigheter i Danmark än de lagar, som var gällande i Sverige. Adeln hade hals- och handrätt. Det betydde alltså, att bönderna var livvegna på godsens och herrgårdarna. I Vemmenhögs härad var nästan hela häradet i adelns ägo och folket led under dess förtryck. Enda undantaget

var några självägande bönder i bla. Äspö, Hemmesdyngge, Torp, Isie och Åby. Här kommer "Adamsbilden" in med sin förkun- nelse om bondens frihet att själv med sitt arbete förtjäna sitt dagliga bröd.

Prästerskapet hade en svår ställning, då det många gånger, nästan bokstavligen, stod mellan två eldar. Åtgärder vidtogs för att åstadkomma en försoning. Så hölls 1662 i Malmö en sammankomst, då det utfärdades en s.k. recess, där det uttryck- ligen stadgades att beträffande "clereslet och det andliga stån- det, så förbliver det sammaledest vid sin respekt och vid de stad- gar och ordnanter samt lovligt bruk och sedvana, item ock deras stånd och kyrkoväsendet angående, som de hertill brukat hava." Följden av det hela blev en väldig osäkerhet. Man fort- satte med danskt kyrkoskick och det danska språket var för- härskande ute i bygderna. När därför kriget bröt ut 1675, så var Skåne lika danskt, som när det erövrats av svenskarna. Endast vart sextonde pastorat hade svensk-född präst. Det är ganska upplysande, att man ännu så sent som 1680 talade om land- skapen såsom "utom riket belägne och nyss acquirerade pro- vincier."

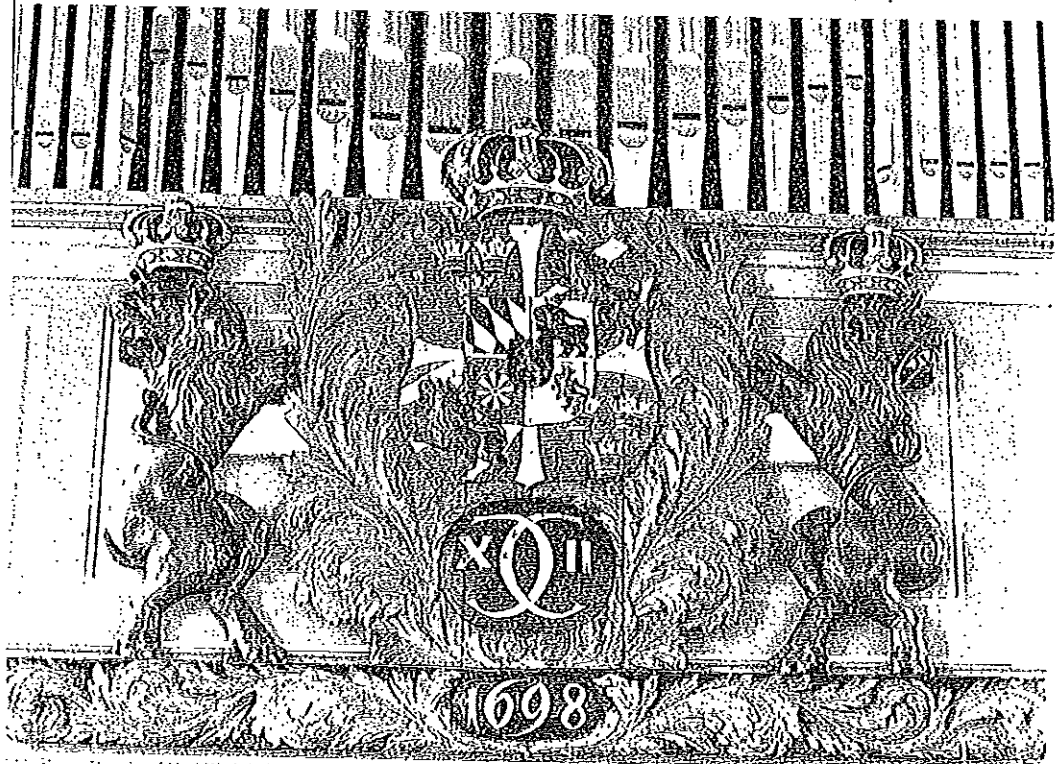
På 1670-talet rasade i Skåne ett krig, som åstadkom fullt lika stor förstörelse som trettioåriga kriget i Tyskland. Många präst- och prästfamilj kom då i svår nöd, då såväl danskar som svenskar fordrade prästernas medhåll och lydnad. Många trage- dier inträffade. Mårten Möller i Brågarp blev fångslad av danskarna och fördes till Landskrona och fann vid återkomsten sin hustru död och egendomen förskingrad. Christen Fundanus i Finja blev likaledes förd till citadellet i Landskrona och satt som fånge mitt i vintern i ett kallt rum och fick en obotlig knäck i sin hälsa. Äspöherden Morten Jörgensen och hans son Lars satt fångslade på Halmstads slott. En annan kyrkoherde i Äspö, Michael Bengtsson Brun, som tidigare hade utnämnts till kyrko- herde i Vellinge fick gå från sitt pastorat, då han ansågs natio- nellt opålitlig. Den gamle prosten i Håslöv, Bastian Odder, blev 1678 under hotelser med eld och brand befalld att sända en cirkulärskrivelse från danska krigsbefälet och sedan blev han av svenskarna avsatt och dömd att sitta i fångsligt förvar. Han fick dock upprättelse. På svenska och danska befallningar sändes

tacksägelsecirkulär över vunna segrar ut till församlingarna genom prostarnas försorg med uppmaning att det skulle ske "det Gud och överheten är behagligt." På svensk eller dansk överhet vågade de ej göra någon skillnad.

I detta sammanhang skall vi inte glömma snapphanarnas betydelse under dessa för Skåne så livsviktiga år på 1670-talet. De var inte som Asp skriver i sin bok om Venmenhögs Härad likt relade "gorillor som ströko omkring i Norra Skåne och i skogsbygderna, rövade, mördade och brände." De var fosterländska skåningar och blekingebor, som med hjälp av andra danskar tillämpade en slags gerillakrigsföring, ungefär som många danskar gjorde under tyskarnas ockupation av Danmark 1940—45. Dessa friskyttar var indelade i kompanier med fullständig uppsättning av officerare och det saknades varken fanor eller trumslagare. Danska kronan bidrog till underhållet och dessa snapphanar, eller "Kongl. Maj:ts av Danmark friskyttar" betraktades som danska soldater. De hade till uppgift att för-

Det stora riksvapnet från 1698.

Jaan Reinbach, Äspö.

svåra leveranserna för svenskarna, fånga in svenska soldater och inhämta upplysningar genom spaning.

Kriget är alltid ett smutsigt hantverk och likaväl som svenskarna plundrade och brände så gjorde väl danskarna och snapphanarna det. Anders Fryxell berättar i sin Svenska historia om en händelse från Oderljunga socken mitt uppe i snapphanebygden. Kyrkan låg vid landsvägen, varför gudstjänsten och sockenborna ofta stördes av förblimarcherande snapphanar. Prästen, Morten Jörgensen, sedermera kyrkoherde i Äspö, förlade då gudstjänsterna i skogen vid en stor sten, som sedan i bygden kallades för altar-stenen. Snapphanarna fick reda på detta och kom en natt och hämtade prästen och tvang honom att anordna nattvardsgång ute i skogen. Meningen var att driva gäck med honom. Men kyrkoherde Jörgensen höll ett sådant gripande skriftetal att snapphanarna blev helt tagna, gäcket försvann och de föll ner och bekände sin synd, tog emot nattvarden och följde honom sedan tillbaka till prästgården under hedersbetygelser. Det säges att dessa snapphanar sedan levde ett stilla och fredligt liv.

Vändpunkten kom i och med slaget vid Lund den 4 december 1676 och den därpå följande freden i Lund den 12 december 1679.

Kriget hade gett svenskarna den dyrköpta lärdomen att skulle danskarna kunna vinnas för den svenska kronan, så måste de försvenskas. Det viktiga medlet för detta skulle vara den så kallade uniformiteten, det vill säga likhet med Sverige i kyrkspråk, liturgi och kyrkoskick. Redan före krigsslutet hade man lagt upp planer härför. Tillsammans med biskop Canutus Hahn hade Karl XI låtit en skrivelse gå ut där det heter att "eftersom likmätigheten i ceremonier, constitutioner, seder och språk gemütherna sinsemellan ofelbart plägar sammanhålla", så är det nödvändigt att befolkningen "vinnas till de svenske ifrån de danskes seder och skick och således med tiden förlora hågen till Danmark." Man skulle sikta in sig på ungdomens fostran. Man skulle avskaffa alla danska abc-böckerna, katekeser och böneböcker och föra svenska i stället. Barnen och ungdomen skulle vänjas att sjunga på svenska och läsa bibeln på svenska. Gudstjänsten skulle förrättas efter den svenska ordningen, texter-

na läsas på svenska och predikningarna hållas på svenska. Detta skulle inte kunna ske utan prästerskapets medverkan. Och det är här Canutus Hahn gör sin stora insats. Han vann den prästerliga opinionen till uniformitetens förmån.

Belysande är här prästerskapets i Vemmenhög's härad skriftelse till biskop Hahn år 1681. Vi skall citera ur detta brev: "Höglärde Herr Biskop och Hög Ehrewyrdige Fader. Det är oss samptl. präster uthi Wämmenhög's Häradh nogsampst kunnugt wordet widh wor Probst Mag. Arenchils hemkomst från Malmö, huru såsom hela Prästerskapet uthi denne Provincie Schåne hafwer hoos Hans Höga Excell:ce Herre General Gouverneuren Feltmarskalken H:r Baron von Askenbergh underdånigst anhollet at nåh Uniformiteten uthi kyrklo-ceremonierna medh de öfrige uthi Sveriges rijke, hvilket också vor kära Probst å alles vora vägnar har samtykt och underskrifvet, aldeles efter den fulmatch, som han af oss allom unfåht hafver; och frögde VIJ os alle so mycket mehra öffver ett so hälsosamt verk som samtl. Prästerskapet i så måtto glort hafver, som VIJ förmenar os der Igenom låta påskina den åhågan VIJ drage til at varda incorporerade med vort kära fäderneslandh. . . Och såsom VIJ uthi de besvärilge krigstijder hafva uthärdat och lcke som många hollet medh flenden eller helt och hollet öfvergångne ere, så lofve VIJ ochså här efter till vor dödztund at framhärda uthi underdånigh hør-samhet och stunderlig trooheth samt dagelige böner och för-böner för vor Aldranådigste Konungh och Herre, Konungh Carl. . . .

Skrivelsen är undertecknad Önnerups Kyrka d.-6 Maj 1681 av Michael Arenchil i Kielstrup, Jonas Annellus i Glöslöv, Daniel Svenonius i Torp, Petrus Grönbeck i Hemmingsdyngge, Severinus Anconitanus Johannis i Schurup, Nicolaus Fabricius i Lemmens-ryensls, Martin Georgii i Espöe, Jacobus Jani Wäbmendhöy, Petrus Joannis Bering i Grundby, Nicolaus Agael Engelholmus i Tullstrup.

Prosten Michael Arenchil hade tillsammans med andra prostar i stiftet bevilstat ett möte i Malmö den 3 maj 1681, vilket kan betecknas såsom det viktigaste i vår skånska kyrkohistoria. Mötet som hölls under ledning av generalguvernören Rutger von Ascheberg beslöt: uniformiteten skulle genomföras "Ju förr

Ju hellre", de under kriget trolösa prästerna skulle straffas och prästerskapet skulle bli representerat i riksdagen. Att prästerna gick med på detta berodde på att de visste genom sina församlingar att allmogen längtade efter fred och ro under en enda och stark statsmakt. Och det blev Sverige. Det är under de följande åren som kyrkorna skaffade sig kungavapen med kunganamnen Carl XI eller Carl XII.

Uniformiteten infördes inte utan motstånd. Bönderna i Gesie förklarade t.ex. att eftersom de varken var "tysker eller hedningar", så kunde de inte förstå, varför deras präst skulle "præke svensk" för dem. Folket ville inte alltid sända sina barn till undervisning i svensk katekes. Det blev böter. Många skolmästare var motsträvlga. De kom ett kungligt beslut, att varje skolmästare skulle med ed lova att "med allt flit pådriva det svenska språket och uniformiteten." Men på samma gång förbättrades deras löner. Skånska präster sändes norröver till andra pastorat och de skånska pastoraten besattes efter hand med rent svenska präster. Vissa löningstunnor anslogs åt de präster, som gärna arbetat för uniformiteten. Prosten Arenchil har säkerligen fått flera för hans nit att visitera församlingarna. Prästerna indelades i två klasser, de som var svenskfödda och de som var danskfödda. De förra skulle införas fullständig uniformitet. De senare åter skulle i varje fall läsa epistel, evangelfet, bönerna och välsignelsen på svenska och att alltid låta församlingen sjunga efter predikan psalmversen: "Gud give kung Carl och vår överhet frid och gott regement." Om någon skulle prästvigas fick han även lova: "Skall jag icke allenast skicka och conformera mig efter det svenska kyrkoväsendet och uniformiteten med all flit och rederlighet befordra, utan ock tillhålla klockaren, att han lärar barnen svensk abc-bok, cathechesin och psalmer. Och skall jag, när mässan är ändad, alltid tillhålla klockaren och folket att sjunga: Gud give konung Carl och vår överhet frid och gott regimente."

Tusentals abc-böcker sändes ut till de skånska församlingarna. Klockaren fick stor betydelse. Han skulle inte längre tillsättas av församlingen utan av biskopen eller prosten. Man skulle se till att endast svenskar eller de som kunde svenska blev antagna. De gamla klockarna fick det inte lätt. De hotades med

avsättning om de inte förbättrade sin svenska. Emellertid övervanns motståndet i de skånska socknarna så småningom och egentligen ganska snabbt när de äldre församlingsborna, som inte kunde läsa, fick se hur barnen snabbt tillägnade sig kunskaper. Biskop Hahn skriver i ett brev redan från 1684: "Här finnas många tusenden barn, som kunna den svenska katekesen, att man må sig däröver förundra, och därav en stor del läser och skriver, vilket är så undersammare och behavligare för den gemene hopen, som det haver tillföre varit här nästan obrukligt, att en bonde haver kunnat läsa i bok eller skriva."

Jämte undervisningen i svenska språket befrämjades uniformiteten av det yttre kyrkolivet. Prästerna lade bort de ännu i Danmark brukade runt om halsen gående kruskragarna. Samma helgdagar som det övriga Sverige infördes. Från predikstolarna började kungörelser att läsas upp, något som fortgått ända fram till våra dagar och ännu till en del fortgår. Svårare var det att vända folket från dess gamla språk och kyrkoseder. Man får nog säga att försvenskningen gick fram genom barnen. De styrande satsade mycket på barnen och ungdomen. Så bestämdes t.ex. att klockaren skulle placera barnen framme i koret, gossarna på ena sidan och flickorna på andra, för att så lära och deltaga i liturgin och hjälpa till med sången. Församlingen fick så småningom svenska biblar, medan de danska måste sändas in till domkapitlet.

När biskop Canutus Hahn avled 1687 hade hans försvenskningens verk nästan fullbordats. På mindre än tio år hade Skåne blivit svenskt, en utveckling, som betecknats som det märkligaste och betydelsefullaste, som något land kunnat uppvisa.

NÄR HOLMBERG INSTALLERADE NICOLOVIUS

Kyrkoherde Lars Paulus Holmberg blev kyrkoherde i Gårds-
löv 1844 och var kontraktprost i Vemmenhögs kontrakt 1847—
1883. Holmberg fick biskopens uppdrag att installera Nils Lovén,
när denne hade utnämnts till kyrkoherde i Äspö och Ö. Klags-
torps pastorat 1848 och tillträdde sitt ämbete 1850. Vi vill taga
detta celebra tillfälle i akt att genom visitationsprotokollen er-
fara hur det var ställt i församlingen.

Visitationen ägde rum den 1 och 2 juni 1850 och prosten
Holmberg framhåller att han påbjudit denna visitation och att
"derjemte, efter Hans Högvördighet Biskopen Pro Cancelleren
och Commendören m.m. Herr Willh. Faxe meddelat förordnande i
kyrkoherde embetet inställa Prosten och Kyrkoherden Herr
Magister N. Lovén, som tillträtt pastoratet den 1 maj detta år."

Den första visitationsdagen hölls lördagen den 1 juni och
den hölls huvudsakligen i Äspö prästgård. Man började med
invetering av pastorsarkivet i närvaro av avträdaren, vice pas-
torn, utnämnde kyrkoherden V. Th. Stenbeck och tillträdaren
prosten och kyrkoherden Magister N. Lovén. Därjämte var även
kyrkovårdarna i Äspö Jöns Olsson och Måns Rasmusson när-
varande jämte f. nämndeman Hans Bengtsson och åboen Lars
Pehrsson från Klagstorp. Pastorsarkivet, kyrkoböcker och hand-
lingar var i utomordentligt gott skick. Åtskilliga böcker hade in-
bundits och alla handlingar hade registrerats. Några mindre an-
märkningar gjordes emellertid, såsom

- 1) att särskild Lysningsbok inte fördes utan anteckningar gjor-
des i Vigselboken,
- 2) att kyrkorådsprotokoll inte fanns, eftersom Inga sammanträ-
den ägt rum,
- 3) att likaså bok över skolstyrelsens protokoll saknades.

På eftermiddagen hölls specialvisitation i prästgården och
var då närvarande förutom de redan nämnda personerna även
skolstyrelsens ledamöter, skollärarna och klockaren. Därvid be-
handlades den av vice pastorn Stenbeck avlämnade ämbets-
berättelsen.

Inledningsvis framhålles i ämbetsberättelsen att det brukar

predikas 3/4 timme efter fullständig utarbetning av ämnet. Alldeles omotiverat framhålles det att prosten Lovén inte ämnar ha ämbetsbiträde. Om han inte hade ämbetsbiträdet så hade han ofta en präst vid namn A. J. Cronholm som vice pastor och likaså en präst vid namn J. A. Kropp, som bl.a. var ordförande i den byggnadskommitté, som byggde tornet 1854. Det framhålles vidare i inledningen att det inte fanns något bibliotek, varigenom möjlighet skulle finnas "att lära känna tidens litteratur."

Klockaretjänsten sköttes väl. Klockaren, som loke är prästvigd, sköter i Äspö även skolmästartjänsten, utan att tjänsterna på något sätt beslutats att det skulle vara förenat.

Till "oseder, mlssbruk och vissa synder" räknar pastor Stenbeck att dans ofta förekommer, någon gång till och med på lördagsaftonen." Även som mlssbruk räknas att husfolk brukar hämta torv på söndagseftermiddagar men framhålles som förmildrande att det är enda dagen de har tillfälle att låna hästar.

I Äspö fanns vid den tiden en fast skola. Huset var uppfört av korsvirke och tegel, var väl underhållet och rymligt men det var lågt till taket. Skolstyrelsens ledamöter var fyra till antalet och valda på obestämd tid, nämligen åboarna Jöns Olsson, på nr 17, 18, Sâne Jönsson på nr 9, Nils Jönsson på nr 4 och Lars Jönsson på nr 7. Man hade inte fastställt något reglemente för pastoratets skolor, emedan församlingarna hade begärt att frågan skulle anstå tills kyrkoherde N. Lovén hade tillträtt sin tjänst. Äspö församlings skollärare kantor Malm var utgången från Malmö lärdomsskola. Han hade visserligen inte tagit någon skolläraryxamen men församlingen ville gärna behålla honom, eftersom han ansågs som en skicklig och duglig lärare. Lönen i Äspö är enligt stadgan. Den utgår i säd, penningar och upplåten jord. Läraren bodde i klockaregården.

Skolfrågan var det brännande problemet under 1800-talet. Prästerna måste ägna mycket arbete åt detta. Det andliga arbetet i församlingarna blev lidande på detta då prästerna var upptagna av att enligt 1842 års författning se till att bygga upp skolan. En gång skall väl kyrkans insats för skolan uppmärksammas, nu så sorgligen bortglömd. Något ägnar man den tiden ett nedlåtande, hånfullt intresse. Det var inte lätt för prästen att slåss med ekonomiska bönder och tredskande föräldrar. Det he-

ter här i ämbetsberättelsen att endast de som gått längst i skolan hade kunskaper över minimum, särskilt i aritmetik. Minst tre timmar ägnades åt kristendomsundervisningen för de mera begåvade. De övriga fick träda fem till sex timmar. Bibeln lästes varje dag och bön hölls såväl när skolan började på morgonen som på aftonen, när skolan slutade. Man började skolan vid sju års ålder men hade rätt att börja tidigare. Skolundervisningen hade inte någon stabilitet. En familj som hade flera äldre barn hemma lät dem bevista skolan en del före jul och en del efter jul eller också växlade man med en månad i taget. När skolan började på hösten kom inte många barn, eftersom de behövdes som tjänare på gårdarna och själva behövde tjäna. Det undervisades sex timmar om dagen på vintern och åtta om sommaren. Läsåret var indelat i tre terminer, något som förordas i våra dagar. Första terminen varade från den 16 januari till den 16 april, andra terminen från den 1 juni till den 1 augusti och tredje terminen från den 16 september till den 16 december. De äldre barnen, som behövdes vid åkerbruket började tredje terminen först från den 1 oktober.

Konfirmanderna, som undervisades tillsammans, uppgick i regel till 30 för båda församlingarna. Undervisningen började i november med två gånger i veckan och sträckte sig fram till tiden mellan påsk och pingst. Undervisningen verkar påfallande modern. Första tiden när innehållet går igenom har man läroböckerna öppnade, så att ungdomarna ser och förstår styckets innebörd. Sedan framställs läran i översikt. Inga psalmer föreläggas till utantilläsning. De flesta kan en del psalmer från skoltiden. Det undervisas emellertid i psalmbok och i bibelkunskap. Sålunda går man igenom minst ett evangelium.

Husförhör hölls varje år efter flyttningstiden. Predikoförhör hölls någon gång på sommaren efter gudstjänsten. Sexton till tjugo hushåll kallades på en gång till husförhör, dock så att äldre och yngre kallades var för sig, så att alltid några fanns i hemmet.

Ingen av kyrkorna var brandförsäkrade men Äspö kyrka hade avsikt att anmäla sig till ett planerat brandförsäkringsverk. Kyrkan behövdes repareras. Frågan hade varit uppe till behandling även under det nådårspredikant varit anställd men på lands-

hövdinge- och biskopsämbetets rekommendationer hade man låtit saken bero, till dess att pastoratet tillträtts.

Vid denna tiden svängde seden beträffande barndopen på så sätt, att barndopen som regel förrättades i hemmen. I ämbetsberättelsen står det så här: "Barndop i kyrkan är Gud bättrel alldeles kommit ur bruk." Vid dopen i hemmen brukade pastorn en vanlig porslinskål. Kyrkotagning eller som det bättre heter "En moders tacksägelse" förrättades emellertid inte i hemmen utan alltid i kyrkan. Äspö har fortfarande i vapenhuset en kyrkotagningsbänk. Det var ett bruk som mer och mer försvann under slutet av 1800-talet.

Nattvardsgång anordnas sex gånger om året med ungefär 100—120 kommunikanter. Söndagen före nattvardsgången skedde alltid teckning till nattvardsgång och då hölls även kommunionsförhör. Innan skriftermålet börjades uppropades alltid de antecknades namn, varvid alltid klockaren förde kommunionslängden.

År 1850 fanns det 286 invånare i Äspö församling.

Det som pastor Stenbeck framhållit i sin berättelse låg till grund för visitationen och skulle behandlas på visitationsstämman följande dag.

Visitationsdagen och installationsdagen ägde alltså rum söndagen den 2 juni 1850. Båda församlingarna var kallade till Äspö kyrka till gemensam gudstjänst, vilken talrikt bevlstades och förrättades av den nytillträdande kyrkoherden i pastoratet prosten Nils Lovén. Efter gudstjänstens slut installerades han i sitt ämbete av kontraktsprosten L. P. Holmberg enligt föreskriven ordning. Vid installationen tjänstgjorde som assistenter prostar: Maglster L. G. Palmquist från Tullstorp, N. Hjort från Skurup och Maglster Chr. Tegnér från Källstorp samt frånträdande vice pastor V. Th. Stenbeck, vilken uppläste fullmakten och förestavade eden.

Därefter vidtogs på nytt visitationsförrättningen med offentligt förhör i den kristna trosläran och det gick till så att assistenterna gick ned till de äldre och förhörde dem i kyrkobänkarna medan visitator förhörde den nyss konfirmerade nattvardsungdomen. Församlingsborna visade en försvarlig kristendoms-kunskap men prosten Holmberg ansåg att flera av ungdomarna, som

förhörts i koret, visade en svag insikt i den kristna tron men vice pastorn upplyste visitator om "att dessa voro av naturen begåvade med trög fattningsförmåga."

Förhöret avslutades med ett tal av prosten Holmberg och därefter hemförlovades kvinnorna och ungdomen, ty det som nu skulle behandlas var något som bara angick männen, ansågs det. Det var "mansamhälle" i sin prydno.

Högmässorna på den tiden flrades alternerande kl. 9 och 11,30. Församlingsborna visade vörnad för Gud och den offentliga gudstjänsten genom flitig och ordentlig kyrkogång och det konstaterades att gudstjänstfrekvensen var i tilltagande. När det gällde passionsgudstjänsterna bevistades dessa någorlunda regelbundet av kvinnorna men mindre av männen, i synnerhet tjänarna och arbetarna. Visitator uppmanade församlingsborna att mera slå vakt om passionsgudstjänsterna, när dessa behandlar det för en kristen väsentligaste. Efter gudstjänsterna på söndagar använder många församlingsbor tiden med Guds ords betraktande hemma i stillhet medan en del av ungdomen ordnar till lekar och dans på söndagskvällarna men alltid i föräldrars och husbönders hus.

Med anledning härav höll visitator en allvarlig erinran mot att låta världsliga nöjen och tidsfördriv taga överhand på helgdagarna och framhöll det otillbörliga att anordna dans till och med på lördagskvällar, vilket menligt inverkade på söndagens rätta firande.

Beträffande husandakten framkom att den enskilda husandakten med förhör höll på att försvinna. Däremot var det ganska vanligt att det lästes i bibeln eller i någon postilla, dels enskilt, dels högt för de övriga i hemmet och detta särskilt på sö- och helgdagar. Upplysning och förklaring över ställen i Den heliga skrift begärdes sällan men P. Fjellstedts bibelupplaga med förklaringar efterfrågades alltmer liksom sista upplagan av Luthers postilla. En del hushåll hade andaktsböcker av Roos och Arndt. Mest brukades emellertid Psalm- och evangeliabok liksom läroboken, som använts under konfirmationstiden. Bland de skrifter som lästes i hemmen var det Bibelvännen missionstidningen, Folkskolan och Hushållningssällskapets skrifter.

Beträffande kyrkorna ansågs Äspö kyrka vara ljus och rym-

lig och att läktaren var säker. Bägge kyrkorna och särskilt Klags-
torps behövde renoveras. Riktningar och kostnadsförslag hade
gjorts upp av professor Brunlus men som vice pastorn fram-
hållit i sin ämbetsberättelse hade arbetet uppskjulits i avvaktan
på prosten Lovéns ankomst. Vid kyrkobyggnad eller större
reparationer utföra de dagverksskyldiga arbetet medan åborna
svarade för körslorna. Beträffande kyrkorna har prosten Holm-
berg i sitt protokoll antecknat att "håvbärningen förrättas av
klockaren under predikan, vilket är mest Inbringande."

Såsom det framhållits i vice pastor Stenbecks ämbetsbe-
rättelse fanns kyrkoråd men Inga sammanträden hade dittills
hållits. Allt bestämdes på sockenstämma. Däremot hade man i
socknarna särskilda ordningsmän, vilka hade som uppgift som
namnet säger att upprätthålla den allmänna ordningen särskilt
vid ungdomens samlingar. I allmänhet var tillståndet gott. Det
konstaterades att någon gång händer det att fästefolk före vlg-
seln flyttar In under samma tak men prosten Holmberg gör ingen
kommentar i anledning därav. Större gästabad var brukliga och
de höll på i tre dagar. Någon överenskommelse om att begränsa
firandet hade inte träffats. Någon krog fanns inte men inte heller
någon nykterhetsförening. En hel del församlingsbor hade emel-
lertid avlagt nykterhetslöfte och många hade även utan löfte lagt
bort bruket av brännvin.

Sockennämnden som var en föregångare till fattigvårds-
styrelse och senare socialnämnden hade kommit till stånd i Äspö
med pastor som ordförande och fyra ledamöter. På sockenstäm-
ma hade beslutats om reglemente beträffande fattigvårdens ord-
nande men att reglementet inte skulle gälla förrän prosten Lo-
vén hade tillträtt sin tjänst. De behövandes antal var ringa i
pastoratet men prosten Holmberg befarar att antalet i framtiden
skulle bli långt flera, om det omåttliga hemmansklyvandet skulle
fortsätta. Sjukstuga och apotek fanns inte men man följde med
aktsamhet sjukdomar bland människor och boskap. Bland kyr-
kans böcker fanns Faxes och Ponténs läkareböcker.

Slutligen tillfrågades vislator avträdande vice pastorn Stern-
zeck eller nuvarande kyrkoherden, prosten Nils Lovén eller för-
samlingarna om de hade beträffande de frågor, som behandlats,
något att tillägga eller anmärka, vilket besvarades med enhälligt

Nej. Protokollet blev uppläst och justerat och undertecknades av visitatorn, prosten L. P. Holmberg, av prästerna Nils Lovén och V. Th. Stenbeck samt å församlingens vägnar av Bengt Bengtsson, Bengt Larsson, Såne Jönsson och Nils Jönsson.

Vi har använt oss av det särskilda tillfälle, när Holmberg installerade Nicolovius, att just vid mitten av 1800-talet, de första junidagarna av år 1850, få ett tvärsnitt av hur det var ställt i Äspö församling. Vi har ingen anledning att sätta oss till doms över en gången tid med våra utgångspunkter och vi skall inte heller framhäva den såsom "den gamla, goda tiden". Det är lätt att tala om kyrkans förmynderskap över folket och om glädjelösheten. Det var inte enbart prästerna, som hade makten. Det var sockenmännen på sockenstämman som hade den verkliga makten och som bestämde hur det skulle vara i församlingarna. Kanske levde man lyckligt, trots allt, med kyrkan mitt i byn och i en tro, som omfattades av alla.

Från dig, all nåds och visdoms Gud
Vi vänta råd och styrka
Att undervisa i de bud,
Som trygga folk och kyrka.
I tro och bön
Sås livets frön
Från ljusets helga länder.
Men utan tro
Kan intet gro:
Där sås med tomma händer.

KYRKANS SENASTE RESTAURERING.

Det ser ut som om en kyrka behövde göras vid ungefär efter ett halvsekel. Tornet tillkom och även kyrkan förändrades 1854. Koret förändrades och kyrkan renoverades 1896. Den senaste restaureringen ägde rum och slutfördes 1954, jämt ett hundra år efter tornets tillkomst. Men det innebär inte att ingenting gjorts vid kyrkan under åren det första halvseket på 1900-talet. Sålunda blev norra sidan av kyrktaket omlagt av byggmästare Albert Håkansson i Skurup år 1923 och det gulbruna teglet blev utbytt mot rött. Kyrkans torn och tornsprå reparerades år 1931 och utfördes av byggmästare Teodor Andersson i Vallby. Kyrkans södra tak blev 1949 även omlagt med rött tegel. Kyrkan hade även fått ny orgellåktare och ny orgel 1941 men detta kommer att behandlas under kapitlet om kyrkans inventarier. Vi övergår till att behandla kyrkans restaurering under de första åren av 1950-talet.

Sedan församlingen beslutat att i kyrkan inlägga elektrisk värme och belysning och att även anskaffa nya kyrkobänkar lämnades ärendet till domkyrkoarkitekt Eller Graebe, som utarbetade fullständig arbetsbeskrivning för restaurering av kyrkan jämte ritningar. Förslaget behandlades av kyrkorådet i samförstånd med domkyrkoarkitekten och godkändes och antogs av församlingen. Ordförande i kyrkorådet vid denna tid var kontraktsprosten Sigfrid Liljekvist och kyrkostämmans ordförande var nuvarande kyrkoherden i Anderslöv, Allan Landén.

Domkyrkoarkitekt Graebes arbetsbeskrivning föreslår nya golv av tegelplattor på betongundergolv. Först togs det gamla golvet upp med undantag av golvet i absiden och skedde avschaktning för nya, undergolv. För att erhålla större höjd i vapenhuset och under låktaren sänktes kyrkans golv 15 cm. På den avschaktade ytan lades ett 10 cm tjockt lager av ren, svavelfri aska, varpå gjöts ett 100/mm tjockt betongundergolv. Detta jämte angränsande väggar ströks två gånger med kall asfalt. Kabelrummor gjöts av betong och täcktes med Siporexplattor innan golvplattorna lades på. I vapenhuset och mittgången belades golven därefter med kvadratiska, handslagna röda tegelplattor, 25x25 cm, av Cibrishamns tegelbruks tillverkning. Plattor-

na blevo lagda i och fogade med rent kalkbruk utan tillsats av cement.

I koret borttogs trappstegen och de gamla golvplattorna och sedan nytt betongundergolv lagts även där belades korgolvet med kvadratiska plattor av grovhyvlad och blåstrad kalksten. Trappstegen mot mittgången utfördes som blocksteg av samma kalksten.

På de asfalterade undergolven lades regler, som förankrades i betongundergolvet med fastgjutna bandjärn. På reglarna lades golv av 31 m/m prima helrena furugolvbräder.

Ny vägg uppfördes och nya dörrar utfördes mellan vapenhus och långhus. Likaså vidtogs en del förändringar vid ingången med anledning av det sänkta golvet i vapenhuset.

En helt ny sluten bänkinredning av helren furu utfördes enligt detaljrättning av domkyrkoarkitekten. Den utfördes med 50 m/m slisar, 31 m/m ryggar samt 37 m/m dörrar och gavlar.

Det huvudsakliga arbetet med kyrkans restaurering utfördes av byggmästare Karl Isberg, Klagstorp, enligt ett av honom ingivet anbud på 17.900:— kr.

Hela restaureringsarbetet tog två år, men det berodde på att man under arbetets gång upptäckt gamla kalkmålningar i valven och beslöt att framknacka dessa. Uppdraget gick till konservator C. O. Svensson, Göteborg, vilken skulle utföra arbetet på löpande räkning. Enligt en av professor Erik Cinthio till riksantikvarien Ingiven skrivelse angående de under år 1953 framtagna kalkmålningarna, skriver han att dessa som torde ha utförts under 1400-talet, finnas i långhusets två västligaste valv. Vi vet ju av ritning från 1895 var ingreppet gjordes i det nuvarande mittvalvet. Det är förklaringen till att kalkmålningar saknas i detta valvs östliga kapp. Professor Cinthio anser att det med största sannolikhet funnits framställningar ur skapelseberättelsen i den östliga delen av kyrkan. För övrigt hänvisas till professor Cinthios skrift om Kalkmålningarna i Äspö kyrka, vilken med författarens tillstånd infördes som ett kapitel i denna bok om Äspö kyrka.

Beträffande övriga åtgärder i samband med kyrkans restaurering kan nämnas förslag av civilingenjör Sven Bergman till elektrisk värme och belysning. Den som fick uppdraget att verk-

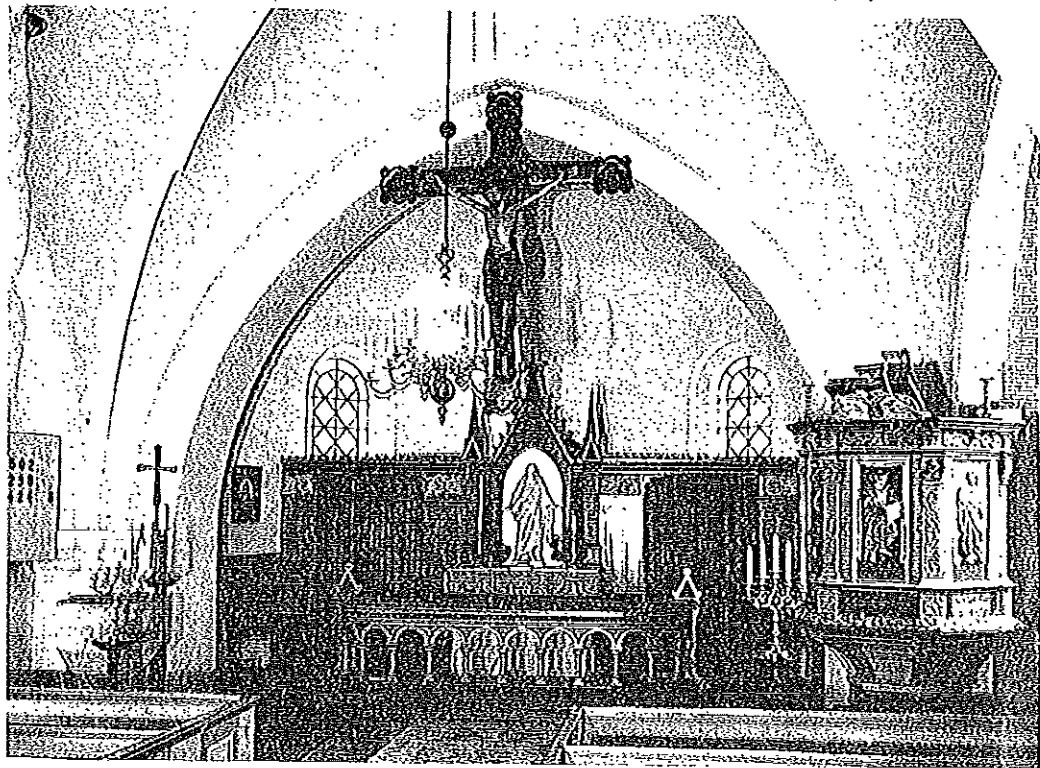

ställa detta blev AB. Lima, Limhamn, för en kostnad av 4.754:— kr. ifråga om värmeanläggningen. Kostnaden blev avsevärt större, sedan man beslutat om inläggning av elektriskt ljus och sedan det gått flera år mellan anbudets antagande och dess verkställighet. Vidare hade man antagit anbud av vittning av kyrkan, vilket skulle utföras av Hjalmar Larsson, Malmö, för en kostnad av 1.180:— kr. De gamla kyrkobänkarna såldes till Kantor Yngve Norén för 50:— kr och de gamla golvstenarna i kyrkan till kyrkovaktmästare Anton Andersson för 10:— kr. Den senare hade för övrigt även haft hand om utschaktningen av golven och var kontrollant för det utvändiga arbetet.

Under arbetets gång tillkom åtskilliga beslut såsom att om-lägga innertaket i vapenhuset och att fördjupa fönsternischerna, att förutom gravstenen från 1339 placera ytterligare två gamla gravstenar i korgolvet, ny trappbarriär å läktaren och sänkning av predikstolen. Vidare skulle predikstolen och dopfunten konserveras genom konservator Svenssons försorg. Predikstolen skulle förses med ny trappa. Innan det slutliga arbetet med mål-

Kyrkans nuvarande interiör, sett mot altaret.

Jaen Reinbach, Äspö.

ningen utfördes av målaremästare Hjalmar Jönsson, Äspö, hade valven behandlats av konservator Svensson. Långhusets valv och det mellersta valvets östra kapp hade fått en melerad tonfärg. I det senast tillkomna valvet och absiden hade ribborna målats med renare och ljusare färg. På själva valvkappan i det mellersta valvets östra kapp har bibehållits en enkel bård, som härstammar från 1896 års ombyggnad. Denna bård bidrager i viss mån till en förmedling mellan de helt dekorerade och de tomma valvkapporna.

Sommaren 1954 utförde så målaremästare Hjalmar Jönsson allt invändigt målningsarbete med undantag av predikstolskorgen, krucifix och vapensköld. Det var ett omfattande arbete, som utfördes. Det avsåg väggar i vapenhus och bakvägg i långhus, bänkinredning, dörrar mellan vapenhus, långhus, trappbarriär till predikstol, ny panel och barriär till läktartrappa, barriär till läktarfönster samt innerfönster i vapenhuset, golv i bänkkvarteren, takbräder i vapenhus, predikstolens underdel, altarpupp-sats med skärmväggar, läktartrappa samt ytterdörrar, träfönster i vapenhus och rum över vapenhus, järnfönster i långhus och kor, väggradiatorer m.m. All färgsättning, färguppläggning och sådant utfördes efter av arkitekten godkända färgprover. En del av målerarbetet skedde efter kyrkans invigning och in på 1955.

Den slutliga kostnaden för restaureringsarbetet 1953—1955 gick till följande belopp:

grävning för golvet's sänkning, daglön	579:—
(all Jord bortforstades gratis av lantbrukare)	
byggmästare Karl Isberg, enligt kontrakt och beslut .	21.276:—
målaremästare Hjalmar Jönsson, enligt kontrakt och beslut	1.700:—
konservator C. O. Svensson, enligt kontrakt och beslut	5.166:—
Dalby Stenhuggeri, arbete med dopfunten	320:—
AB. Lima för el.inläggning	7.100:—
domkyrkoarkitekt E. Graebe	5.623:30
Summa Kr.	41.764:30

Kyrkorådet beslöt att taga upp ett 15-årigt lån å 40.000:— i Vemmenhøgs härads sparbank. Tillstånd hade tidigare beviljats av Kungl. Maj:t.

Kyrkorådet under kyrkans restaurering bestod av prosten Sigfrid Liljekvist, kyrkoherde Allan Landén och kyrkovärdarna Yngve Norén och Gottfrid Hansson. Det är deras förtjänst att arbetet blev så lyckat och nu, tjugo år efteråt, när lånet är återbetalat, får man anse det synnerligen billigt att för 40.000:— kr få så mycket gjort.

Det måste ha varit intressant att få följa arbetets gång. Öväntade upptäckter gjordes som beträffande kalkmålningarna och de under golvet liggande gravstenarna. Beträffande kalkmålningarna konstaterade man på några ställen dubbla lager, den äldre från 1400-talet, som möter oss i valven. På väggarna fanns endast fragmentariska spår av målningar. Det gäller den rest efter en målad inskriftstavla och finns på mellersta skeppets norra vägg, väster om fönstret. Denna målning är från förra delen av 1500-talet. Den till något mer än hälften stympade texten är en direkt avskrift av Job. 19:25—27. Den latinska texten i sin helhet: "Scio enim quod Redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra surrectus sum. Et rursus circumabor pelle mea, et in carne mea videbo Deum meum. Quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspecturi sunt, et non alius; reposita est haec spes mea in sino meo. Det betyder på svenska: "Dock, jag vet att min förlössare lever, och att han till slut skall stå fram över stofet. Och sedan denna min sargade hud är borta, skall jag fri ifrån mitt kött få skåda Gud. Ja, honom skall jag få skåda, mig till hjälp, för mina ögon skall jag se honom ej såsom en främling; därefter trånar jag i mitt innersta."

Om kalkmålningarna får vi närmare upplysningar i det kapitel, som är en skrift av professor Erik Cinthio om "Kalkmålningarna i Äspö kyrka och Adamsbildens samband med senmedeltidens samhällsutveckling."

Vi skall i stället sysselsätta oss med studiet av de mycket intressanta upptäckter, som gjordes ifråga om de gravstenar, som fanns under golvet och av vilka fortfarande fyra finns i kyrkan.

Den äldsta gravstenen från 1339, som en gång hade legat i korot mitt framför altaret, hade vid någon av restaureringarna 1854 eller troligare 1896 flyttats och murats in i vapenhusets norra vägg. Den flyttades vid restaureringen tillbaka till sin gamla

plats mitt framför altaret. Ligger nu under kormattan. Ole Worms skriver i sin prestelnberetninger 1624: "I Choret for dett almindellig alter Liger en gammelt Ligsteen, och thuende Adelspersoner mand och quinde Udhuggen med dieres Våbenn, Ugerops hornn paa hans hjelmeneter, och ved hindis hoffuett ett saadantt våbenn (vapensköld) men farven kand man loke beschriffve. På samme Ligsteen findis denne graffschriffit med gamble och moxen ulesslige Bogstauffue. Sub anno Domini| MCCCXXX nono obiit Esbernus Arvetzön, et Uxor eius Arfred." Den latinska inskriften betyder. "I Herrens år 1339 avled Esbernus Arvetzön, och hans hustru Arfred." Detta är alltså en av de fyra gravstenar, som numera finns i kyrkan.

En annan gravsten skriver Ole Worms om: "En anden liden huid Ligsteen med ett langt korss och circkelt om kaarselt udhugett laa och udenn for den Sönder klerckedör. Denn kallede de Jomfru Stenen, men for min tid bleff hand opgraffuenn och i thou Stöcker Slagenn." Den övre delen av denna gravsten påträffades på samma plats vid restaureringen 1953—54. Denne del med det långa korset och med cirkeln omkring korset blev nedlagt under golvets gjutning. Den finns alltså kvar men är ej synlig. Hade man vetat att den vita "Jungfrusten" varit så värdefull hade man säkerligen bevarat den och satt upp den på någon plats i kyrkan.

Kyrkoherde Allan Landén har gjort upp en förteckning över de gravstenar, som påträffades vid restaureringen av kyrkan under år 1953. Den första stenen i gången räknat från öster har vi redan lärt känna genom kyrkobeskrivningen från 1830 men eftersom denna är den andra av de gravstenar, som ännu finns i kyrkan, den högra från altaret sett, återger vi ännu en gång texten: "HER LIGER BEGRAFVEN DEN S. MAND OLVF HANS-SØN SOM BODE HER I ESPE 31 ÅR OCHDØDE I HERRENS AAR DEN 7 MAIUS HVIS SIEL GVD HAFVER.." Mitt på gravstenen finns en vapensköld och tre mot varandra stående kors jämte Oluf Hanssens bomärke O H S. I gravstenens fyra hörn finns inom rundlar IHS, de första bokstäverna i det grekiska namnet för Jesus.

Den andra gravstenen från öster har vi också redan träffat på i kyrkobeskrivningen från 1830 och den ligger nu i koret till

väster från altaret sett:

"HÄR HVILAR KLÄCKAREN VID ESBOO S SAL NILS MÅNSSON SOM DÖDT D 21 IVLI 1722 DÅ HAN I 64 ÅR TIENT OCH 92 ÅR LEFT SAMT DES K. HVST SAL. DOROTHEA JÖNS D. HOBRO SOM DÖDT D 12 SEPT 1729 EFTER 63 ÅRS ÄKTENSKAP I SIT 92 ÅLDERS ÅR. AFLAT 10 BARN 4 S 6 D." Under står: "DEN STEN HAR KLÄCKAREN HER SVENSSON OCH HANS HVSTRV ELNA LÄTIT BEKOSTA." Överst på gravstenen är avbildat ett hjärta och trumpetande keruber. De begärda griftetexterna har vi redan återglivit i första kapitlet, varför det hänvisas till detta. Däremot vill vi citera vad dödboken av år 1722 skriver: "D. 21 Julli kläckan 7 om morgonen afsomnade i Herranom fordom kläckaren vid Espö och Klagstorps församlingar, den ehrbare och hederlige man Nils Månsson af hosta och ålderdomssvaghet, sedan han i äktenskap lefvat med sin nu i sorgen efterlemnade k. hustru Dorothea Jönsdotter Håbro i 63 år och 2 månader, med henne aflat 10 barn, 4 söner och 6 döttrar, af vilka 3 söner och 3 döttrar äro förut genom döden avledne. Varit kläckare 64 år, 3 månader och 3 veckor. Blef begravon d 1 augusti i Körkan på stora gången ned emot kyrkodören uti förnämt och mycket hederligt fålks närvaro med sång och predikan af kyrkoherden Mag. Johan Mandorff, och såsom hans anhöriga begärt till text över honom Esa. 38 vers 17, så blev och deras begäran därutinnan efterkommen. Han har fördt ett vackert och christelligt lefverne i werlden och tagit ett mycket vackert och önkeligt afsked från werlden."

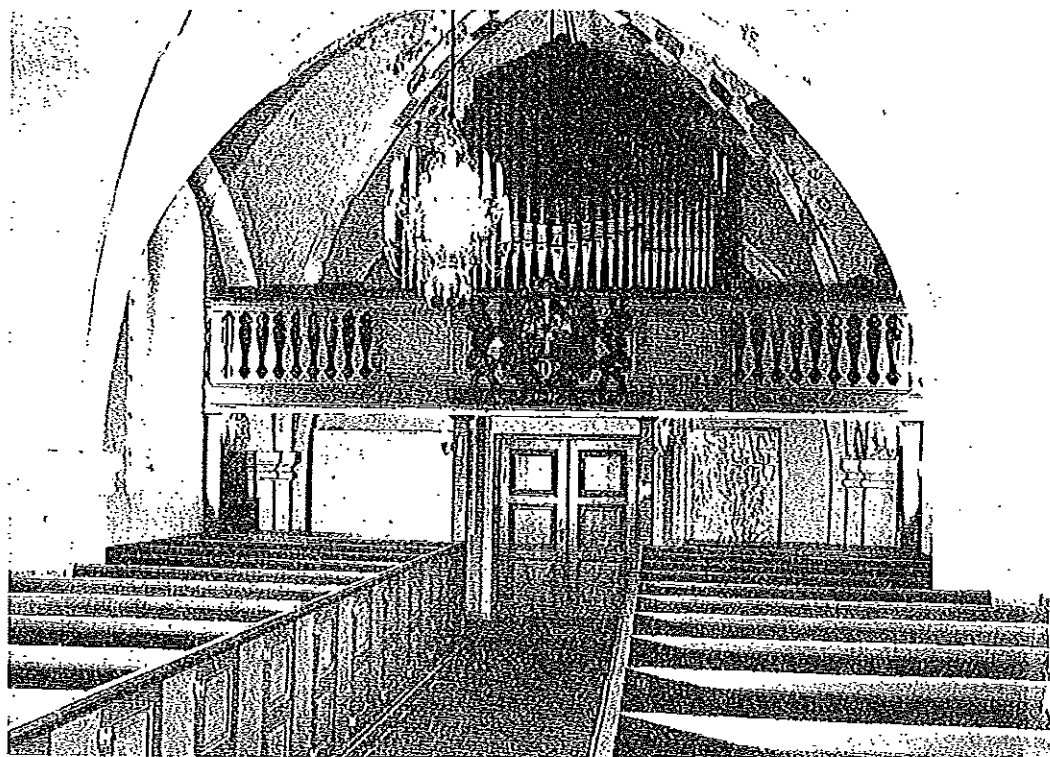
Om hans hustru står det i dödboken för 1729 följande: "Fredagen d.12 septembrs kläckan 2 om mårgonen afsomnade i Herranom genom en stilla och salig död gamla kläckareänkan i Espö, Dorothea Jönsdotter Hobro, född preste dotter här i Espö prästgård anno 1637, söndagen den 25 okt. Hennes sal:ø fader var Jöns Pedersen Hobro, kyrkoherde vid Espö och Klagstorps församlingar. Hennes nu sal:a moder var fordom den gudälskande matrona Inger Henriksdotter, sal.prostens över Vemmenhøgs härad samt kyrkoherden vid Espö och Klagstorps församlingar Per Henrik Tinkelsdotter. Sedan hon mist sin sal.fader genom döden då hon var 13 år gammal, anno 1657, då hon var kommen på sitt ålders 22 år kommet i äktenskap med den då nyligt

förordnade kläckaren vid Espö och Klagstorps församlingar, nu salig hos Gud, Nils Månsson, med vilken hon hållit bröllop i Espö prestegård d.24 maj a:o 1657, lefvat med honom i äktenskap uti 63 år och 2 månader och under samma deras äktenskap av Gud välsignade med 4 söner och 6 döttrar, av vilka en son och 3 döttrar ännu lefva. Denna hustru hafver som alltid mycket vackert och christeliga lefvat, har haft den nåden af Gud, at hon sett sina barnabarns-barn, och fast hon några år tillbaka varit aldeles blind samt af ålderdomssvaghets svåra varit tryckt deraf hon och dödt, har hon likväl uplevat i verden 92 år ringare än sex veckor. Hon blev begrafven mycket hederligen i mycket hedresamt fålks närvaro med predikan och sång uti kyrkan på stora gången hos sin sal:e man fredagen den 3 oktobris anno 1729. Des begärta liktext var af Psal. 116 v 7, 8, 9."

Vi har citerat utförligt dessa utdrag ur dödböckerna, eftersom gravstenen finns i korgolvet och dels för att visa hur man uttryckte sig vid den tiden och dels för att makarnas levnadstid omspanner så lång tid.

Kyrkans nuvarande interiör sett mot orgelläktaren.

Jaen Reinbach, Äspö.

Vi har nu redogjort för de tre beifintliga gravstenarna, som finns i koret. Från altaret är det från vänster Nils Månsson, död 1722, Esbernus Arvetzön, död 1339 och Olof Hanssøn, död 1677.

Den tredje gravstenen från öster räknat i gången har följande inskrifter: HÄR VILAR DE HIDEDERLIGA OC VÄLAKTADE MAND SALIG LARS NILSSON FÖDD I GRÖNBY BODE HER I BYEN OC DÖDE D 13 OCT 1750 I ÅLDER 76 ÅR SÅ OCH HANS K HVSTRV DEN ÄRLIGA OC HEDERLIGA SAL BENGTA NELSD SOM OC DÖDE I BYEN 1762 I 72 ÅR. Makarnas bomärke finns å gravstens nedre del LNS och BND. Runt gravstens ytterkanter citeras Ps. 124 v. 7, som lyder: "Vår själ kom undan såsom en fågel ur fågelfångarnas snara; snaran glock sönder och vi kommo undan."

Den fjärde gravstenen från öster gav följande upplysning: "HÄR UNDER HVILAR DEN ÄRLIGE OCH BESKIEDLIGE MAN SAL JÖNS PÄRSON SOM BODE OCH DÖDDE HÄR I BYEN DEN 17 NOV ÅR 1766. LEFVDE 91 ÅR SÅ OCH HANS K HVSTRV DEN HEDERLIGA OCH GUDFRVCKTIGW SAL ANNA PÄRS DOTER SOM BODE OCH DÖDDE HÄR I BYEN D 17 MARTS 1769 LFVD 73 ÅR."

Den femte gravstenen i gången har denna inskrift: "SALIG ERLAND NIELSØN MED SIN HVSTRV BOILD MATS D BODE 21 AAR I ESPE AF GUD BEGAVID MED 10 BØRN HAND DØDE ANNO 1652 HVN ANNO 1653. SIAELENE ERE I GVS HAND LEGERMENE VNDER DENNE STEN."

Gravstenarna nummer 3—5 har åter fagts ner i gången men ytterligare en gravsten återfinns i kyrkan. Den fanns längst fram och följande inskrift: "MARINE HANS DOTTER DØDE ANO DM 1587 17 OCTOBER ANO AETATIS SUAE 17." Hon dog alltså den 17 oktober 1587 i en ålder av 17 år. Hon var dotter till kyrkoherden Hans Mogensen och hustru till kyrkoherden Henrik Rasmussen Tinckel. Hennes bror Peder Hansen var kyrkoherde mellan dem. Hennes äktenskap med Henrik Rasmussen (Tinckel) bestyrkes genom det bomärke HR som finns i en vapensköld ett stycke ner på gravstenen. Denna som alltså är den fjärde bevarade och synliga gravstenen är inmurad i väggen på norra sidan under läktaren, omedelbart till vänster när man kommer in i kyrkan. Den har sltt stora intresse dels för att den är så gammal

och dels därför att det troligen var den första protestantiska prästfrun i Äspö.

Dessutom fanns i koret några fragment av gravstenar. På den ena står: "R VUNDER ILER DEN S BENGTAE O DAAATER SOM E I ESPE AAR D 7 DCB DIS ALDER MNEDER REND 3" och på den andra: "HER VNDER HVILER DEN S PIGE SID SE IENS DAATER SOM OC DØDE I ESPE AAR 1676 D 20 SEB HENDIS ALDER ER 2 VIKER." Även dessa fragment är nedlagda i gjutningen i golvet. Däremot har tydligen ej påträffats den gravstenen, som pastor Asping beskrivit i sin kyrkoberättelse från 1830, nämligen den lilla sten, som låg framför uppgången till predikstolen över Margrete Jens Datter, som dog 10 januari 1656 i en ålder av tolv år. I koret fanns på Aspings tid även en gravsten över Michael Bengtsson Brun. Även Paul Asp nämner i sin bok såväl Bruns gravsten som Nils Runströms, vilken senare låg i gången.

Michael Bengtsson Bruns gravsten finns numera på kyrkogården och kommer innevarande år att placeras på det område, som planterats med buskar och besätts med gräs och som befinner sig mittemot klockaregården. Även kommer andra äldre gravstenar att placeras där.

Det torde vara få lantkyrkor, som kunnat bevara så gamla gravstenar och när fyra av dem finns i kyrkan har jag ägnat dessa särskild uppmärksamhet för att församlingsbor och andra kyrkobesökare skall kunna orientera sig i deras historia. Det var genom kyrkan och i kyrkan som alla dessa människor, som mött oss, levde sitt andliga liv.

När det gällde kyrkorenoveringarna 1854, då tornet byggdes, och i synnerhet 1896, då koret bröts ned och den gamla absiden förstördes anser jag att detta var en vandallisering men beträffande restaurationen 1953—54 måste man odelat ställa sig mycket positiv.

Allt flick sin vjning i kyrkans famn:
Brudgummens löfte till bruden,
Hemmen, de nyföddas kristna namn,
Kämparnas färd till den sista hamn,
Fanen och konungaskrudan

KYRKANS ÅTERINVIGNING DEN 12 DECEMBER 1954.

Äspö nyrestaureerade kyrka återinvigdes söndagen den 12 december 1954 av biskop Anders Nygren. Högtiden tog sin början med psalmen 207: 1—3, den som börjar med orden "O huru ljuvlig är din boning, Herre kär." Biskop Nygren utgick i sitt invigningstal från Andra Moseboken 20: 24: 'På den plats, där jag stiftar en åminnelse till mitt namn, skall jag komma till dig och välsigna dig.' De assisterande prästerna, kontraktsprosten Ernst Landgren, Gärdslöv, kyrkoherde Sigfrid Liljekvist, Källstorp, komminister Allan Landén, Äspö, och kyrkoadjunkt Alf Sjölln läste valda bibelord. I processionen deltog också kyrkovårdarna Gottfrid Hansson och Christoffer Christoffersson. Efter invigningstalet av biskopen sjöngs psalmen 8 "Hela världen fröjdes Herren." Därefter utfördes under ledning av kantor Yngve Norén och dennes brorson, folkskollärare Bengt Norén, en invigningskantat, författad av överlärare Sam Persson och tonsatt av kantor Norén. I den blandade kör, som hade särskilda avsnitt i kantan, bestod medlemmarna till stor del av släktingar till kantor Yngve Norén. Efter psalm 162 "Vi lova dig, o store Gud" lämnade processionen templet medan musikdirektör Anders Rasmusson, Ystad spelade ett av honom själv komponerat musikverk: "Vid Äspö kyrka."

Vid den efterföljande högmässan sjöng fröken Gunni Hansson, Asmundtorp, solo "Hur ljuvt det är att komma" av Dannström. Altartjänsten före predikan utfördes av kontraktsprost Ernst Landgren och komminister Allan Landén. Predikan hölls av kyrkoherde Sigfrid Liljekvist över ämnet: "Genom tvivel till tro." Altartjänsten efter predikan förrättades av kyrkoherde Liljekvist och kyrkoadjunkt A. Sjölln och musikdirektör Rasmusson avslutade med ett postludium.

Efteråt samlades alla till kyrkkaffe i prästgården. Här talade kyrkoherde Liljekvist och tackade biskopen och biskopinnan för att de velat med sin närvaro hedra dagen. Han tackade alla som medverkat och riktade ett särskilt tack till komminister Allan Landén och hans fru för allt det arbete de utfört i samband med kyrkans restaurering. I anledning av denna hade många gåvor

överlämnats: från Hjalmar och Anna Larssons sterbhus medel till ett altare av sten, från Elvi och Sune B. Larsson en Serfes pastorum jämte en altarduk, från ungdomsföreningen en måsskrud, från Äspö byamän medel till altarmatta, från arbetsföreningen pengar till draperi och antependium samt från Ida Lovén, Malmö, ett par femarmade ljusstakar.

Här återgives till sist den invigningskantat, som framfördes vid tillfället:

Kantat vid återinvigningen av Äspö kyrka
den 12 dec. 1954
av *Sam Persson och Yngve Norén.*

TORNET

Mel. Korall 287. Barnkör
Ifån tornet ljuder
klang av klockors brus
och till högtid bjuder
I Guds helga hus.
Hundra år de klungit
maningen från skyn.
Hundra år de sjungit
helgsmål över byn.

Julens klockor ringde
frid i gård, på vång.
Påskens klockor ringde
livets segersång
Toner mörka, dova
buro ofreds bud,
ljusst för fredens gåva
tacket steg till Gud.

Och när sorgen sköljde
över skövlut bo,
klockklang själen följde
till dess sälla ro.
Över tidens skiften

templets spira når,
visar bortom griften
mot en himmelsk vår.

DOPFUNTEN

Släkte följde släkte
I en ständig rad
Åt dem alla räckte
Du det helga bad.
Så till Herrans dyrkan
Ifrån barndoms dar
milt och fast vill kyrkan
leda en och var.

PREDIKSTOLEN

Gamla mästarns händer
varsamt mejseln för,
Till Guds ära länder
varje grepp han gör.
Form och färg han viger
Gud i ödmjuk bön
Fram så verket stiger,
en predikan skön.

VALVENS HÖGA VISA

Blandad kör

Hör valvens höga visa,
I svunnen tid förtälld,
den Högsts verk att prisa
i tempelrummets helgd.
Den skänkte fädren Ilsa
och tröst i dagar grå.
Hör valvens höga visa,
dess mening sök förstå.

VALVEN

Mel. Korol från 1730, Församlingsång

Fram ur kaos trädde Jorden
uppå Skaparviljans bud,

och som verkets krona vorden
mannen stod inför sin Gud.
Ensam bära fröjd och smärta
honom blev för tung hans lott.
Som en suok då ur hans hjärta
kvinnan steg, och allt var gott.

Över Edens ljusa lunder
sången steg till Herrerens lov,
tills vid frestarns leda funder
jubel böts i oro dov.
Utav skam och ånger tryckta
långt från paradiset värld,
släktets barn sen mållöst flykta
undan ängelns dragna svärd.

Tung blev färden, hård var domen:
äta uti svett ditt bröd,
tills ur fjärran ort förnummen
kallar dig den mörka död.
Stundom dock i onda dagar
själva mödan hugnad gav,
och de ljusa livets lagar
klarast lyste från en grav.

Så ur Jordelivets vända
tron och hoppet tog gestalt,
tron, att rätt och sant skall stånda
sist som segrare trots allt,
hoppet om ett evigt rike
bortom skuld och död och kval,
att få ingå, Herren ilke,
i hans himmels katedral.

KRUCIFIXET

Blandad kör

Du kors, som våra fäder
i andakt skådat mot,

Din menighet än träder
med vörndnad för Din fot.
Ditt ljus du stilla breder
kring Jordens rund, och dem
Du ilk en fyrbåk leder,
som, vilsna, längta hem.

KALKMÅLNINGAR I ÄSPÖ KYRKA

och

Adamsbildens samband med senmedeltidens samhällsutveckling

av

professor *Erik Cinthio*

I de medeltida delarna av Äspö kyrka i Skåne har under året 1953 i långhusets två västligaste valv framtagits kalkmålningar vilka kunna hänföras till den under slutet av 1400-talet tillkomna gruppen av målningar, som går under "Everlövmästarens" namn.

I det mellersta valvets norra kapp utgöras de bevarade bilderna av två scener med respektive Adams och Evas skapelse. Framställningarna äro skilda åt av ett starkt stilliserat träd med tre grenar, ett mindre sådant med endast en lövbuske finner man bakom Skaparen i valvkappans västra del. I bägge scenerna sitter Kristus på en bänk eller tron och visar med en stereotyp framställd välsignande gest mot sina skapelser; I det ena fallet Adam, som stiger ur en mörk grund, som föreställer Jorden, och I det andra fallet Eva, som stiger upp ur ett hål i den på marken sovande Adams vänstra sida.

Samma valvs östra kapp har vid en ombyggnad förlorat sina målningar, men här torde det ha funnits scener som visat syndafallet och eventuellt även utdrivandet ur paradiset. I den följande, södra kappan finner man nämligen en framställning av Adams och Evas ruelse samt ängeln, som kommer till dem med kläder och redskap. Valvets övre del domineras av denna gestalt jämte en annan ängel med svärd, mot vilken det första människoparet i valvets östra hörn riktar sina förskrämda blickar; I det motsvarande västra hörnet sitta de försjunkna med huvudena lutade i handen. Ett språkband (vars text behandlas på annat ställe) skiljer det övre änglaparet från de simultant framställda Adam och Eva.

Den på sitt sätt märkligaste framställningen befinner sig i detta valvs västra kapp, som i så gott som sin helhet prydes med en bild av den plöjande Adam. Av de två hästar, som draga det primitiva årdret, stegrar sig den närmaste med lyftande fram-

ben, den bortre är närmast framställd som en åsna. Adam svänger över huvudet en piska med fyra snärtar. Över hela framställningen sväva två språkband. I den norra svickeln sitter Eva och spinner och vid hennes sida står en vagga med ett barn. Den motsvarande svickeln i söder visar förmodligen Kain i färd med att hacka i jorden.

Skeppets västligaste valv domineras av motivet från yttersta domen. Själva domsscenen är framställd i östra kappan med Kristus som smärtomannen sittande på regnbågen med ett svärd utgående från vänstra sidan av munnen och en Illja från den högra. Förbedjarna, Marla och Johannes döparen, omgiven på sedvanliga sätt av de ur sina gravar stigande döda. På båda sidor om Kristi huvud blåser en ängel i basun. I valvets norra kapp vänta de saliga på att bli insläppta i himlen av Sankte Pär, som sätter sin nyckel i porten till det himmelska Jerusalem, medan en ängel med sina vingar överskyddar hela scenen. I den motstående kappan i söder förlustar sig djävlar med kvinnor i helvetet medan en hop fördömda, sammanhållna med en kätting förmodligen föres fram mot en nu försvunnen framställning av det djävulsgap, som utgjort porten till helvetet.

Den västra kappan i detta valv är visserligen till stora delar förstörd av den under densamma placerade orgeln, men av de målningsrester som ännu äro bevarade, kan man omedelbart sluta sig till vad som framställts här. På norra sidan ser man en man i färd med att stöta dolken i sitt bröst, samtidigt som han försvinner i gapet på ett odjur, som hänger samman med en nu försvunnen mittbild; på ett språkband ovanför honom läser man ordet *Invidia*. Två liknande gap kunna iakttagas på samma sida, i det ena försvinner ett älskande par. På södra sidan kan man endast se en figur, som stående i gapet lyfter upp vänster hand, i vilken han håller en ring, ovanför läser man ordet *superbia*. Dessa fragment härröra från en framställning av de sju döds-synderna sådana de skildrats utgående från bestämda delar av människokroppen.

Färgerna, som äro ovanligt välbevarade, domineras av rött, blått och gult. Kring samtliga bilder är bakgrunden genomgående försedd med schablonmönster av stjärnor och rosor. Valv-ribborna äro dekorerade i skiftande geometriska mönster, så har

förmodligen också varit fallet med sköldbågarna, men här har all målning gått förlorad, eftersom såväl dessa som de nedre delarna av samtliga valvkappor i norr och söder äro skadade, liksom målningarnas nedre partier.

MÅLNINGARNAS STILISTISKA SAMMANHANG OCH BETYDELSE

Äspömålningarna ha sin stilistiska samhörighet med en grupp målningar, som sammanförts under den anonyme Everlövs mästarens namn. Förutom målningarna i Everlövs kyrka, som på grund av sin relativa fullständighet givit gruppen dess namn, kunde från början även målningarna i Kågeröd, Röddinge och Särslöv föras till samma kategori. Sedan dess har till gruppen förts de välbevarade målningarna i Hästveda, kormålningarna i Andrarum, Gustav Adolf, Farstorp och Stoby samt på grundval av ett fotografi de nu försvunna målningarna i V. Vram. Till dessa kunna nu efter de senaste årens kyrkorestaureringar läggas målningarna i Äspö samt de synnerligen välbevarade i långhuset i Benestad.

Bland de skånska 1400-talsmålningarna har everlövsgruppen sitt närmaste samband med den s.k. vlttskövleskolan. De beröringspunkter, som man finner mellan dessa två verkstäder, ligga framför allt på det ikonografiska planet. Förutom en helt annan ytfyllande ornamentik av tunna rankor utmärkes nämligen vlttskövlegruppens målningar av en säkrare figurskildring. Tillkomsten av dessa målningar kan också förläggas några årtionden tidigare.

Till de stilistiska egenheter, som knyter samman de olika målningssviterorna inom everlövsgruppen, hör bl. a. den schematiskt enkla teckningen av ansiktena, som kommer till synes framför allt i halvprofilteckningen, där huvudet ofta blir helt ovalt. Ett annat karakteristikum är teckningen av håret i en hel färg i stället för med streck, som hos t.ex. de mera framträdande alstren inom vlttskövlemåleriet. Bland de ornamentala detaljerna lägger man framför allt märke till de hjärtformade fyllnaderna mellan två valvribbor, som pryda en stor del av de övre partierna i de flesta av de till gruppen hörande valven, liksom de små stilliserade och böjda grenornament, som på valvkapporna utgå från ribborna

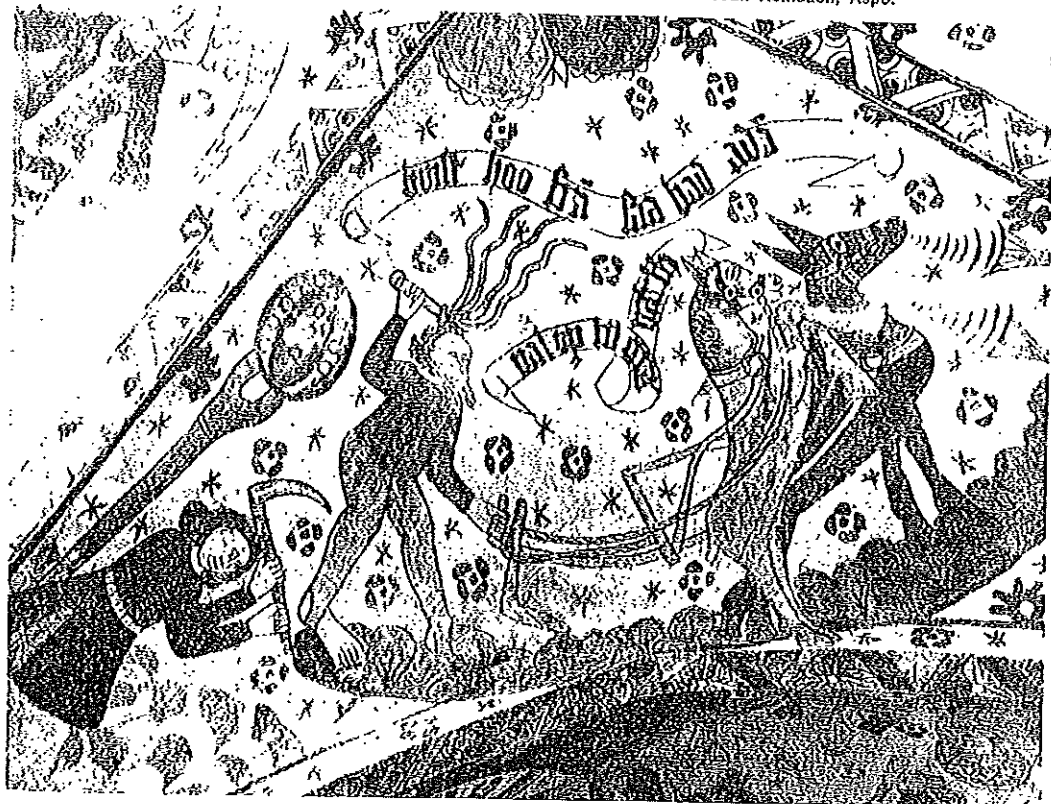
samt den enkelt schablonerade ros- och stjärnmönstrade bakgrunden.

Målningarna i Everlöf ha på grund av sin från början största fullständighet fått stå som huvudmonument för hela gruppen, även sedan nya målningar av besläktad karaktär tillkommit. "I Everlöfs kyrka når mästarens modernt Impressionistiska penselföring sin höjdpunkt", skriver Monica Rydbeck. Kvaliteten hos everlöfsmålningarna är emellertid knappast den främsta inom gruppen, och det som synes vara modern impressionistisk penselföring kan bero på hantverksmässig oförmåga. Därmed inte sagt, att måleri av denna genomsnittskvalitet skulle vara oförmöget att intensivt och övertygande framställa vad målaren avsett med sina bilder; ett påtagligt exempel härpå kunna vi se i Äspö.

I detta sammanhang skall i stilistiskt jämförande syfte endast pekats på tre av de mera framträdande sviterna inom gruppen, nämligen de i Hästveda, Benestad och Äspö.

Den plöjande Adam.

Jaak Reinbach, Äspö.

Se vi först på Hästveda, visar framställningen av utdrivandet ur paradiset i skeppets östligaste valv hur ängeln med en elegant gest svänger sitt svärd över huvudet. Den synes genom den vida och fotsida dräkten vara fast förankrad i marken och förlänas därigenom trots gesten mot rörlighet en statuarisk bundenhet, som även framhäves av att den vänstra handen drager manteln om gestalten. Samma tendens till poserande finns i den skenbart rörliga Evafiguren i syndafallsscenen, t. v. därom. De i danssteg korsade benen och de parallellt uppåtriktade armarna framställa mera en pose än en naturlig och fri rörelse.

Vid en jämförelse med samma scener i Benestad finner man vid ett flyktigt påseende en nära nog exakt överensstämmelse. Denna är emellertid blott skenbar. Målaren har här frigjort sig från bundenheten vid förebilden. Detta har haft till följd en viss osäkerhet i teckningen i förhållande till vad fallet är i Hästveda; den där poserande ängeln får i Benestad röra sig mera fritt, manteln är lyftad från marken och den vänstra handen förd framåt, så att figuren inte slutas i sig själv. Denna påtagliga tendens till en mera naturalistisk teckning se vi också hos Eva i syndafallsscenen, där hon inte poserar utan framställts gående mot Adam med äpplet. En ytterligare exemplifiering av detta försök till naturalism finner man i scenen med Adam och Eva efter syndafallet där marken under dem och bakgrunden på ett för hela gruppen ovanligt sätt framställts som ett försök till naturskildring. Hela denna frigörelse mot en mera naturalistisk skildring har avlägsnat målaren från den förmodligen mera drivna teckningen hos förebilderna och avslöjar samtidigt en osäkerhet i tillämpningen. I dessa avseenden kommer benestadmålningarna ganska nära både dem från Everlöf och Kågeröd.

I Äspö slutligen synes denna osäkerhet vara i det närmaste upphävd. Här verkar det som om de bästa tendenserna från de båda tidigare behandlade kyrkorna ha sammanslagits på ett synnerligen lyckligt sätt. Tyvärr finns just de tidigare berörda motiven inte bevarade i Äspö; de torde ha befunnit sig i den ombyggda östra valvkappan i långhusets mellersta valv. Men även på de bevarade bilderna kan man se hur det poserande draget från Hästveda både använts och förts vidare till en monumentalt av för målningar av denna kvalitet sällsynt art. Med hjälp

av den mera naturalistiska rörlighet, som vi funnit i Benestad, har korrespondensen mellan de i de mindre grupperna agerande personerna givits en på en gång naturlighet och slutenhet, som i scenen med Adam och Eva efter syndafallet, där de luta sig mot varandra. Det främsta resultatet har här nåtts i den på sitt sätt för gruppen nya helhetskompositionen, som sammanbundits och avvägts på ett både balanserat och monumentalt sätt. Det kommer inte minst fram i samma valvkappa, i den scen där Eva fattar om armen på Adam, som i sin tur med en gest av sin högra hand knyter de nedre grupperna till de i valvkappans övre vinkel utomordentligt välbalanserat placerade änglarna med svärd och redskap. Dessa tendenser, som göra äspömålningarna till de utan vidare främsta inom hela gruppen, kan man kanske anse kulminera i den stora scenen i samma valvs västra kapp, där Adam med den flygande pliskan bakom årdret manar på sina två färggranna hästar, av vilka den närmaste stegrar sig på ett sätt, som låter hela kompositionen harmoniskt följa valvkappans triangulära fält.

Av det ovan sagda borde man kunna draga vissa slutsatser, dessa få emellertid anstå eftersom här endast gjorts en analys av några utvalda detaljer inom en begränsad del av det måleri, som hör till den berörda gruppen. En fullständig analys av hela målningsbeståndet skulle emellertid vara ytterst värdefull i och med att den skulle kunna vidga vägen för problemställningar av stor betydelse, som framförallt kännedom om verkstadssammanhangen, den enskilde målarens eller konstnärens betydelse i förhållande till gruppen eller sina medhjälpare, frågan om en samverkan av skilda målare, skilda bildmålare och ornamentsdekoratörer samt förlagornas betydelse och frågan om en möjlighet till relativ kronologisering. Till detta kommer en behandling av framställningarnas ikonografi, som är av fundamental betydelse för förståelsen och möjligheterna till en verklig historisk kunskap om monumenten. Ej heller i detta avseende finns det i föreliggande uppsats plats för en fullständig behandling av de härmed sammanhängande problemen, men ett par av de viktigaste och mest påtagliga egenheterna måste dock närmare granskas.

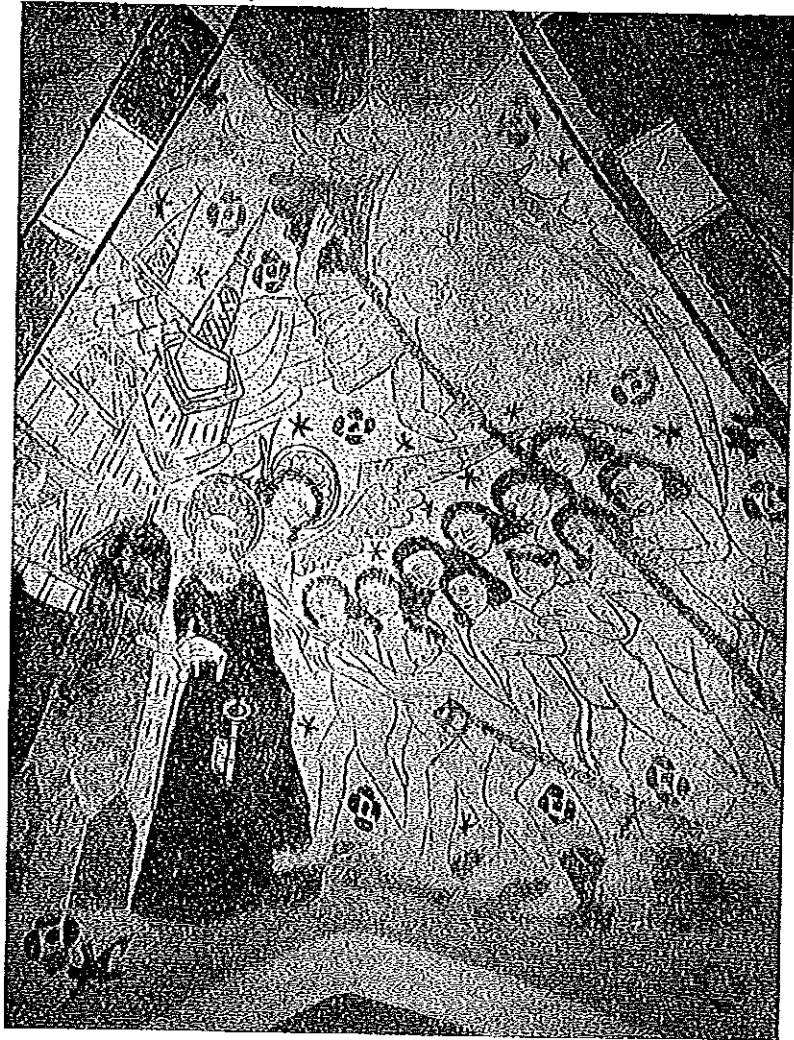
IKONOGRAFI

Till en början skall endast i förbigående pekas på ett par drag, som ha sin betydelse för å ena sidan everlövsgruppen som helhet och å den andra speciellt för äspösmålningarna. Det har redan tidigare påpekats att Skaparen i samliga scener i de framställningar av skapelseberättelsen, som vi ha bevarande inom everlövsgruppen, sitter på en bänk eller tron. Detta bruk förekommer redan under 1100-talet och fortlever sedan medeltiden igenom, men dominerar inte på samma sätt som de vanligaste skildringarna med den stående Skaparen. I Skåne utgör framställningssättet bland 1400-talets kalkmålningar en specialtillämpning för everlövsgruppens vidkommande.

En annan ikonografisk detalj, som kan vara av intresse vid härledningen av gruppens ikonografiska förebilder, är den omständigheten, att Jungfru Maria i ytterstadomsscenen, som förbedjerska inför Kristus visar det bröst, som närt Honom. Scenen har ursprungligen ingenting med yttersta domen att göra, utan har sitt ursprung i en typologisk sammanställning i *Speculum humana salvationis*, där Maria visar sitt bröst för Kristus samtidigt som Han för Gud Fader visar sina sår, som Han måst mottaga på Faderns befallning. Möjligen kan det vara den omständigheten att Maria även i denna framställning tjänstgör som förbedjare inför Sonen, som bidragit till, att hennes roll som förbedjare även i yttersta domen fått denna gestaltning i vissa framställningar. Konstnere menar, att denna i sig felaktiga sammanställning första gången uppträder på en målning av Jan Provost i Brügge från 1525, men av de i Norden på kalkmålningarna förekommande motiven att döma, synes det vara en relativt allmän företeelse redan under slutet av 1400-talet. Inom everlövsgruppen förekommer motivet även i Hästveda.

Utan att här kunna gå in på en detaljbeskrivande motivering bör man dock med en viss generalisering kunna konstatera, att de målningsgrupper, som utmärkas av en relativt hög konstnärlig kvalitet, genomgående använda sig av ett ikonografiskt schema, som direkt eller mycket nära ansluter till de traditionella bildserierna. I målningsgrupper eller enskilda fall, där kvaliteten kanske är enklare och av ett inhemskt mera ursprungligt slag, händer det ofta, att dessa serier brytas genom en överbetoning

Atelier Johnson, Trelleborg.

De saligas infåg: S:t Petrus med himmelrikets nycklar.

av en särskild del av bildprogrammet eller genom användandet av enkelt åskådliggörande allegorier.

Till sistnämnda kategori kan man hänföra den framställning, som befunnit sig och delvis ännu i fragment är bevarad i den västra kappan av det västligaste valvet i Äspö. De ur odjurshuvuden uppstökande människofigurerna ha nämligen tillhört en framställning av de sju dödssynderna, sådana de äro skildrade i sitt sammanhang med kroppens olika delar. Den gestalt, från vars kropp odjurshuvudena utgått, och som varit placerad i valvkappans mitt, är nu försvunnen i Äspö men finns fullständigt bevarad på ett par andra platser inom överlövsgruppens måleri. I Kågeröd sitter den på motsvarande ställe i kyrkan, i Röddinge finns framställningen i samma valvs norra kapp, där vi också möter den i Benestad, liksom den bevarats på foto från N. Vram.

Av vad som ännu återstår i Äspö, kan man sluta sig till att *superbia* utgått från figurens högra hand, *ira* från dess vänstra, *acedia* från hjärtat, *luxuria* från genitalerna och *invidia* från benen. Den i Benestad fullständigt bevarade framställningen skilljer sig endast i ett avseende från äspöbilden, genom att, vilket torde vara mera riktigt, *invidia* och *acedia* ha bytt plats; f. ö. ser man här de i Äspö saknade synderna lokaliserade till sina rätta platser, nämligen *gula* till munnen och *avaritia* till buken. I Kågeröd och på den försvunna framställningen i N. Vram är fördelningen med undantag för mindre variationer i stort sett densamma.

Dessa framställningars såväl ikonografi som ikonologi skulle förtjäna en grundlig utredning, både vad beträffar deras inbördes förhållande och kanske framför allt deras gemensamma ställning till de omedelbara förebilderna. Här skall emellertid endast göras några kortare häntydningar om vissa förutsättningar för uppkomsten av bildernas ikonografi.

En lokalisering av de skilda dödssynderna till vissa bestämda kroppsdelar torde i många fall ha legat mycket nära till hands i den folkligt moraliserande uppbyggelselitteraturen. Någon fastare utformning av temat tycks man emellertid inte kunna stöta på förrän under slutet av 1300-talet och därefter framför allt under 1400-talet. I ett tyskt manuskript från Meiten av år 1414 möter man en framställning av de sju dödssynderna i form

av en kvinna, vars olika lemmar äro framställda som monstra eller delar av djur. Det är just sådana djur, som i encyklopediska framställningar ofta få tjäna som bärare av eller representanter för skilda dödssynder. Här ha de emellertid fått ingå som lemmar i en kvinnokropp, som föreställer världen. Även vissa delar av hennes mänskliga kropp ha fått tjäna som representanter för synderna, vilkas namn man läser på respektive kroppsdelar.

En i viss mån litterär motsvarighet till en framställning av denna art finner man i den beskrivning av djävulen i en människas skepnad, som den engelske mystikern Walter Hilton giver i sin bok "Scala of Perfection". Han säger där, att syndens huvud är högmodet, bröstet i vilket hjärtat sliter är avunden, dess armar är vreden, dess buk är frosseriet, dess ben är vällusten och dess fötter är llkgiltigheten.

Ikonologiskt svarar detta schema i de flesta fall mot de framställningar, som vi här syssla med. I stället för i huvudet finna vi emellertid i våra målningar högmodet i ena armen, men i den andra återfinns vreden som i Hilltons beskrivning. Mot denna svarar även avunden i bröstet, vällusten i genitalierna och llkgiltigheten i fötterna, då vi ha girligheten i buken lokalliserar Hilton frosseriet dit; det placeras i de skånska målningarna till munnen.

De ikonologiska jämförelser och överensstämmelser det här är fråga om kunna delvis betecknas som allmänna, men det är dock ur ett gemensamt allmångods, som de skilda specifika ikonografiska framställningarna växa fram. Då det gäller återgivandet av de sju dödssynderna, som vi se dem i de skånska kyrkorna, måste man till en början räkna med mera direkta förslagor, sannolikt i form av träsnitt. Men vägen fram till denna utformning synes i alla fall bjuda på en del intressanta problem.

Att det i de skånska målningarnas framställningar måste föreligga en korsning och blandning av skilda impulser förefaller troligt. Det direkta förkroppsligandet av synderna i människans lemmar är inte framställt så som man t. ex. ser det i mettenmanuskriptet eller läser om det hos Hilton. Det hela har ytterligare åskådliggjorts genom skildringen av de skilda sysselsättningar, som människan i djävulens gap ägnar sig åt, och som på detta sätt meriterar henne till helvetet.

Dessa framställningar äro i sin tur inga förtydligande uppföringar av den illustratör, som först sammanställt bilder av denna typ, utan dessa detaljbilder går helt tillbaka på individuella framställningar av synderna i fråga. Denna individualisering kan man eventuellt föra ner till de begynnande renässansframställningarna i Italien under 1300-talet. Den normala encyklopediska framställningen under hela medeltiden utgjordes av så att säga aktiva skildringar, i vilka synderna oftast tillsammans med lasterna framställdes i strid med dygderna. Men det slag av personifiering det här är fråga om möter oss kanske först hos Giotto, när han i yttersta domén i Padua framställer visserligen inte mer än två dödssynder men i stället lasterna i skepnaden av individuella personifikationer, som även enligt medeltida bruk äro överdrivet karakteriserade av sin synd, som t. ex. den uppblåsta vreden, eller behäftade med vidrigheter, som avunden, en kvinna med horn, som böjer sig in mot huvudet o. s. v. Närmare våra framställningar komma de av Ruskin beskrivna figurerna i dogepalatset i Venedig från omkr. 1350 med både dödssynder och laster. Där finner man t. ex. självmördaren, som sticker dolken i strupen, som representant för förtvivlan.

En slags förmedlande länk mellan dessa enskilda bilder och våra framställningar finner man i det märkliga Casanatensemanuskriptet, en andlig encyklopedi från andra fjärdedelen av 1400-talet. Fol. 38r i detta har en anmärkningsvärd framställning av motsatserna i världen. På en bänk sitter en kvinna med ett barn på vardera knät. Det vänstra sträcker sina knäppta händer mot Kristus och hans pinoredskap, det högra däremot slår ut med händerna, och från platsen för dess navel utgår ett grenverk, som slutar i sju stora blommor. I kalkarna på dessa, ungefär som i odjursgapen på våra målningar, stå figurer, som var och en, i ett fall ett par, för luxuria, representera en dödssynd. I stället för att som på de skånska målningarna de syndande sitta i djävulens gap, står här vid sidan av varje figur en djävul, som med uppmuntrande gester lockar dem att framhärda i sina synder.

Här finna vi fullt utbildad den personifiering, som först synes ha använts framför allt med avseende på lasterna. Vi kunna också se hur typen för den enskilda synden i vissa fall är identisk

och i andra mycket närstående de skånska bilderna. Så är t. ex. *superbia* i båda fallen framställd genom en gestalt, som i sin vänstra uppsträckta hand håller en ring. *Luxuria* är likaledes i båda fallen framställt med ett älskande par.

I Casanatensemanuskriptet återfinns man också, folv. 2, en framställning av den ovan behandlade skepnaden, som i mänsklig gestalt föreställer världen med dess synder i enlighet med exemplet från mettenmanuskriptet. Här föreligger alltså två skilda användningar av motivet med de sju dödssynderna inom samma encyklopedi, vilka ikonografiskt inte synas ha något direkt med varandra att göra. Man måste även antaga, att en framställning som den, som möter oss på våra kalkmålningar, inte är en direkt vidareutveckling ur något av de nämnda motiven. Den torde däremot vara ikonologiskt besläktad med syndamannen och ha en bestämd ikonografisk förebild i kontrastframställningen. Genom en sammansmältning av dessa båda motiv ha de skilda synderna, sådana de framställes på Cs. ms. fol. 38r, hänförs direkt till de skilda kroppsdelar, som man i andra sammanhang identifierat med dessa synder. Vid denna process ha även de små agerande djävlarne i överensstämmelse med tidens sed förvandlats till de respektive personer uppslukande monstra.

Det torde framför allt vara i de senmedeltida tyska kalenderlerna, som motivet utbildats på detta sätt. I dessa finner man nämligen ofta bilder med beskrivningar av dödssynderna och helvetesstraffen.

I detta sammanhang bör även nämnas en speciell encyklopedisk framställningsart, vanligen under hela medeltiden, som kan ha bidragit till en utformning och en sammanslagning av de här berörda motiven. Som ett arv, närmast från antiken, ansåg man att de sju huvudplaneterna hade en speciell inverkan på kroppen, och därför kommo dessa att efterhand förbindas med bestämda kroppsdelar, som på så sätt blevo bundna av deras kraft. Så kan man på en framställning i ett i Köpenhamns kungl. bibliotek förvarat manuskript, "Spiegel der menschlichen Zelleid", från Nordtyskland omkring 1430, finna en bild på vilken framställes en man, vars olika kroppsdelar äro täckta av cirklar, som föreställa de sju planeterna. Då samtidigt de sju planeterna även kom att tjänstgöra som representanter för de sju döds-

synderna, kom även människans bundenhet vid planeterna att sammanställas med hennes bundenhet vid de ifrågavarande dödssynder, som dessa representerade.

Som ovan i annat sammanhang påpekats utgöres en av de intressantaste framställningarna i Äspö kyrka av den i det östliga långhusvalvet framställda scenen, där Adam plöjer. Man har svårt att tänka sig, att den monumentala uppläggning av bilden, som målaren här åstadkommit, skulle vara en tillfällighet. Flera tecken synes tyda på att så inte är fallet och en hypotetisk förklaring till bildens betydelse är här på sin plats, i all synnerhet som materialet självt vid en noggrannare analys kan ge bestämda riktpunkter i den vägen.

Motivet är i och för sig på intet sätt unikt. Det återkommer i de flesta cykler med bilder ur Adams och Evas liv, men plöjnings- eller skördescenerna äro endast i undantagsfall så påtagligt framställda som här. I Benestad t. ex. finner man i en i andra avseenden mycket intressant framställning av plöjningen, men endast i en svickel med höbärgning i den motsatta. Inom vilt-skövlegruppens måleri ha länge rinkabyframställningarna utgjort ett paradexempel på denna monumentalisering av Adams arbete; på liknande sätt finner vi det också i t. ex. Fulltofta, vars målningar emellertid inte hör till samma kategori. På intet ställe är det emellertid framställt med samma konstnärliga säkerhet som i Äspö, och vad viktigare är, i Rinkaby och Fulltofta beledsagas framställningen inte av den text, som återfinnes i Äspö.

De här bevarade texterna utgöras förutom de latinska namnen på dödssynderna i långhusets västra valv, av två textställen, det ena i valvets södra kapp i samband med Adams och Evas ruelse och det andra, det längsta och viktigaste, över ifrågavarande Adamsframställning. Den tyder i överensstämmelse med den läsning och översättning, som gjorts av professor Ivar Lindquist, och som av honom mera ingående behandlats på annat ställe i denna skrift:

bulst hoo fram   saa bad adam
val op tu oxæ / værth

Efter transkription och översättning:

"Må var och en hushålla sig fram som bonde"
så bad Adam,
han plöjde upp till två oxars värde.

I de flesta fall är latinet det vanligaste språket på kalkmålningarnas språkband, här finna vi emellertid plötsligt en rytmiserad strof på ett svenskt-norskt blandspråk inom danskt område. Förhållandet är anmärkningsvärt; det bör emellertid inte tagas som indicium för att målaren var av svensk eller norsk härkomst, utan tyder snarare på en gemensam nordisk skriftförlaga, redigerad inom svensk kulturmiljö.

Exakt samma ordalydelse återfinnes vidare i texten över plöjaren i Hästveda och Benestad samt över en plöjande Adam i Elmelunde kyrka på Möen. På dessa platser ha emellertid den senare versraden uteslutits.

Det mest anmärkningsvärda i detta sammanhang är emellertid, att överallt där dessa skandinaviska texter förekomma, äro de endast använda i samband med denna scon, då övriga bilder beskrivas med latinsk text. Hur påtagligt detta inbrytande av det folkliga språket i bildserierna är framgår klarast av förhållandet i Äspö, där den omedelbart föregående scenen med Adams och Evas ruelse beledsagas av texten "*Eva, Eva Eva, tu fellst!*". Samma ordalydelse är f.ö. upprepade men med endast två Eva i Kågeröd. I Benestad förekommer i 1400-talsmålningarna endast Adamstexten och i såväl Hästveda som Elmelunde äro alla de övriga texterna på latin, i den senare kyrkan även sådana som utgå ur munnen på den fattige och rike mannen, i en där förekommande framställning. Dessa omständigheter antyda, att just den ifrågasatt scenen har haft en speciell innebörd.

Från gammaltestamentlig tid förelåg en framför allt Judisk, men senare även syrisk och armenisk rik apokryf Adamslitteratur, som behandlade Adams och Evas liv efter syndafallet. I olika skrifter ha dessa berättelser levat genom hela medeltiden och utgjort ett väsentligt stoff för en mängd ofta heretiska riktningars tänkande, framför allt katarernas. Men även inom ramen för den officiella lärans förkunnelse kunde vissa delar av Adams och Evas liv tagas upp under skilda tider för att ge illustration och relief åt tidens aktuella liv.

Detta kom bl. a. att bli fallet i England under 1300-talet, där religiöst sociala rörelser, sådana som lollardernas och Wyclifs, utvecklades. Utan tvekan under stor påverkan från detta håll torde William Langlands (d. 1395) "Piers Plowman" ha tillkommit. Denna märkliga symboliska moraliskt med starkt socialt patos vilje gå till rätta med tidens alla missförhållanden samtidigt som författaren ger positiva anvisningar om hur en reformering skall gå till. Kontentan är, att trots allt ont i världen kunna de rättänkande ändå bilda ett bättre samhälle genom kärlek, hårt arbete och lydnad under Kyrkan, men det är även hennes mäns plikt att undervisa de okunniga, bota de sjuka och handla så som de lära.

Piers Plowman blev mycket läst under senmedeltiden i England och lollarden John Ball hänvisar även till den. Genomgående är uppmaningen till människan att arbeta i sitt anletes svett i enlighet med Guds ord till Adam. I dikten läser man t. ex.:

Go to Genesis the geant,
The engendroure of us alle:
In sudore and swynk
Thow shalt thil mete till,
And laboure for thil liflode,
And so oure Lorde highte.

I den kända propagandastrofen uttryckte lollarderna det med orden

"When Adam delved and Eve span,
Who was then the gentleman?"

Adam kom under 1400-talet även att få betydelse i den rena hagiografien. Ett av de mest framträdande exemplen ha vi i den engelska upplagan av Legenda Aurea, som William Caxton lät översätta och dels själv översatte till engelska och tryckte i Brügge 1484. I denna version, "The Golden Legend", har Caxton gjort en rad ändringar och uteslutningar men också tillägg. Bland dessa märker man framför allt "Adams liv", som torde vara en omarbetning av någon nu förlorad engelsk eller kontinental förlaga.

Att redan från 1300-talet de moraliserande bibelutläggningarna ägnats stort utrymme åt samma ämne kan man konstatera i t. ex. ett fornsvenkt arbete, "Fem Mose böcker på vers,

tolkade och utglfna i medlet av 1300-talet", där man med hän-syftning på Adam i en längre utredning om arvssyndens följder inte endast för Adam utan alla hans medbröder läser, "Att ar-wodha lorhina til Födho, the ar alla mana skuld".

Men detta är inte endast ett straff, utan denna plöjares verk-samhet i sitt anletes svett har blivit ett adelsmärke för den frie bonden och hans verksamhet. Det var denna identifikation, som aktualiserades i England under slutet av 1300-talet. Hos oss kunde det kanske redan då äga aktualitet, men verklig sådan fick det inte förrän omkring en mansålder senare.

Utvecklingen under den senare delen av medeltiden hade gått mot ett allt mera fast bindande av arrendebönderna till frälsegårdarna. Böndernas ställning var emellertid i stort sett fri och förhållandena kunde regleras genom avtal. Under 1400-talets början gör sig emellertid en utveckling gällande, som framför allt genom bestämmelserna om bondens söners ärftliga förpliktelse att stanna kvar på arrendegården som frälseman-nens nästan privata egendom, kom att innebära en stor fara. Med denna förfoganderätt över personen, som gårdsherren därigenom skaffade sig var bondens hela frihet inte endast hotad utan de facto satt ur spel. Det är i dessa förhållanden, som vordenskabet har sin begynnelse. När det först börjar göra sig gällande är inte helt klart, men det kan spåras framför allt på Själland och de sydliga öarna under 1440-talet. Det torde också vara dessa omständigheter, som 1438—39 ge anledning till de allmänna bonderesningar, som tager sin utgångspunkt i dessa delar men sprida sig över hela landet, och som sedan återupp-repas i det stora jylländska bondeupproret 1441. Genom under-tryckandet av dessa yttringar måste böndernas ställning efter-hand ha förvärrats mer och mer.

Man kan också förmoda, att de skånska bönderna kommo i samma predikament. En särskild akt, som kan tyda på detta, är det privilegiebrev, som Kristoffer av Bayern 1443 utfärdar för lundastiftet och till förmån för ärkebiskopen Hans Laxman, som var honom synnerligen bevågen. Genom detta brev garanterar statsmakten ärkebiskopen och hans efterträdare "all kunglig rätt inte blott över deras egna och domkyrkans utan också över sockenkyrkornas och menliga prästerskapets tjänare och land-

bönder i hela stiftsområdet.”

I här berörda avseenden kom genom den kyrkopolitiska utvecklingen framför allt ärkebiskopen att intaga samma ställning som de världsliga fräsemännen, ur vilkas led de f. ö. mer och mer rekryterades. I allt detta ligger under medeltidens slutskede en utveckling som skulle nå sina mest ödesdiga följder med epokens utgång och Kyrkans fall. Trots biskoparnas i vissa avseenden personliga delaktighet i denna nedbrytningsprocess, torde man emellertid inte kunna komma ifrån, att det dock var bondens fasta förankring i Kyrkan, som ännu en tid förhindrade de yttersta konsekvensernas förverkligande. Därför måste en annan förklaring ges än den Erslev uttrycker med orden: "Endnu staar Bondestanden vel stillet og behandles af Overklasserne med en Hensynsfuldhed, der maaske har en vis Frygt bag sig: Minderna fra en tidligere Tidsalder behersker endnu Opfattelsen." Frågan är nämligen om det inte existerade krafter, som voro starkare och mera verklighetsbetonade än minnena från "fornstora dar."

Gränsen mellan de härskande och de behärskade gick rakt genom både de andliga och världsliga stånden. På så sätt kom det lägre prästerskapet, sockenprästerna och en del ordensfolk att, om inte råka i direkt samma predikament som arrendebönderna, så i alla fall att socialt sluta upp kring dem. Vi ha ovan påtalat hur förhållandena i framför allt England redan tidigare av liknande anledningar framkallat sociala reformrörelser, vilkas litterära uttryck vi äro lyckliga nog att ha i behåll. I dessa kunna vi spåra bondens trohet mot Kyrkan och samtidigt en identifikation med de bibliska förebilderna, då det gällde att hävda den frihet, som var honom given inte av världslig makt utan av Gud. Att Adam och hans mödosamma arbete i dessa avseenden har kommit att spela en viss roll, kunna vi inte heller komma ifrån. Det är med tanke härpå, som vi måste betrakta de framställningar av Adams och Evas arbete, som återfinnas i så många kalkmålningar från i synnerhet berörda tid. När vi därför finner ett så enastående exempel, som det i Äspö, där inte endast den dispositionella uppläggningsbilden utan även den märkliga texten tyder på, att allt gjorts med en bestämd avsikt, är man frestad, att här se ett av de mest påtagliga bevisen för denna

bondens strävan att få manifesteras sitt oberoende och sin frihet, som han vidmakthåller inte så mycket genom medvetandet om traditionen som genom sin religiösa förvisning om att den givits honom i skapelsen.

Det är i belysning av denna tankegång, som Innebördens i den i Äspö befintliga texten framträder med full tydlighet. Redan Adam uttryckte den önskan, att man skulle få möjlighet att som fri bonde skaffa sig sin egen försörjning; för att bevisa att han var i stånd härtill utvann han dubbel skörd ur den odlade jorden. Det torde vara vad som i knappa men betydelsemängda ord är uttryckt i "Buist hoo fram / saa bad Adam / vall opp tu oxæ vaærth."

Ovan har i förbigående påpekats, att man kan se en viss skillnad i det ikonografiska programmet och framför allt i proportioneringen av bildstoffet mellan de större och rikare kyrkorna och de mindre. I Äspö torde vi ha ett exempel på en kyrka av den senare kategorien, till vars utsmyckande inte ärkesätet eller adelsmannen torde ha bidragit utan förmodligen socknen själv, sannolikt med visst bistånd av tillgängligt ordensfolk. Äspömålningarna kunna tillmätas en alldeles speciell betydelse på grund av de sociala förhållanden, som de synas avspegla, men även genom den omständigheten, att de inom den s.k. everlövsgruppen framstå som den konstnärligt mest genomtänkta och i de enskilda bilderna mest välproportionerade målningssviten, varför Äspömästaren borde kunna betraktas som en eventuell huvudman inom verkstaden.

KYRKANS NUVARANDE INVENTARIER

Kyrkans främsta inventarier brukar vara altaret, dopfunten och predikstolen. Vad altaret beträffar är det synnerligen påverkat. Själva altarbordet av trä invigdes Mikaelldagen den 29 september 1878 samtidigt som kyrkans första orgel. Någon altartavla finns inte numera utan blott en kopia i gips av Thorvaldsens "*Christus Consolator*". Man får hoppas att kyrkan någon gång erhåller en altartavla, som mera harmonierar med själva kyrkorummet. Kontrasten mellan altarets 1800-talsbild och kalkmålningarna från 1400-talet är alltför stor. De övriga av kyrkans förnämsta inventarier, dopfunten och predikstolen, är däremot av stort värde, låt vara att båda uppsättningarna är rester av det som en gång var.

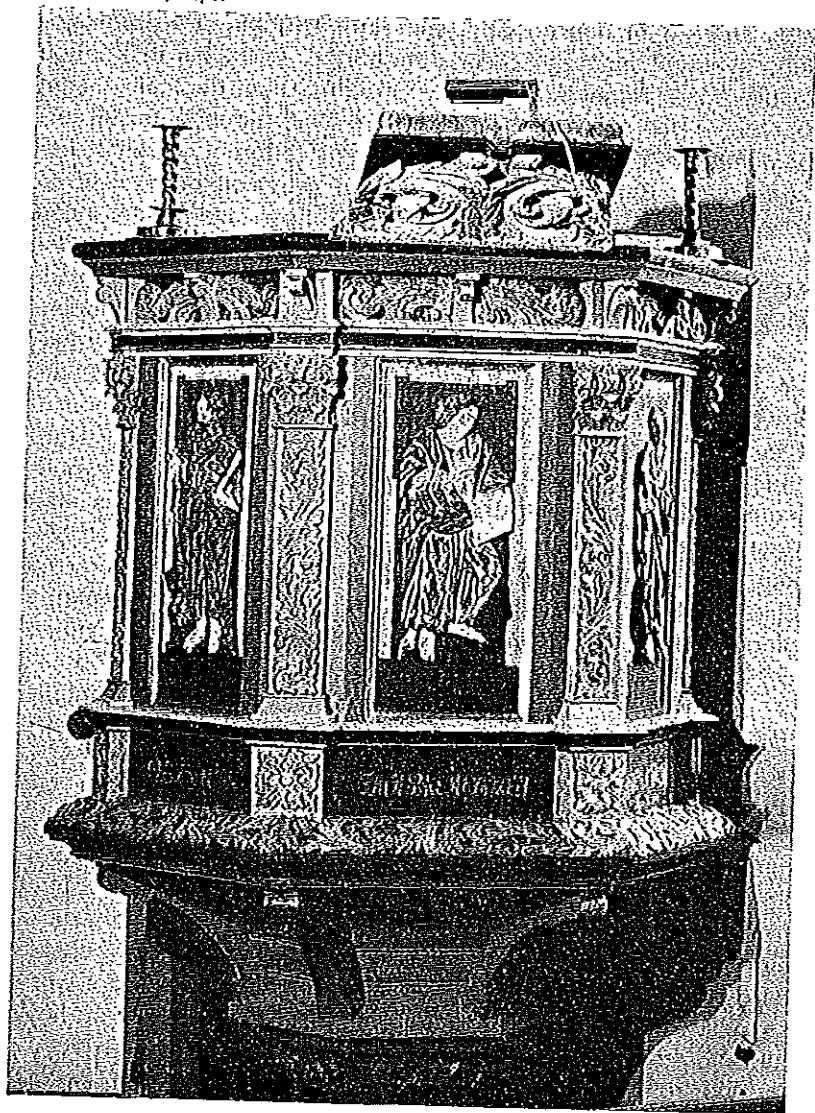
Dopfunten, som låg i stycken i vapenhuset före restaureringen 1953—54, har en höjd av 89 cm och en diameter av 68 cm. Den är gjord av sandsten och kittelformad skål utan fals och uttömningshål. Under botnen en rundstav och cylindriskt skaft. Dopfunten har låg fot med attisk profil och i hörnen, solfjädersliknande palmetter. Dopfunten renoverades så hjälpligt, som det gick, inte av konservator Svensson, som avsikten var, utan av konservator Johansson i Dalby. Den som vill sätta sig in i de olika stilarter, som präglar dopfonterna i våra kyrkor, hänvisas till C. G. Brunius "*Skånes konsthistoria före medeltiden*" och Lars Tynells förnäma skrift: "*Skånes medeltida dopfontar.*"

Dopfunten hade från början sin plats i kyrkans västra ända och så var det ett stycke in på 1600-talet, då den placerades i koret. Äspö dopfont, som saknar uttömningshål, torde vara från senare medeltid.

Kyrkans förnämsta prydnad är emellertid *predikstolen*. Dess tillkomstår kan exakt angivas. Jöns Espman, vars märkliga öden vi läst om i prästlängden, har i en av honom upprättad Series pastorium berättat, att på hans tid fanns över predikstolsdörren en inskription, som angav, att Henrik Rasmussen Tinckel, Espmans mormors far, låtit göra den "cum multis aliis hujus templi ornamentis" år 1598 i sitt 40:e år, i 14:e året som kyrkoherde och 3:e som prost. Sanningshalten är inte att betvivla. Äspö kyrkas predikstol är från år 1598. Hur predikstolen såg ut, när

Jaan Reinbach, Äspö.

Kyrkans predikstol från 1598.

den hade himmel m.m. har vi redan studerat i Inledningskapitlet. De fyra speglarnas evangelistfigurer med sina symboler från vänster räknat: S. Matheus, S. Markus, S. Lukas och S. Johannes, alltså efter den ordning, som finns i Bibeln. På predikstolens överkant fanns på 1800-talets början en latinsk inskription "Quis Aures Habet Audiat, Quid Spirititus Dicat Ecclesiis," som betyder: "Den som har öron, han höre, vad Anden säger till församlingarna." Denna överskrift har gått förlorad. Däremot har konservator Svensson, som restaurerat predikstolen, lyckats få fram ett annat latinskt bibelord, som troligen övermålats innan kyrkobeskrivningen av 1830 sattes på pränt. Nu står det under Matteus: PEDES EVANGELIZAN, under Markus: QUAM SPECIOSI, under Lucas: TIUM PACEM EVANGELII och under Johannes: ZANTIUM BONA. ROM. 10 v. 15. Apostlafigurerna är ordnade rätt men bibelordet är det inte. Det heter korrekt: "Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona." I senaste bibelöversättningen är detta ställe översatt till "Huru ljuvliga äro icke fotstegen av de män, som frambär gott budskap". Skulle orden ha kommit ordagrant skulle Markus stått först, därefter Matteus, Lukas och Johannes. Det är ingen tvekan om att Markus stått först. Den kunde gärna stått först nu också. Det är en avvägningsfråga om man skall låta apostlarna placeras efter sin numera gängse ordningsföljd eller man vill att det latinska bibelordet skall läsas riktigt.

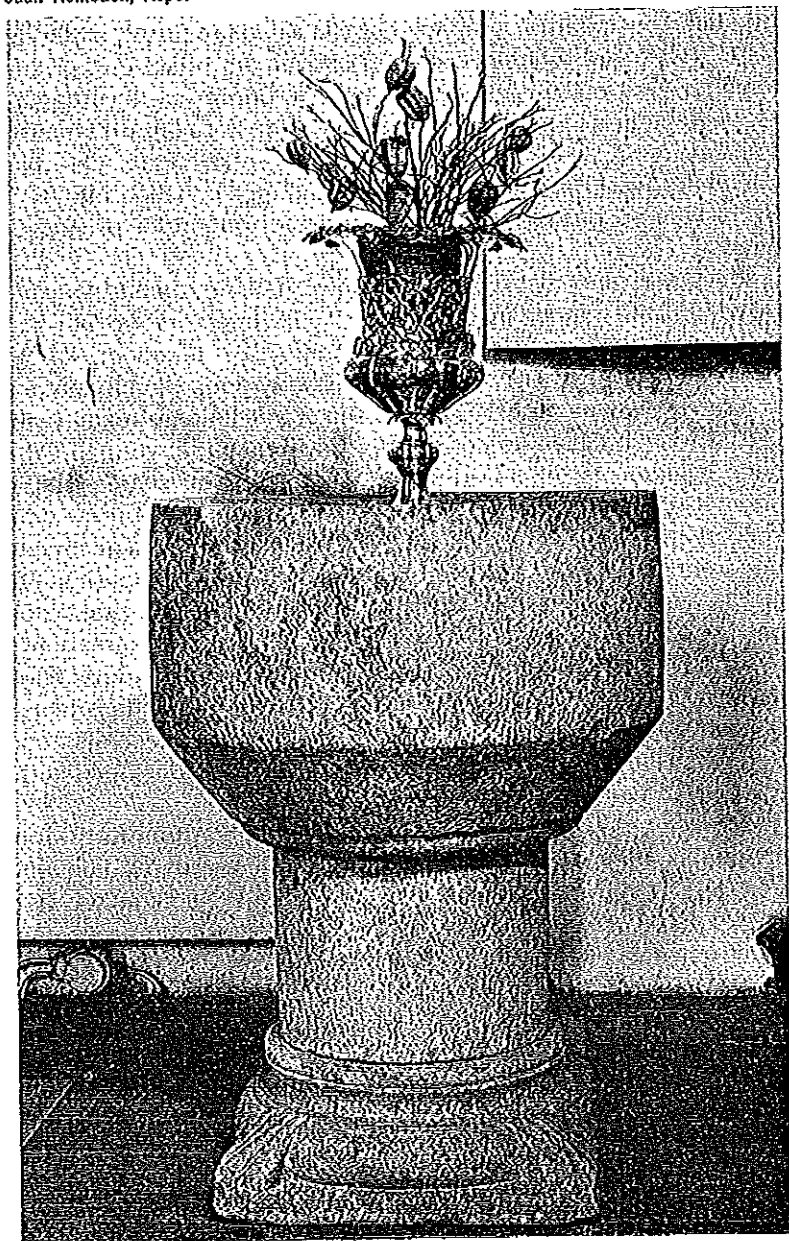
På dopfunten ligger ett mässingsfat, på vilket varje gudstjänst *Nicolovius silverbägare* är placerad. Denne silverbägare har tillhört den kände kyrkoherden i Äspö, Nils Lovén "Nicolovius". Gåvan överlämnades söndagen efter Alla Helgons dag 1971. Bägaren är en gåva av Nicolovius' sonsonsdottrar, Birgitta Hammar, Cecilia Svensson och Elisabeth Hansson, samtliga i Stockholm, samt Agneta Lundberg, Malmö. Enligt uppgift från sista nämnda har silverbägaren förvarats först i deras farfars-överste Christian Lovén (1841—1924)-hem i Stockholm och sedan i deras föräldrahem i Stockholm till faderns-byråchef Christian Lovén (1880—1970) död. Silverbägaren, som har en höjd av 45 cm och hög fot inköptes av Nicolovius 1852 för en del av de 300 Rdr som han den 20 december samma år fick mottaga från Svenska Akademien, som belöning för översättningen av

Camoës "Lusiaderna". Det var det s.k. Kungliga priset, stiftat av Carl XIV Johan. Anders Österling skriver om priset att "få belöningar varit bättre förtjänta, ty om man erlnrar sig att Adama-stor-epsoden ur Lusiadernas 5:e sång tryckts redan i dikthäftet från år 1853, hade Nills Lovén i själva verket ägnat hela två decennier åt sitt arbete med portuglsens motspänstiga oltaver." Silverbågaren har en namnplåt, som anger dagen för prisutdelningen.

I valvet mellan skeppet och koret hänger *triumfkrucifixet*. Det är ju inte rätteligen ett triumfkrucifix, eftersom det återger den lidande Kristus med törnekrona, men eftersom krucifixet alltid var upphängt i den romanska kyrkans triumfbåge, så fick korset sitt namn därefter. Krucifixet var tidigare målat i vitt och svart och själva korset var svart av medeltida typ men saknade evangelistsymboler. Figuren är antingen ett senmedeltida original eller tidig kopia. Triumfkrucifixet blev restaurerat och konserverades av konservator C. O. Svensson. Kristusgestalten har grönt och brunt ländkläde, som det alltid har haft. Figurhöjden är 138 cm. Nytt kors i mörkbrunt och ljusbrunt ek har ersatt det gamla 1947 och försågs med evangelisternas namn i korsarmarnas ändar. Triumfkrucifixet kallades för det romanska krucifixet fram till 1200-talet och framställdes då som den segrande Kristus. Efter 1200-talet återgavs Kristus som den lidande frälsaren. Krucifixet kallades då det gotiska krucifixet (lidandeskrucifixet). Äspö kyrka har alltså ett gotiskt krucifix.

Det finns två *kungavapen* i Äspö kyrka, båda från Karl XII:s tid påminnande Äspöborna om att Karl XII var deras konung. Det större riksvapnet är numera placerat på läktarskranket. Det är skulpterat med Carl XII:s namnchiffer, målat med grönt och brunt och förgyllt trä med årtalet 1698. Det har en höjd av 112 cm och en bredd av 179 cm. Det andra lilla kungavapnet med Carl XII:s namnchiffer flankerat av två keruber, är placerat över psalmbokshyllan på kyrkans södra vägg. Det lilla kungavapnet satt i mitten på en baldakin över predikstolen. Det är möjligt att kungavapnen skulptis av bildhuggare Johannes Andreas på hans verkstad i Malmö och målats av Trued Månsson i Skivarp. Deras vapen finns i många kyrkor i södra Skåne.

Kyrkans silverföremål är många. De utgörs till större delen

Kyrkans dopfunt med Nicolovius silverbågar.

av nattvardskärl.

Kyrkans nattvardskalk är av silver, är invändigt förgylld och har bägarformig cuppa. Noden har sex knappar med "I-+I -N -R -I" (betyder Jesus, Jesus från Nasaret, Judarnas konung). Kalkens fot är sexformad. Stämplarna på cuppan är: vapen (fågel)-3 kronor-H.S.B. På foten: vapen (fågel)-åldermansranka-M. Höjden på kalken är 23 cm. Patén till kalken är också gjord av silver. Stämplarna i botten är HSB-3 kronor, vapen (fågelgrlp). Diametern av paténer är 15 cm.

Sockenbudstyget har en kalk av silver, som är förgylld på ytterkanten och invändigt. Stämplarna på cuppan: fågel (grlp), 3 kronor MSB EM. Paténer har samma stämplarna som sockenbudskalken utom de sista bokstäverna. Endast angivet med W.

En nattvardskanna av silver, anskaffad år 1960, har kannform med pip och kors på locket. Inskriptionerna är på ena sidan "Äspö kyrka 1960" och på andra sidan PX och orden: "För Eder utgjutet".

Det finns även oblataskar. Till den större nattvardskalken är det en ask av silver 26 3/16 lod, och med inskription på locket: "Ablatask. Skänkt till Espö och Klagstorps kyrkor i Wemmenhögs Härad år 1803." Stämplarna i botten utgöres av 3 kronor fågel (grlp) -W 2. Kyrkans nattvardskalk är troligen från samma tid. Enligt en tidigare i första kapitlet meddelad uppgift vägde kalken och paténer tillsammans 60 lod. Till sockenbudstyget hör också en mindre oblatask av silver.

I Kyrkans ägo finns också en brudkrona, skänkt av kyrkl. ungdomskretsen 1951 för en kostnad av 1.300:— kr. Det är en förgylld silverkrona av prinsessetyp med hjärtan och stenar.

Med *ljuskronor och ljusstakar* är kyrkan välförsedd. Kyrkan har två kronor. Den ena av malm har plats för 16 ljus i två kretsar med 8 i varje. Den har profilerad mittstam, nedtill avslutad av stor kula med spets. Höjden är 95 cm. Den andra ljuskronan är också av malm med plats för 12 ljus. Den har också profilerad mittstam, nedtill avslutad av en kula med spets. Höjden är här också 95 cm. Den ena kronan är skänkt av "församlingens kvinnor."

Kyrkan erhöi som gåva av fru Lovén, Malmö, 1951 två femarmade ljusstakar, vilka är placerade i koret. Kyrkan har där-

jämte andra ljusstakar. De två ljusmalmstakarna på altaret inköptes av prosten L. P. Holmberg för kyrkans räkning hos gördelmakaren G. Wallengren i Malmö. De togs i bruk juldagen 1879. En del ljusstakar och vaser har ett tilltalande utseende, fastän de alla är gjorda i mässing.

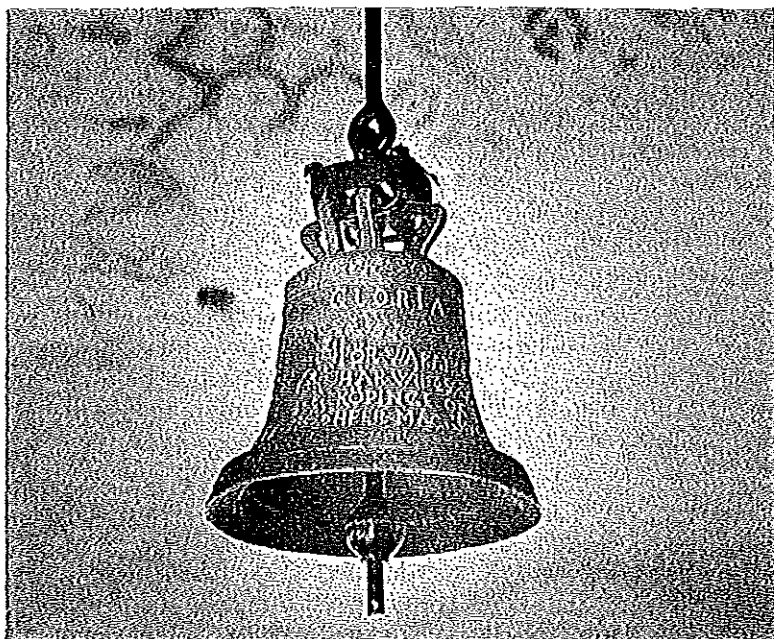
Beträffande kyrkans *textiler* har kyrkan fyra antependier i de liturgiska färgerna vitt (brokad), grönt, violett och svart, vilket senare är av äldre datum. Av mässhakar har kyrkan två. Den ena, som utgjorde en gåva av kyrkl. ungdomskretsen 1954, är värdbar, varför den kan användas såväl på högtidsdagar som på hela Trefaldighetstiden. 1968 anskaffades med medel ur Förskönhetsfonden en violett mässkrud. Kyrkan har tre stolar, nämligen i grön, violett och ljusröd. Bland de vackraste textillerna i kyrkan är altarbrunet, som skänkts av kyrkl. syföreningen, och återger i motiv Betlehem, vid korset och pingsten. Det går bra ihop med antependierna av vilken liturgisk färg den än är. År 1962 anskaffades av medel ur Försköningsfonden en kormatta i röllakan (ligger över gravstenen från 1339). Kormattans motiv är "Fiskafänget." Ur samma fond anskaffades 1964 en altarmatta i röllakan med motivet "Inför altaret." Båda dessa alster har utförts av Södra Sveriges kyrkliga textil. Med bidrag huvudsakligen från byalaget men också av kyrkl. syföreningen skaffades 1968 en guldbrun gångmatta för hela mittengången och samtidigt omstoppades altarringen i samma färg av sadelmakare Zaar i Bedinge. Samma år 1968 fick för övrigt tornets nio fönster blyinfattade rutor, vilket arbete utfördes genom byggmästare Karl Isbergs försorg. En del av inventarierna har redan redovisats vid kyrkans återinvigning, varför det inte nu återupprepas. Många andra föremål förekommer i kyrkan men detta är inte avsett att bli en inventarieförteckning. Vi har tagit fram det väsentligaste och skall avsluta med att inventera orgeln och kyrkans klockor.

Församlingen beslöt 1878 att anskaffa en *orgel* till Äspö kyrka. Man stod i valet mellan att inköpa en amerikansk fjäderorgel eller en piporgel. Den amerikanska fjäderorgeln var billigare men heter det i protokollet "hade orgelbyggare Lundahl i Malmö i bref till kyrkovärden Jöns Sånesson anmält att han hade mindre piporglar i arbete och rekommenderat en af dessa,

· som snart vore färdig och skulle kosta 1.150 kronor. Under nämnda förhållande vore det ej lätt för församlingen att träffa det bästa valet, men då ingen närmare känner de amerikanska orglarna och då de närvarande församlingsborna ansågo kloketen fordra att man i denna viktiga sak ej förhastade sig, beslutades att W. kantor Rasmussen skulle begifva sig till Malmö när den Lundahlska orgeln blefve färdig". Efter kantor Rasmussens besök i Malmö meddelade denne att de amerikanska orglarna visserligen hade ett bra ljud men han betvivlade deras varaktighet och förmågan att uthärda vårt vinterklimat, varför han föreslog församlingen att inköpa den Lundahlska orgeln till ett pris av kr. 1150, vilket också blev församlingens beslut. I Visitationboken skriver L. P. Holmberg: "Michaelldagen den 29 september 1878 Invigde jag Espö kyrkas nya orgel, sedan ett nytt altare blifvit uppfördt, predikstolen renoverad och ny nummer-taffla med nya siffror blifvit anskaffad. Ett nytt altarläcke hade bekostats af mina döttrar." Kyrkans första orgel hade fyra stämmor.

Kyrkans andra orgel kom till 1941. Framlidne lantbrukaren Hans Sonesson och hans syster Kersti Sonesson hade i testamente förordnat att 8.000:— kr skulle avsättas för anskaffande av en ny orgel. Vid sammanträde i Januari månad 1940 beslöt församlingen att sluta kontrakt med orgelbyggare A. Magnusson, Göteborg, om uppförande av ny orgel i enlighet med ett av Magnusson framlagt förslag av den 28 november 1939 för en kostnad av 7.800:— kr jämte fritt vivre för orgelmontörerna under den tid arbetet skulle pågå. Orgeln skulle uppföras med nio stämmor och två manualer. För den nya orgeln behövdes ny orgelläktare och förslag härtill utfördes av domkyrkoarkitekten Eiler Graebe. Vid sammanträde i december 1940 beslöt kyrkorådet att som byggmästare av den nya orgelläktaren antaga byggmästare Per Nilsson, som för en kostnad av 1078:— kr skulle utföra arbetet enligt uppgjord ritning och arbetsbeskrivning. Vid ett besök av orgelbyggare A. Magnusson hade denne föreslagit en del ändringar i orgelns uppställning och i förening med kyrkorådet hade överenskommelse träffats att blindpipor till orgelfasaden skulle utföras av tenn till ett pris av 1.480:— kr.

Sedan den gamla orgeln nedmonterats beslöt kyrkorådet att

Mandorffklockan.

deponera den hos Wemmenhøgs hãrads fornminnesförening i deras museum i Svaneholm.

Den nya orgeln invigdes fredagen den 30 maj 1941 å Kersti Sonessons födelsedag av komminister Sigfrid Liljekvist, som utgick från ordet i Psalt. 92: 2—6: "Det är gott att tacka Herren och att lovsjunga ditt namn, du den Høgste. . ."

Efter invigningen följde vespergudstjänst, då altartjänst utfördes av komminister Liljekvist och pastor A. Alvestrand. Efter vespers slut spelade församlingens förre kantor, muskldirektör Anders Rasmusson, Ystad, offertorium av Söderman, pastorale av Rasmusson, lento och final av Boellman. Till samkvãm i Kersti Sonessons forna villa hade efteråt inbjudits donatorernas närmaste släktingar, kontraktsposten G. G. Lundblad m. fl.

Kyrkan har tre *kyrkklockor*, nämligen Storklockan, Lill-

klockan och Mandorffklockan. Sockenstämman med Äspö hade i mars 1862 beslutat att till kyrkan inköpa en större "ringklocka." I juni månad skrevs kontrakt med klockgjutare L. Brausewetter, Hörby där det överenskomms att till den 1 oktober samma år skulle klockgjutare Brausewetter till Äspö kyrka leverera en prydlig, stark och väljudande kyrkklocka till en vikt av 40 lispund. Ett lispund=20 skålpund=8,5 kg. För varje skålpund betalades En Rt. 80 öre. Som förskott fick orgelbyggaren 700 Riksdalar Rkmt. När kyrkklockan var färdig transporterades den från Hörby till Malmö, där den blev vägd på Malmö stadsvåg. Vid upphängningen i tornet fick församlingen bidra med behövlig mansstyrka. När provringning hade skett ("I 24 timmar om så åstundas") ansågs arbetet vara avslutat. Klockan fick följande inskrifter: "Gluten i Hörby år 1862 av Louls Rudolph Leopold Brausewetter. Då contracts Prosten L. P. Holmberg var kyrkoherde i Espö och åboarna Mons Rasmusson å nr 12 och Jöns Olsson å nr 17 Espö var kyrkans värdar." På andra sidan har klockan följande psalmvers: "Hör Gud ännu sin nåd dig bjuder. Se, templets portar öppna sig. Kanske härnäst då klockan ljuder upplåtes gravens port för dig. Du går ej mer i Herrens hus, Ditt rum bereds i Jordens grus." Det blev kyrkans storklocka.

Kyrkans lillklocka, som gjöts 1750, fanns alltså när kyrkobeskrivningen gjordes 1830, varför den beskrivits där och hänvisas därför till första kapitlet i denna skrift. Det är blott en sak, som är intressant, som bör nämnas. När klockan har den latinska inskriften "Dum trahor, audite: voco vos ad gaudia vitae" så är det en erinran att klockorna i alla tider dragits med rop intill dess den mekaniska ringningen kom och slutligen den elektriska. Ordet betyder nämligen: "När jag drages hören, jag kallar eder till livets glädje".

Kyrkans minsta klocka, "Mandorffklockan" är också beskriven i skriftens början. Den såldes på öppen auktion 1856, efter tornets tillkomst, för 26.32 Riksdaler Banco. Klockan hängde i mer än hundra år å Jordberga slott, på taket till rättarebostaden, tills den 1968 återköptes av församlingens byalag. Den hänger nu i valvet vid Orgeln och brukas genom nio slag såsom inledning till gudstjänst och klämtning vid tacksägelse.

Kyrkklockorna har efter sin storlek betecknats som stor-

klockan, lillklockan och "Mandorffsklockan". Men eftersom den sistnämnda är gjuten redan 1741 och bevisligen inga andra klockor har funnits tidigare, borde klockorna efter sin ålder nämnas i följande ordning: "Mandorffsklockan" år 1741, lillklockan 1750 och storklockan 1862.

Ringen, I klockor, ja, ringen i midnattens timma.
Glimmen, I stjärnor, som änglarnas stjärnögon glimma
Frid till vår jord
Kommer med himmelens ord.
Ära ske Herren i höjden!

TRE SOM HEDRAT ESPÖ

av

skoldirektör *Sture Kristofersson*

När NILS LOVÉN, i litteraturen känd som Nicolovius, 1850 flyttade från prästgården i Ö. Vemmenhög till Espö hade han gett ut det arbete, Folklivet i Skytts härad, som skulle skapa hans berömmelse. Denna klassiska beskrivning av allmogens seder, sätt att leva och deras föreställningar utkom i samlad form 1847. Sina minnen från barndomen i Rengs prästgård skrev han ner under sin tid som kyrkoherde i Östra Vemmenhög. När han så för in sin hembygd i svensk litteratur kom emellertid vad han skriver till stor del att gälla också Vemmenhög.

Folklivet i Skytts härad är en läsning som inte bara registrerar yttre ting, seder och bruk. Den ger människan och slätten på ett sätt som bara den kan som har inkännandets geniala gåva, som gått vägarna, levt bland människorna och inte bara sett på dem genom en studerkammarens fönster.

Annars hade väl Lovén en gång haft andra och "högre" litterära planer. 1833 gav han ut ett häfte, Vitterhetsförsök, resultatet av diktarmödor och idogt översättningsarbete. Någon framgång blev det inte och 1857, ett år före sin död, kunde han vid Nordiska festen ge Lunds studenter ett gott råd:

Den första regeln i all poesí är den:

skrif aldrig vers om du kan låta bli. . . .

spill ej den tid som bättre kan användas . . . .

Och Lovén var verkligen en man som hann med en del mellan frukost och middag. Han arbetade för skola, socialvård och effektivt jordbruk. Han byggde och drev bränneri. Och han var inte bara till namnet en bland stiftarna av Vemmenhögs härads sparbank. Det säger en del att han var den som åtog sig att skaffa banken dess första kassakista (november 1848).

Men då hade kyrkoherden i Östra Vemmenhög blivit trött på herrskapen på Dybeck och sökt sig till lugnare pastorat. 1850 kom han till Espö. Hans tid där blev kort. I februari 1858 dog han. Under ett par år (på 1850-talet) hade han då vistats i Lund. Han hade med energi kastat sig över uppgiften att ge Dantes Di-

vina Commedia svensk dräkt och behövde närhet till litteratur och akademiska kolleger. Översättningen kom ut 1857. Den står nu odammad i äldre biblioteks gömmor. Dantes Gudomliga komedi är ingen lätt läsning. Lovén har inte gjort den mer begriplig. Det blir en poesi som blivit låter som alikekraxet från det kyrktorn han hade oturen få byggt till Espö kyrka.

Men allt må vara den man förlåtet som gett oss Folklivet i Skytte härad. Nicolovius är och förblir det stora namnet i Espö.

Alldeles intill Nils Lovéns gravställe på Espö kyrkogård har Per Nilsson sitt.

PER NILSSON, riksdagsmannen, lantbrukaren, boksamlaren, har också han ett gott namn i Espö. Han föddes 1816 och fick uppleva hur jordbruket revolutionerades genom Rutger Macleans Jordreform: de gamla bysamhällena sprängdes, jorden tvangs till rika skördar genom rationellt bruk, kreaturstammen förbättrades. Men ännu i Per Nilssons barn- och ungdom fortlevde gamla bruk och seder. Det är dessa han redogör för i sin skrift Gamla seder och bruk i Vemmenhögs härad vid början av 19:e seklet (tryckt i Skånska samlingar).

Per Nilsson, som en tid bott i Anderslöv, slog sig ner i Espö för gott 1856. Han har säkerligen tagit intryck av Folklivet i Skyttes härad, låt vara att han och Lovén inte bodde nära varandra i Espö mer än ett par år. Så mycket mer umgicks han hos Nicolovius' efterträdare L. P. Holmberg, den präst som man tror sig känna igen som Prosten i Hans Larssons Hemmabyarna.

Prosten Holmbergs dotter Emma, gift Bendz, blir rent lyrisk när hon i sin av prästgårdsromantik doftande bok Söder om landsvägen beskriver honom:

Mannarna buro mörkblå eller svarta vadmalsjackor, stundom även väst med silverknappar, för övrigt var även här nationdräkten bortlagd. Den ståtligaste och förnämligaste bland dem alla var otvivelaktigt den bekante riksdagsmannen Per Nilsson i Espö. Han var obestriddligen en vacker man, med nästan sydländskt utseende, granna färger, bruna, blixtrande ögon samt en viss elegans över hela sitt framträdande.

Per Nilsson var alltid gärna sedd i prästgården. Prosten, som själv under en följd av år varit med vid ständsriksdagarna, åhörde alltid med odelat intresse hans livfulla framställning av

förhållandena däruppe och prostinnan var ej mindre road, ty han var både kvick och underhållande och lade därtill i dagen en viss ridderlig uppmärksamhet, som just ej var någon vanlig företeelse där nere. Han talade ledigt och obesvärat och fällde ofta mycket träffande yttranden; ett av dessa har ofta senare runnit mig i hågen och det tyckes mig innebära en stor sanning: "man sjunger när man är ledsen och man sjunger när man är glad, men man sjunger aldrig när man har något ont i sinnet".

Det sista yttrandet skulle ha kunnat stå hos den man som bättre än andra förmått fånga Hemmabyarnas själ: Hans Larsson från Östra Klagstorp.

Per Nilsson når väl ej upp till Nicolovius' mästerskap i sina anteckningar, men hans framställning av årets seder och bruk i Vemmenhög omkring 1830 är intressant nog. Han förtjänar att själv få tala till Espöborna av i dag. Han må göra det genom en skildring från vårbruket som styrker Emma Bendz' påstående att hans framställning var ledig och obesvärad:

Äspö prästgård innan den blev "Äspögården."

Akessons foto, Klagstorp.

Vårarbetets början skedde med mycken högtidlighet. Plogen med hela sitt tillbehör ställdes upp på gården. Alla i huset, både man- och kvinnfolk, hjälpte till att spänna för, och alla skulle ha vantar på, ty då blev det en varm vår. Innan förspänningen skedde, skulle var och en av folket och arbetsdjuren ha en bit julbröd, ty då skulle de icke tröttna under vårarbetet. När då arbetsdjuren voro förspända — merändels var det tre par dragare för varje plog — lade plogmannen yxan på marken framför det första paret, skrev ett kors med plogstaven på marken invid yxan, så att alla paren kunde gå över både yxa och kors, lyftade på mössan och sade: "I Jesu namn så köre vi" — och så bar det i väg ut genom porten till åkerfälten. Om någon av dragarna lade sig på marken första dagen, var det en tro, att de skulle bli trötta, innan våren var slut; ej heller flock någon av folket lägga sig på marken den första dagen, ty då skulle även de plöjande bli trötta. Ingen flock börja så korn förr än den 18 maj, och den som icke hade tillsått den 25 maj, var en "bagasare". emedan den enda rätta säningsdagarna voro emellan Erik och Urbanus.

Så långt Per Nilsson. Det voro en god hembygdsgärning att ordna med ett nytryck av hans Gamla seder och bruk.

Prästgården i Espö var på prosten Holmbergs tid ett kulturcentrum. Dit kom kollegan Kristofer Tegnér från Källstorp och hans tre pågar (bl a Esalas d y). Där umgicks Hans Emil Larsson från Hemmesdynge, mannen som spelat en avgörande roll i Skånska Landsmålsföreningen, lärare och museiintendent. Han uppmuntrade en annan trägen gäst i Espö, Albert Ulrik Bååth, att ge ut sina dikter. H. E. Larsson blev också som litteraturanmälare i Sydsvenska Dagbladet en Bååths trogne vapendragare.

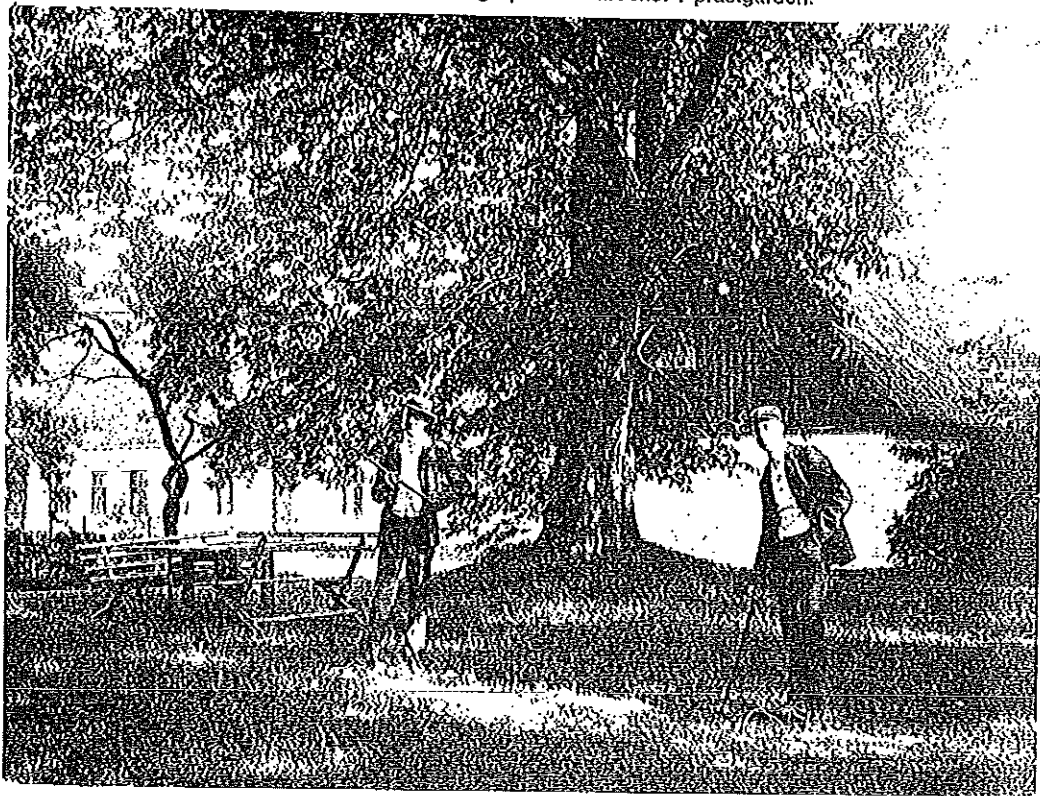
ALBERT ULRİK BÅÅTH, född i Malmö 1853, uppvuxen i Hammarlövs prästgård, berättar själv hur hans första diktsamling, Dikter 1879, till stor del växte fram i Espö prästgård: "På återväg till Skåne (från Västmanland) föll det mig in att jag möjligen skulle kunna åstadkomma en diktbok. . . I juli månad var jag åter i Skåne, installerad hos fränder i Espö prästgård. Det var vid den årets tid, då all slättens mustiga grönska trivdes som bäst, då det överallt ångar av bördighet och det doftar från

hö och klöverstackar, då sädesfälten vattra sig och vaja för vindkåparna från den blå Östersjön och gårdarna lysa kalkvita eller tegelröda i solskenet.

I min hjärna trängde sig nu versmotiven om varandra; och inne i den stora friden, i prostgårdens halmtäckta flygelbyggnad, övervuxen av klängande vlnlövsrankor och översusad av våldiga askar och almar, gick poetiserandet sedan ett par veckors tid lätt och lustigt för sig, alltmedan det lyste där utanför från vlnbärbuskar och stora rodnande jordgubbsland.”

Bååth föredrog sina dikter vid prostfamiljens kvällsträffar och diskuterade dem med vännen Hans Emil Larsson. Mottagandet var blandat: de äldre förstod inte hans kärva, ibland knaggliga vers och inte heller hans akademiskt upphöjda sociala patos. Det är emellertid ingen tvekan om att Bååths Dikter och Nya dikter (1881) bildar en milstolpe i svensk lyrik. Han för in

Albert Bååth och Theodor Holmberg spelande krocket i prästgården.

Skåne i svensk dikt, och genom honom får realismen sitt genom-
brott. Vi har kanske inte så lätt att förstå hur starkt intryck han
gjorde genom sina två första diktsamlingar. Men de innehöll, när
de kom, både till form och innehåll något nytt som frapperade —
och entusiasmerade. Nu lever i hela hans lyriska produktion
bara några få realistiska stämningedikter med motiv från Just
Espö: Sydsåkansk sommarkväll, Skåne och Nyårsafton på
skånska slätten.

Här skall en annan dikt citeras som inte är lika väl känd och
ofta återgiven, Vinterstämning:

Så tyst kan det vara i Julens tid,
Då snön ligger mjuk över frusen mark.
Och skiner på alla taken i byn.
På kyrkotorn och på prästgårdspark.

Men när det lackar hän emot kväll,
Och rutan en stund i strålar stått
Och helgmålsringningen stannat av
Och ringaren ned ifrån tornet gått.

Då spörjes det liv kring kyrkotorn
Det flaxar och kraxar ett snacksällit lag:
Nog har man lov att ha glad sin kväll,
Då rätt man haft sig en arbetsdag.

Från arla i morse, då snön låg röd,
Man strävat för kallaste husmanskost.
Man snattat kring hus och grävt i snö
Kring mark och by i bitande frost.

Från parker det svarar med samma fröjd,
Där har man sltt samvete lugnt också.
Det kraxar belåtet i kronorna runt,
Det knäcker i grenarna då och då.

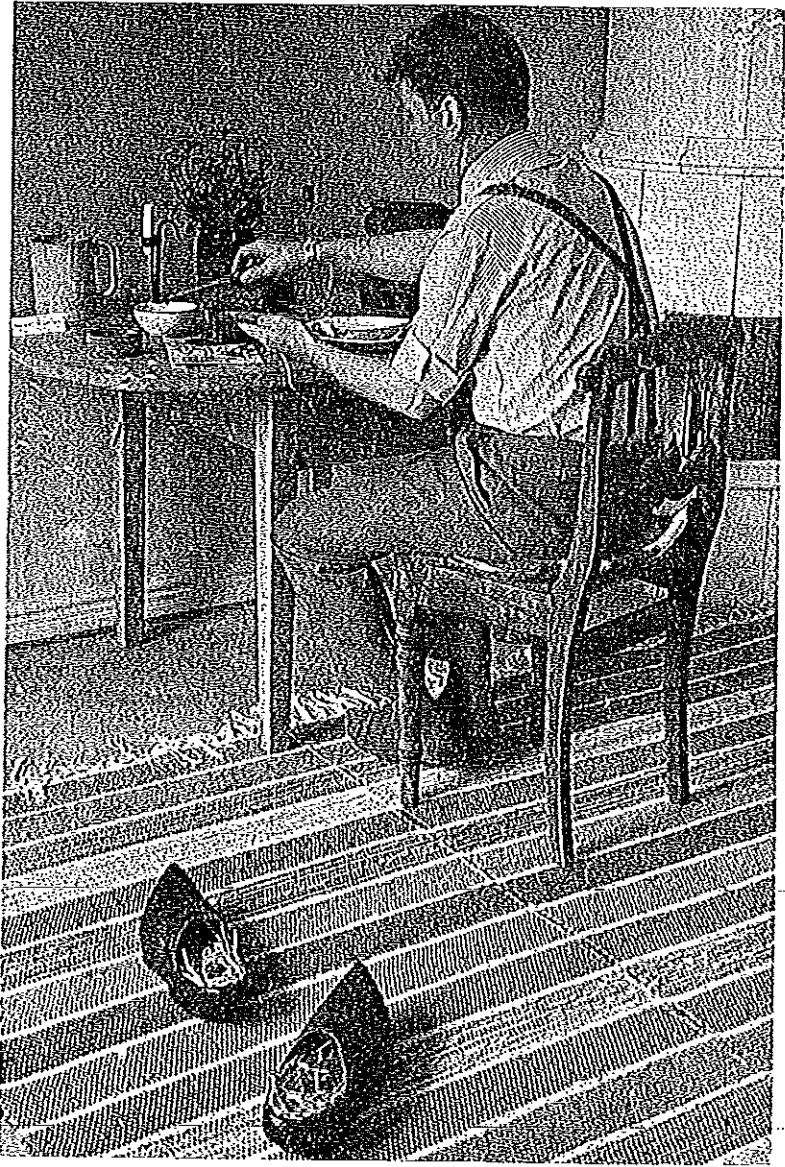
Så blir det igen så julest.
Det väntas i kyrkglugg och prästgårdspark

På vnkande vinter, på vår med mask
Längs rykande fåror i solig mark.

Inte ens espöbo kan hävda att detta är vacker dikt. Men det är precis skildring och trots krax ger det en omedelbart fattbar tavla: ljud, ljus, skeende allt blir verklighet — sedd genom en optimistisk akademiskalds ögon. Bååth är starkt receptiv: han fångar upp detaljerna i miljön och återger dem konkret med ord som den gången ej var så vanliga i poesi. Han har också på annat sätt gott minne. I två av hans bästa dikter, Sydskånsk sommarkväll och Skåne finns versrader som är Nicolovius i versifierad form: Folklivet i Skytts härad bör inte ha varit obekant i "prostgårdens halmtäckta flygelbyggnad".

Men detta måste sägas: Bååths söderslättsdikter är inte bara tavlor, fotografi och ljudåtergivning. Här är dikt: byn och slätten och havet och himlen däröver lever i dem, 100 år efter det de skapades.

Motiv från en Äspödag.